

Серія: Історія. – 2019.- Вип. 28.

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО**

ISSN 2411-2143

*Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 8414 від 06.02.2004 р.*

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

СЕРІЯ:

ІСТОРІЯ

ВИПУСК XXVIII

**ВІННИЦЯ
2019**

УДК 9

ББК 63.3(0)

Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. Вип. 28. Збірник наукових праць / За заг. ред. проф. О.А. Мельничука. – Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2019. – 124 с.

Збірник включений до переліку наукових фахових видань, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт з історичних наук (Нак МОН України №528 від 12.05.2015 р.)

Видання індексується в Index Copernicus та Google Scholar.

Рекомендовано до друку Вченою радою ВДПУ імені Михайла Коцюбинського
(протокол №10 від 17.04.2019 р.)

Редакційна колегія:

Головний редактор: Олег Мельничук, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Україна).

Заступник головного редактора: Юрій Зінко, кандидат історичних наук, професор, декан факультету історії, етнології і права Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Україна).

Відповідальний секретар: Анатолій Войнаровський, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та культури України, заступник декана з наукової роботи факультету історії, етнології і права Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Україна).

Члени редколегії:

Сергій Гальчак, доктор історичних наук, професор кафедри журналістики, реклами та зв'язків із громадськістю Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Україна);

Віктор Даниленко, доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України, завідувач відділу історії України другої половини ХХ століття Інституту історії України НАН України (Україна);

Казімеж Латак, доктор габілітований, професор, професор відділу суспільних наук Інституту історії Університету кардинала Стефана Вишинського (Польща);

Тетяна Каросва, доктор історичних наук, доцент кафедри історії та культури України Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Україна);

Ольга Коляструк, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії та культури України Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Україна);

Валерій Кононенко, доктор історичних наук, доцент кафедри правових наук та філософії Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Україна);

Сергій Корновенко, доктор історичних наук, професор, проректор з наукової, інноваційної та міжнародної діяльності Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (Україна);

Григорій Лазько, доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії Гомельського державного університету ім.Ф.Скорини (Білорусь);

Лех Мруз, доктор габілітований, професор Інституту культурної антропології Варшавського університету (Польща);

Іван Романюк, доктор історичних наук, професор кафедри історії та культури України Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Україна);

Галина Стародубець, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії Житомирського державного університету імені Івана Франка (Україна);

Юрій Степанчук, доктор історичних наук, доцент кафедри історії та культури України Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Україна);

Вікторія Тельвак, кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (Україна);

Ігор Фареній, доктор історичних наук, професор кафедри археології та спеціальних галузей історичної науки Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (Україна).

Адреса редакційної колегії: 21100, м. Вінниця, вул. К. Острозького, 32, корп. 3, кім. 323.
тел. (0432) 61-67-21; <https://vspu.net/nzhist>; e-mail: naukzapvdpu@meta.ua.

Серія: Історія. – 2019.- Bun. 28.

**MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
VINNYTSIA MYKHAILO KOTSYUBYNSKYI STATE PEDAGOGICAL
UNIVERSITY**

ISSN 2411-2143

*The certificate on the state registration of
printed mass media
Series KV № 8414 dated February 6, 2004*

SCIENTIFIC PAPERS

SERIES:

HISTORY

ISSUE XXVIII

VINNYTSIA
2019

UDK 9

BBK 63.3(0)

Scientific Papers of the Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University.
Series: History. Issue. 28. Collection of scientific researches / By the general editorship of the
professor O. Melnychuk. – Vinnytsia: LLC «TVORY», 2019. – 124 c.

The collection is included in the list of scientific professional publications in which the results of
dissertation researches on historical sciences can be published.

(Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 528 dated May 05/12/2015)

*The collection is indexed in the international databases: **Index Copernicus** and **Google Scholar**.*

Recommended for publication by the Academic Council of the Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi
State Pedagogical University (Protocol No. 10 dated April 17, 2019).

Editorial Board

Editor in Chief: Oleh Melnychuk, Dr (History), Professor, Head of the Department of World History of the
Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University (Ukraine).

Deputy editor: Yuriy Zinko, PhD (History), Professor, Dean of the Faculty of History, Ethnology and Law of
the Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University (Ukraine).

Responsible secretary: Anatoliy Voynarovskiy, PhD (History), Associate Professor of the Department of
History and Culture of Ukraine, Deputy Dean for Scientific Work of the Faculty of History, Ethnology and Law
of the Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University (Ukraine).

Members of the editorial board:

Sergii Galchak, Dr (History), Professor of the Department of Journalism, Advertising and Public Relations of
Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University (Ukraine);

Viktor Danylenko, Dr (History), Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of
Ukraine, Head of the Department of History of Ukraine of the second half of the twentieth century, Institute of
History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine (Ukraine);

Kazimierz Latak, Dr. hab. (History), Professor, Professor of social sciences at the Institute of History of the
University of Cardinal Stefan Wyszyński (Poland);

Tetiana Karoyeva, Dr (History), Associate Professor of the Department of History and Culture of Ukraine, of
Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University (Ukraine)

Olha Koliastruk, Dr (History), Professor, Head of the Department of History and Culture of Ukraine, Vinnytsia
Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University (Ukraine);

Valerii Kononenko, Dr. (History), Associate Professor of Department of Legal Sciences and Philosophy of
Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University (Ukraine)

Serhiy Kornovenko, Dr. (History), Professor, Vice-Rector for Scientific, Innovation and International Activities
the Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy (Ukraine);

Grygoryi Lazko, Dr (History), Professor of the department of world history of the Gomel State University
named after F.Skorina (Belarus);

Lech Mruz, Dr. hab. (History), Professor at the Institute of Cultural Anthropology, University of Warsaw
(Poland);

Ivan Romanyuk, Dr (History), Professor of the Department of History and Culture of Ukraine of Vinnytsia
Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University (Ukraine);

Halyna Starodubets, Dr. (History), Professor, Head of Department of World History Zhytomyr Ivan Franko
State University (Ukraine);

Yuriy Stepanchuk, Dr (History), Associate Professor of the Department of History and Culture of Ukraine,
Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University (Ukraine);

Victoria Telvak, PhD (History), Associate Professor of the Department of World History and special historical
disciplines Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University (Ukraine);

Igor Farenii, Dr. (History), Professor Department of Archeology and special branches of historical science the
Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy (Ukraine).

Editorial office address::

21100, Ukraine, Vinnytsia, st. K. Ostrozky, 32, building 3, room 323. **Phone number:** +38 (432) 61-67-21

E-mail: naukzapVDPU@meta.ua **URL:** <https://vspu.net/nzhist>

© Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, 2019

© Authors of articles, 2019

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Тетяна Каросва Поширеність лубочної книги в українських губерніях XVIII – початку XX ст.	9
Ярослав Цецик Участь чорносотенців у виборах на Волині у 1906 – 1912 рр.	14
Андрій Науменко Кінний бій між Російською та Австро-Угорською кіннотою під Городком на початку Першої Світової війни (серпень 1914 року)	19
Олександр Криворучко Питання соборності українських земель у міжнародних відносинах 1918 – 1919 рр.	25
Людмила Гуцало, Галина Міщук Аграрне становище і переселення німецьких селян Волині у 1920-х роках	30
Богдан Романюк Сільські клуби в соціальній структурі колгоспного селянства України в другій половині 1940-х – першій половині 1950-х рр.	35
Ірина Мякінченко Міжконфесійні об'єднання в Україні наприкінці XX – на початку XXI ст.	40
Юлія Москвічова Етнічне відродження національно-культурних громад в період державної незалежності України: мовний аспект	45

ІСТОРІЯ ПОДІЛЛЯ

Анатолій Філінюк, Віталій Моздір Вплив російського чинника на духовно-релігійні і культурні процеси в Подільській губернії наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст.	52
Дмитро Левчук Й. Маєвський – організатор повстанського руху на Поділлі у 1918-1919 рр.	59
Діана Яблонська Виховання комуністичної свідомості студентів педвишів УСРР у 1920-х рр.: діяльність гуртків (на прикладі Кам'янець-Подільського ІНО)	64
Анастасія Rogozovska-Kosunec, Іван Романюк Створення на Вінниччині навчальних закладів механізації сільського господарства системи трудових резервів у 50-х рр.. XX століття.	71

ЕТНОЛОГІЯ

Валентина Гребеньова Прізвищевий масив Гавришівської волості Вінницького повіту (на матеріалах Державного архіву Хмельницької області)	75
--	-----------

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

Ірина Швець

Становлення візантійської співочої системи восьмиголосся у VIII-X століттях: історико-культурний аналіз 81

Віталій Гриб, Олександр Конотопенко

Актуальність правових та морально-політичних настанов видатного англійського мислителя XVI-XVII ст. Френсіса Бекона 85

Ірина Шатковська

Англійська література у контексті творчих та читацьких уподобань П.І. Чайковського 90

Оксана Гела

«Фізики» чи «лірики»? : відображення дискусії 1960-х рр. у радянській карикатурі 95

ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО, ІСТОРІОГРАФІЯ, МЕТОДОЛОГІЯ

Віталій Гаврищук, Олег Мельничук

Революційні трибунали УСРР в радянській історіографії 101

Олег Коваль

Трансформація історико-філософських уявлень про повсякдення в зарубіжній історіографії 109

РЕЦЕНЗІЇ

Олена Зінько

Зузяк Т. П. Становлення й розвиток педагогічної освіти на Поділлі (кінець XVIII – початок XX століття) : монографія / Тетяна Зузяк. Вінниця : Нілан - ЛТД, 2017. 452 с. 114

Віталій Тучинський

Валерій Рекрут. Нариси життя Гайсинщини. Українська революція (1917-1921 рр.): Події. Особи. Роздуми. Книга 1.: Доба Української Центральної Ради.(4 березня 1917-29 квітня 1918 рр.). Вінниця:ТОВ «Меркьюрі-Поділля». 420 с. 117

Для авторів 120

CONTENTS

HISTORY OF UKRAINE

Tetiana Karoyeva

Abundance of Lubok Books in Ukrainian Provinces in the 18th – the forepart of the 20th Centuries

9

Yaroslav Tsetsyk

Participation of the Black Hundreds in the elections in Volyn in 1906 – 1912

14

Andrii Naumenko

Equestrian battle between the Russian and Austro-Hungarian cavalry under Gorodok at the beginning of the World War I (August 1914)

19

Olexandr Kryvoruchko

The question of the catholicity of the Ukrainian lands in international relations 1918 - 1919

25

Liudmyla Hutsalo, Galyna Mishchuk

Agrarian situation and resettlement of the German peasants of Volyn in the 1920s.

30

Bogdan Romanyuk

Rural clubs in the social structure of the collective farm peasants of Ukraine in the second half of 1940s-first half of 1950s.

35

Iryna Miakinchenko

Interconfessional associations in Ukraine at the end of XX – at the beginning of XXI centuries

40

Yuliia Moskvichova

The ethnic revival of national-cultural communities during the period of state independence of Ukraine: linguistic aspect

45

HISTORY OF PODILLIA

Anatolii Filiniuk, Vitalii Mozdir

The influence of the Russian factor on spiritual, religious and cultural processes in Podillia province at the end of XVIIIth – in the first half of the XIXth century.

52

Dmytro Levchuk

J. Majewskii is the organizer of the rebel movement in Podillia in 1918-1919

59

Diana Yablonska

Upbringing of the communist consciousness of students of pedagogical universities of the USSR in 1920: activity of circles (on the example of Kamyanets-Podilskiy IPE)

64

Anastasiia Rogozovska-Kosunets, Ivan Romaniuk

Formation in Vinnytsia region educational institutions of agriculture mechanization of system of labor reserves in 50-s of XX century

71

ETHNOLOGY

Valentyna Hrebenova

The abundance of surnames of Havryshivka Volost in Vinnytsia District (based on the materials of the State Archives of Khmelnytskyi Region) **75**

WORLD HISTORY

Irina Shvets

The formation of the Byzantine church voice system in the VIII-X centuries: historical and cultural analysis **81**

Vitalii Gryb, Olexandr Konotopenko

The relevance of the legal and moral-political instructions of the famous English thinker of the XVI-XVII centuries Francis Bacon **85**

Irina Shatkovska

English literature in the context of the creative and reading preferences of P. I. Tchaikovsky **90**

Oksana Gela

«Physicists» or «lyricists»? : display of the discussion of the 1960s. in the Soviet caricature **95**

SOURCE STUDIES, HISTORIOGRAPHY, METHODOLOGY

Vitalii Havryshchuk, Oleh Melnychuk

Revolutionary tribunals of the Ukrainian SSR in Soviet historiography **101**

Oleh Koval

Transformation of historico-philosophical concepts of everyday life in international historiography **109**

REVIEWS

Olena Zinko

Zuzyak T. P. Formation and development of pedagogical education in Podillia (the end of the XVIII – the beginning of the XX century) : monograph / Tetyana Zuzyak. Vinnytsya : Nilan LTD, 2017. 452 s. **114**

Vitaliy Tuchynskyi

Valeriy Rekrut. Essays on the life of Haisynschyna. Ukrainian Revolution (1917-1921): Events. Personalities. Thoughts. Book 1.: Times of the Ukrainian Central Rada (March 4, 1917-29, April 1918). Vinnytsia: LLC "Mercury-Podillya". 420 p. **117**

For Authors **120**

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 94:398.51(477) «17/19»

DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2019-28-9-14>

Тетяна Каросва

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського,
доктор історичних наук, доцент (Україна)

Поширеність лубочної книги в українських губерніях XVIII – початку XX ст.

Анотація. У статті розглядається поступове зростання присутності лубочної книги в книжковому середовищі українських губерній XVIII – початку XX ст.: від ситуації, коли російськими торговцями поширювалася російська продукція російських видавців, до поступового освоєння цього бізнесу місцевими діячами. Спочатку з'явилися українські видавці лубочної книги, потім українські торговці та україномовна лубочна книга, як перекладна з російської, так й оригінальна, причому з часом навіть російські видавці почали її продукувати для українських теренів.

Ключові слова: лубочна книга, Україна, народна книга, книжкова культура, офені

Сучасні науковці вважають лубочну літературу одним з прообразів масової літератури на теренах Російської імперії. Соціально-економічні процеси XIX ст., що відбувалися на тлі стрімкого розвитку капіталістичних стосунків, вплинули на формування нового світовідчуття і культурно-психологічного сприйняття навколишньої дійсності пересічними людьми. Лубочна книга з явища народної культури перетворилася на посередника, який вів читача, особливо низового, у масову книжкову культуру, а, отже, в єдиний загальнодержавний інформаційний простір. І оскільки лубочна продукція вважається явищем російської культури, тому цікавим представляється з'ясування її поширеності на українських теренах, тобто те, як український читач втягувався в російську масову книжкову культуру. Враховуючи ігнорування бібліотеками такої книги, єдиним каналом її поширення була торгівля. Але ж наскільки б дешево вона не коштувала, для її придбання потрібні гроші. Ця обставина ще більше підкреслює феномен поширення лубочної книги, яка до того ж безпосередньо не сприяє матеріальному забезпеченню її власника.

З кінця XVIII ст. дослідники і критики розглядали лубочну книгу в межах критичного просвітницького підходу: вивчалася утилітарне її призначення, культурна / змістова якість видань, необхідність втручання інтелігенції у процес її творення, вплив лубочної продукції на культурний рівень населення. Втім наприкінці XIX ст. інтелектуали почали змінювати своє ставлення до неї. З'явилися колекціонери лубочної картинки, вони почали друкувати перші її дослідження, організовувати виставки. З встановленням радянської влади це явище культури воліли замовчувати. Нині лубочну книгу активно вивчають російські дослідники А. Блюм [1], А. Рейтблат [21], Л. Родіонова [22], О. Хромов [25], проте українські не приділяють їй належної уваги. Крім загальної констатації факту про популярність таких видань, спеціально не досліджують. Окремі відомості можна знайти в історико-книгознавчих студіях С. Петрова [17], Т. Каросевої [10; 11].

Як відомо, технологія виготовлення друкованих «народних» картинок прийшла в Росію з Європи через Україну та Білорусь. Власне лубочна картинка відома з XVII ст., відповідно, тоді вона могла з'явитися на слобідських та лівобережних українських землях. Втім однозначно можна стверджувати, що для українського суспільства вона була знайома щонайменше з XVIII ст. Уже наприкінці того століття І. Котляревський в «Енеїді» легітимізував її. В оселі царя Латина – на його «мальованнях» зібрані герої народних казок, билин, переказів, перекладних лицарських романів. Тут є «патрети всіх багатирів», зокрема українських героїв Іллі Муромця, Железняка (Максима Залізняка), Гаркуші (запорожця Семена Гаркуші) тощо. На щиті Енея втілено список інших казкових героїв-богатирів і героїв лубочних картин – малий Телешик, змія Жеретія, Котигорох, Іван-царевич, Кухарчик, Сучич і Налетич, Козьма-Дем'ян і лицар Марципан [7, с. 59]. Тобто уже І. Котляревський вважав за потрібне згадати таку поширену практику прикрашання оселі. А на початку XIX ст. Г. Квітка-Основ'яненко писав, що низовому читачу «швидше за все потрапить ... до рук "Жизнь Ваньки Каина, Совестьдра с товарищей"», бо лубочну книжку той читає «з насолодою, тому що читає і скільки-небудь розуміє» [19, с. 530]. Отже, на початку XIX ст. й лубочна книга була звичною для українського читача.

Вочевидь на правобережні українські землі лубочна книга проникла з інкорпорацією цих теренів до складу Російської імперії.

Лубочною продукцією торгували офені – дрібні торговці вроздріб. У середині XIX ст. Лівобережну Україну обслуговували офені – вихідці з Костромської губернії, Правобережну – з Ковровського повіту Володимирської губернії [5, с. 533]. Російський книгознавець А. Соловйов вважає, що до 1860-х рр. основними центрами поширення лубочної продукції в імперії були Нижегородський та українські ярмарки [23, с. 101]. А за спогадами відомого російського видавця-лубочника І. Ситіна, на початку 1860-х рр. його московський господар – видавець П. Шарапов, торгуючи книгами, щороку мав 10-12 тис. руб. на Холуйському ярмарку, 4-5 тис. руб. – Нижегородському та до 3 тис. руб. – українських [24, с. 26]. Сам майбутній воротила цього бізнесу І. Ситін наприкінці 1860-х рр. регулярно возив товар для офенів в Харків для українських ярмарків. «У Малоросії, в селах, нас запрошували навперебій, і в усіх заїздах ми були бажані гості»; «Особливо розростався попит на картини великим постом, перед паскою. Найбільше купувалися картини на Україні, де господині навперебій одна перед одною поспішали прибрати свою хату "заради празника" ...», – згадував він згодом [24, с. 23, 44].

За браком стаціонарних книгарень ярмарки і базари залишалися єдиним способом придбання книги для соціальних низів й наприкінці XIX ст. На теренах українських губерній тоді відбувалося 3 978 ярмарків впродовж року [3, с. 598], і у багатьох населених пунктах були визначені базарні дні, тому для офенів українські ринки були зручним місцем торгівлі, причому максимально наближеним до покупця. У 1892 р. під час обстеження лубенського Покровського ярмарку (Полтавська губернія) дослідники з'ясували, що офені мали товару (книг та дрібного галантерейного краму) приблизно на 150 руб. кожний. У кожного було до 400 видань [28, с. 410-411].

Тривалий час на практику розповсюдження лубочних видань влада уваги не звертала, проте з поширенням грамотності і зростанням тиражів спробувала контролювати цей канал комунікації. Стимулювали її до того й революціонери-народники, які використовували популярність цієї продукції, щоб поширювати свої ідеї. Так, одна з найпопулярніших брошур С. Степняка-Кравчинського мала назву «Похождения пошехонцев...», або ще «Мудрица Наумовна» та «Сказка Говоруха». Інша брошура називалася теж по-казковому «Про чотирьох братів та їхні пригоди» [18, с. 234]. З 1877 р. для розносної торгівлі книгами запровадили вимогу про спеціальний дозвіл від губернатора [24, с. 59], тому багато дрібних офенів покинули цей промисел. Втім уже в циркулярі міністерства внутрішніх справ №2783 от 12 липня 1881 р. рекомендувалося не заважати діяльності торговців лубочними виданнями, оскільки ті відповідають народному менталітету та їхнє поширення не має ніяких шкідливих для державної влади наслідків [16].

На початок XX ст. провідні російські видавці лубочної книги І. Ситін, О. Коновалова, Є. та Т. Губанови мали свої торгові представництва в Києві, Одесі, Харкові, куди товар доставляли залізницею, а вже звідти відправляли в регіони, відповідно це здешевлювало доставку, а для офенів зменшувало залежність від важких умов кредиту та випадковостей торгівлі.

Як повідомляє В. Волошенко, на зламі XIX – XX ст. серед прохачів про дозвіл на розносну чи розвізну торгівлю друкованою продукцією на ярмарках і базарах Харківської губернії були вихідці з Харківської, Чернігівської, Полтавської, Подільської, Рязанської, Тульської, Курської, Олонецької, Орловської, Уфимської губерній та Облaсті Війська Донського. За її спостереженнями, дозвіл частіше надавався тим, хто тимчасово або постійно мешкав у Харківській губернії, зокрема 58,6% селян – претендентів на заняття книготорговельним промислом – походили з українських губерній [6, с. 167]. Отже, на кінець XIX ст. офенський промисел був засвоєний і місцевими мешканцями.

Наприкінці 1890-х рр. у львівському журналі «Літературно-науковий вістник» було подано результати обстеження одного з українських сіл Наддніпрянської України. Усього знайшли 866 книг, з них: 409 – релігійного змісту (178 – церковнослов'янською мовою, 231 – російською), 298 – лубочних, 54 – підручників, 18 – різного змісту (випадкових, на зразок «Каталог музикального магазину», «Устав общества велосипедистов» тощо), 5 – з сільського господарства. Були також 72 українські книжки (розповсюджувались завдяки земській книжковій торгівлі) [27]. Оскільки лубочні видавці активно друкували житійну літературу, то частину згаданих релігійних видань, зокрема 177 житійних, також можна зарахувати до лубочної продукції. Отже, понад половина наявних книг було скоріше лубочного походження. І це на тлі того, що в селі існував земський книжковий склад, понад 40 років діяла школа, через яку також намагалися прищепити певний смак до читання.

Лубочна книга настільки заповнила читацьке середовище, що багато українських громадських і культурних діячів початку XX ст. (Б. Грінченко [4], С. Єфремов [8], О. Лотоцький [14], С. Черкасенко [12]) у спогадах залишили свідчення про роль лубочної книги в їхньому становленні як читачів. Вони писали про «повень лубкової макулатури» [12, с. 74], відзначаючи її поширеність серед населення.

Одним із ключових факторів цього були вартість та тираж видань. Хоча їхня ціна поступово зростала, але вони залишалися найдоступнішою книжковою продукцією для широких мас. На початку ХХ ст., як правило, книги до 8-16 стор. коштували приблизно 1-2 коп., 48 стор. – 4 коп.; 108 стор. – 15 коп. Хоча вартість книг обмежувала їхню привабливість, тим не менш частина населення вважала такі витрати розумними, тому важливим був факт фізичної доступності видань. Офені забезпечували їхню наявність на ринкові за умови великого тиражу. Існувала видавнича практика, перевірена часом, залежності тиражу видання від його обсягу. Зазвичай, якщо брошура мала обсяг на 1 «лістівку» (32 сторінки), то друкувалося 10 тис. прим., якщо 2-3 «лістівки» – 6 тис. прим. Практично весь тираж реалізовувався упродовж року, а через рік-два за необхідності здійснювалося нове перевидання. На початку ХХ ст. тиражі зросли до 20-25 тис. прим. Популярні назви постійно передруковувалися, наприклад, книги про Бову-королевича упродовж ХІХ – початку ХХ ст. друкувалися понад 200 разів [13], Єруслана Лазаровича – понад 100 [20]. Загалом сумарний річний тираж лубочних видань вражав. Так, за підрахунками В. Вахтерова, у середині 1890-х рр. досяг 15 млн прим. [2, с. 6]. Це призводило до того, що зацікавлені читачі знали назви улюблених книжок і постійно їх запитували, стимулюючи передрук.

Лубочні видавці, турбуючись про зростання свого комерційного успіху, спробували започаткувати російськомовний друк в українських губерніях щонайменше з кінця 1870-х рр., згодом української тематики, а після 1881 р. – україномовний [10, с. 91]. Заради завоювання нових споживачів, за нашими підрахунками, з 1880-х до 1917 рр. україномовних лубочних видань було зроблено близько 350. У 1908-1913 рр. світ побачили 83 назви сумарним тиражем 848,56 тис. прим. [15]. Це був найбільший сумарний тираж україномовної літератури серед інших видів літератури того часу. Тут спостерігалися й найбільші тиражі видань, наприклад: 40 тис. прим. збірки Т. Безшляха «Не любо – не слухай, брехать – не мишай» (Одеса, 1911) [15]. Видавці прилаштовували традиційні лубочні твори до українських реалій, пропонуючи «Бову-королевича» із підзаголовком «чоловик Полтавський, богатырь басурманський» (Київ, 1896), як записаного Ф. Устенком-Гармашем зі слів діда Кирика Онопрійчука, причому на обкладинці Бова зображувався у типовому одязі запорозького козака. Пробували видавці використовувати зразки української класики, друкуючи, наприклад, «Енеїду» І. Котляревського, «Разбойника Кармелюк» М. Старицького. Навіть московськими видавцями друкувалися книги спеціально для українських читачів, наприклад, за 1905-1909 рр. І. Ситін підготував 21 видання збірок оповідок та історій О. Півня загальним тиражем майже 180 тис. прим. [10, с. 92].

Українські інтелектуали на початку ХХ ст. уже вловили цю тенденцію. І оцінили такі видання як такі, що «привчають широкі маси народу до українського слова, до української книжки» [9]. Б. Грінченко для привчання читачів до україномовної літератури запропонував спеціально створювати українську лубочну літературу, оскільки вона була знайома народу за формою, лише вважав необхідним надати їй просвітницького характеру [26].

Крім україномовної, наприкінці ХІХ ст. з'явилася нова тематична література – численні збірки куплетів, шансонеток тощо, тобто творів, що відображали міську культуру українських теренів, на зразок: «Развеселый пьяница: куплеты и рассказы с букетом коньяку, рому, шампанского и матушки-монопольки» (Одеса, 1903), «Песни и куплеты Шлемки» (5-е вид., Київ, 1908), Нудель А. «Новые куплеты Шаровары : А хухим фин дер маништано» (Одеса, 1911), «Спивы та оповидання Кума Мыколы» (Київ, 1914).

На початок ХХ ст. лубочна продукція отримала таке визнання, що навіть уряд взяв на озброєння лубочну стилістику і почав використовувати її для ідеологічної обробки населення, що найяскравіше проявилось з появою лубочної книги про російсько-японську, особливо Першу світову війну, поштових листівок та журнальних ілюстрацій.

Отже, лубочна книга в українських губерніях була звичним явищем упродовж ХІХ – початку ХХ ст. За її допомогою соціальні низи активно втягувалися у читачьке середовище, причому українці в такий спосіб входили у в єдиний російський інформаційний простір. Втім якщо первинно тут поширювалася російськими офенями російська продукція російських видавців, то згодом з'явилися місцеві видавці та офені, а потім почалось формування власної української лубочної книги, що серед іншого свідчило про самостійність розвитку української масової книжкової культури.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Блюм А.В. Русская лубочная книга второй половины XIX века // Книга : исслед. и материалы. Москва, 1981. Сб. 42. С. 94-114.
2. Вахтеров В.П. Внешкольное образование народа. Москва, 1896. 380 с.
3. Виноградов В.В. Ярмарки // Россия в конце XIX в. / под общ. ред. В.И. Ковалевского. Санкт-Петербург, 1900. С. 594-601.

4. Вільхівський Б. [Грінченко Б.] Нові українські книги // Зоря (Львів). 1889. Ч. 2. С. 30-35.
5. Военно-статистический сборник. Вып. Россия / под ред. Н. Обручева. Санкт-Петербург, 1871. 922, 235 с.
6. Волошенко В.О. Соціальний аспект торгівлі «літературою для народу» на зламі XIX-XX ст. (на матеріалах Харківської губернії) // Гуржіївські історичні читання. 2014-2015. № 8-9. С. 165-169.
7. Гундорова Т. Висока культура і популярна культура: слов'янський контекст // Слово і час. 2008. № 9. С. 52-63.
8. Єфремов С. Про дні минулі : [спогади] // Молода нація : альманах. Київ, 2003. № 1. С. 134-160.
9. Залізник М. Українська популярна література в 1909 р. // Літер.-наук. віст. 1910. Т. 52. Кн. 12. С. 588-595.
10. Кароєва Т. Видання та поширення україномовної книги у Російській імперії останньої чверті XIX – початку XX ст.: комерційна складова // Вісник Харківського національного університету ім. В. Каразіна. Серія : Історія. 2014. Вип. 48. С. 90-100.
11. Кароєва Т. Р. Українська лубочна книга як різновид масової літератури: книгознавчий погляд // Вісник Книжної палати. 2014. № 2. С. 30-35.
12. Котяш І. Епістолярій Спиридона Черкасенка як джерело формування його ідейних та художніх поглядів // Наук. зап. Тернопіл. нац. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка. Серія: Літературознавство. Тернопіль, 2012. Вип. 34. С. 67-82.
13. Кузьмина В.Д. Рыцарский роман на Руси : Бова, Петр Златых Ключей. Москва : Наука, 1964. 344 с.
14. Лотоцький О. Сторінки минулого. Ч. 1. Варшава, 1932. 287 с.
15. Низовий М.А. Тематично-цільові аспекти українського дореволюційного книговидавання (1901-1917 рр.) // Вісн. Харків. держ. академії культури : зб. наук. пр. Харків, 2012. Вип. 37. С.160-171.
16. Павлов М. Государственная регламентация чтения в России 1890-1917 гг. : автореф. дис. ... канд. филол. наук. : 05.25.04. Санкт-Петербург, 1999. 18 с.
17. Петров С. С. Книжкова справа в Києві. 1861-1917 : монографія. Київ : ЕксОб, 2002. 344 с.
18. Пойда Д.П. Крестьянское движение на Правобережной Украине в пореформенный период (1866-1900 гг.). Днепропетровск, 1960. 306 с.
19. Примітки // Квітка-Основ'яненко Г. Збір. тв. : у 7 т. Київ, 1981. Т. 7. 590 с.
20. Пушкарев Л.Н. Сказка о Еруслане Лазаревиче. М., 1980. 184 с.
21. Рейтблат А.И. От Бовы к Бальмонту и другие работы по исторической социологии русской литературы. Москва : Новое лит. обозрение, 2009. 448 с.
22. Родионова Л. В. Историко-книговедческие аспекты изучения русского лубка периода Первой Мировой войны : дис. ... канд. ист. наук : 05.25.03 : Москва, 2004 176 с.
23. Соловьев А.А. Из истории книгоношества в России (на примере Владимирской губернии) // Библиотекосведение. 2013. № 5. С. 98-107.
24. Сытин И.Д. Жизнь для книги. Москва, 1960. 268 с.
25. Хромов О. Р. Русская лубочная книга XVII-XIX веков: исслед. по истории кн. культуры и технике пр-ва. Москва, 1998. 219 с.
26. Чайченко. [Грінченко Б.] Популярні книжки // Зоря. 1891. 15(27) січ.
27. Что читает деревня? // Киев. старина. 1901. Т.73. № 6. С. 157-158.
28. Яковенко В. С книгами по ярмаркам // Вестник Европы. 1894. Кн. 9. С. 401-419.

Татьяна Кароєва

Винницкий государственный педагогический университет имени Михаила Коцюбинского,
доктор исторических наук, доцент (Украина)

Распространенность лубочной книги в украинских губерниях XVIII – начала XX в.

Аннотация. В статье рассматривается постепенное возрастание присутствия лубочной книги в книжном среде украинских губерний XVIII – начала XX вв.: от ситуации, когда российскими торговцами распространялась российская продукция российских издателей, к постепенному освоению этого бизнеса местными деятелями. Сначала появились украинские издатели лубочной книги, потом украинские торговцы и, наконец, украиноязычная лубочная книга, как переводная с русского языка, так и оригинальная, причем даже российские издатели начали производить ее специально для украинских земель.

Ключевые слова: лубочная книга, Украина, народная книга, книжная культура, офени

ABSTRACT

Tetiana Karoyeva

Vinnitsia Mykhaylo Kotsiubynskyi State Pedagogical University,
Dr (History), Associate Professor (Ukraine)

**Abundance of Lubok Books in Ukrainian Provinces
in the 18th – the forepart of the 20th Centuries**

Lubok book is considered to be the Russian analogue of the Western folk book (English *chapbook*, French *La Bibliothèque bleue* and German *Volksbuch*) intended for poorly educated and downscale readers. The fact that lubok book is a Russian culture phenomenon justifies the interest in finding out its prevalence in Ukrainian lands as it was lubok book influence that caused Ukrainian readers to become drawn into mass culture of Russian book and in a broader sense – into Russian information space. Although at first Ukrainian provinces were just the territories where Russian lubok printed matter was being sold, later on, pursuit of commercial advantage motivated entrepreneurs to take account of local readers' needs and tastes. The paper describes gradual increase of lubok book occurrence in the printed matter environment of Ukrainian provinces in the 18th – the forepart of the 20th centuries, starting with the situation when Russian-language publications produced by Russian publishers was being distributed by Russian retailers, and until local entrepreneurs mastered that business step-by-step. At first, there appeared Ukrainian publishers in the late 1870's, followed by Ukrainian retailers, and finally towards the close of the 19th century Ukrainian-language lubok book both translated from Russian and original became available with trendy content at that. At the same time printed matter produced by Russian publishers was being specialized. At first, books covering Ukrainian topics appeared, and later on even Ukrainian-language books became available. Eventually in the forepart of the 20th century, Ukrainian intellectuals began to consider lubok book as an intermediary for familiarizing themselves with Ukrainian language and even more broadly – with the Ukrainian national idea. Then lubok stylistics became recognized nationwide and it even was used by the government for ideological influence on population, which most clearly manifested itself with appearance of lubok books on military matters of the Russo-Japanese war and especially the Great War.

Key words: lubok book, Ukraine, folk/popular book, book culture

REFERENCES:

1. Blyum A.V. Russkaya lubochnaya kniga vtoroy poloviny XIX veka // Kniga : issled. i materialy. Moskva, 1981. Sb. 42. S. 94-114.
2. Vakhterov V.P. Vneshkolnoe obrazovanie naroda. M., 1896. 380 s.
3. Vinogradov V.V. Yarmarki // Rossiya v kontse XIX v. / pod obshch. red. V.I. Kovalevskogo. Sankt-Peterburg, 1900. S. 594-601.
4. Vilkhivskiy B. [Ghrinchenko B.] Novi ukrajinskij knyghy // Zorja (Lviv). 1889. Ch. 2. S. 30-35.
5. Voenno-statisticheskiy sbornik. Vyp. Rossiya / pod red. N. Obrucheva. Sankt-Peterburg, 1871. 922, 235 s.
6. Voloshenko V.O. Socialnyj aspekt torghivli «literaturoju dlja narodu» na zlami XIX-XX st. (na materialakh Kharkivskoj guberniji) // Ghurzhijski istorichni chytannja. 2014-2015. N 8-9. S. 165-169.
7. Ghundorova T. Vysoka kuljtura i populjarna kuljtura: slov'janskij kontekst // Slovo i chas. 2008. N 9. C. 52-63.
8. Jefremov S. Pro dni mynuli : [spoghady] // Moloda nacija : aljmanakh. Kyjiv, 2003. N 1. S. 134-160.
9. Zaliznjak M. Ukrajinsjka populjarna literatura v 1909 r. // Liter.-nauk. vist. 1910. T. 52. Kn. 12. – S. 588-595.
10. Karojeva T. Vydannja ta poshyrennja ukrajinomovnoji knyghy u Rosijskij imperiji ostannjoji chverti XIX – pochatku XX st.: komercijna skladova // Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu im. V. Karazina. Serija : Istoriia. 2014. Vyp. 48. S. 90-100.
11. Karojeva T. R. Ukrajinsjka lubochna knygha jak riznovyd masovoji literatury: knyghoznavchij pohljad // Visnyk Knyzhnoi palaty. 2014. N 2. S. 30-35.
12. Kotjash I. Epistoljarij Spyrydona Cherkasenska jak dzherelo formuvannja jogho idejnykh ta khudozhnykh pohljadiv // Nauk. zap. Ternopil. nac. ped. un-tu im. V. Ghnatjuka. Serija: Literaturoznavstvo. Ternopil, 2012. Vyp. 34. S. 67-82.
13. Kuzmina V.D. Rytsarskij roman na Rusi: Bova, Petr Zlatykh Klyuchey. Moskva : Nauka, 1964. 344 s.
14. Lotoczkij O. Storinky mynulogo. Ch. 1. Varshava, 1932. 287 s.

15. Nyzovyy M.A. Tematychno-ciljovi aspekty ukrajinskogho dorevoljucijnogho knyghovydannja (1901-1917 rr.) // Visn. Kharkiv. derzh. akademiji kul'tury : zb. nauk. pr. Kharkiv, 2012. Vyp. 37. S.160-171.
16. Pavlov M.A. Gosudarstvennaya reglamentatsiya chteniya v Rossii 1890-1917 gg. : avtoref. dis. ... kand. filol. nauk. : 05.25.04. Sankt-Peterburg, 1999. 18 s.
17. Petrov S. S. Knyzhkova sprava v Kyjevi. 1861-1917 : monohrafiya. Kyjiv : EksOb, 2002. 344 s.
18. Poyda D.P. Krestyanskoe dvizhenie na Pravoberezhnoy Ukraine v poreformenniy period (1866-1900 gg.). Dnepropetrovsk, 1960. 306 s.
19. Prymity // Kvitka-Osnov'janenko Gh. Zibr. tv. : u 7 t. Kyjiv, 1981. T. 7. 590 s.
20. Pushkarev L.N. Skazka o Yeruslane Lazareviche. Moskva, 1980. 184 s.
21. Reytblat A.I. Ot Bovy k Balmontu i drugie raboty po istoricheskoy sotsiologii russkoy literatury. Moskva : Novoe lit. obozrenie, 2009. 448 s.
22. Rodionova L. V. Istoriko-knigovedcheskie aspekty izucheniya russkogo lubka perioda Pervoy Mirovoy voyny : dis. ... kand. ist. nauk : 05.25.03 : Moskva, 2004. 176 s.
23. Solovev A.A. Iz istorii knigonoshestva v Rossii (na primere Vladimirskoy gubernii) // Bibliotekovedenie. 2013. № 5. S. 98-107.
24. Sytin I.D. Zhizn dlya knigi. Moskva, 1960. 360 s.
25. Khromov O. R. Russkaya lubochnaya kniga XVII-XIX vekov: issled. po istorii kn. kultury i tekhnike pr-va. Moskva, 1998. 219 s.
26. Chajchenko. [Ghrinchenko B.] Populjarni knyzhky // Zorja. 1891. 15(27) sich.
27. Chto chitaet derevnya? // Kiev. starina. 1901. T.73. № 6. S. 157-158.
28. Yakovenko V. S knigami po yarmarkam // Vestnik Yevropy. 1894. Kn. 9. S. 401-419.

Статтю подано до редколегії 24.03.2019 р.

УДК 94 (477.8)

DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2019-28-14-19>

Ярослав Цецик

Національний університет водного господарства та природокористування,
кандидат історичних наук, доцент (Україна)

Участь чорносотенців у виборах на Волині у 1906 – 1912 рр.

Анотація У статті досліджено участь Почаївського відділу Союзу руського народу у виборах до Державної Думи у 1906-1912 рр., проаналізовано головні напрями їх діяльності у краї та їхню передвиборчу програму. Проаналізовано позицію чорносотенців щодо влади та ролі депутатів у суспільно-політичному житті імперії. Визначено їх ставлення до інших політичних угруповань, які функціонували в імперії. З'ясовано роль Російської православної церкви у зміцненні позицій чорносотенців у регіоні.

Ключові слова: Волинь, вибори, Державна Дума, чорносотенці, православне духовенство.

Актуальність статті зумовлена потребою у детальному та неупередженому аналізі участі чорносотенців у виборах до Державної Думи у Волинській губернії у 1906 – 1912 рр. та визначенні основних напрямів їхньої передвиборчої агітації й залучення до цього духовенства.

Мета статті полягає в об'єктивному дослідженні перебігу виборчих процесів на Волині на початку ХХ ст. та аналізі агітаційних передвиборчих видань волинських чорносотенців.

Роль Почаївського відділу Союзу руського народу в виборах до Державної Думи на Волині частково досліджено у працях О. М. Білобровець [1], А. Боярчука [2], С. І. Жилюка [4], Ю. В. Хитровської [13] та інших учених.

Після свого утворення восени 1905 р. Союз руського народу (СРН) брав активну участь у виборах до Державної Думи Російської імперії. Одним із ключових завдань, яке ставили перед собою чорносотенці, була підтримка ідеології російського монархізму з одночасним возвеличуванням російської нації. Така позиція цього політичного угруповання зумовлювала різко негативне ставлення членів союзу до представників інших етногруп, які проживали в імперії.

Невдовзі після утворення організації Волинь стала одним із головних центрів чорносотенного руху в імперії. Одним із провідних центрів чорносотенного руху в Україні став Почаївський відділ СРН, заснований у 1906 р., а архімандрит Почаївської Лаври був лідером місцевих чорносотенців. У реєстровій книзі Волинського губернського присутствія у справах про

організації та союзи за 1906–1907 рр. зазначалося, що «Почаївський союз руського народу ставить собі за мету розвиток народної руської самосвідомості і об'єднання руських людей всіх станів Волині та сусідніх губерній для спільної роботи на користь дорогої вітчизни-Росії, єдиної і неподільної» [2, с. 36].

На основі статуту СРН було прийнято статут «Почаївського Союзу руського народу», в якому наголошувалося, що основною метою діяльності організації був «розвиток народної російської самосвідомості» й «об'єднання всіх російських людей» Волині та сусідніх із нею губерній незалежно від їхнього майнової чи станової приналежності [7, с. 1-2].

У програмі, сформульованій основні цілі та завдання цієї чорносотенної організації, «Благо Батьківщини» визначалося у «непорушному збереженні Православ'я, російського необмеженого Самодержавства і панування в країні російської народності» [7, с. 2]. У політичному плані Державна Дума не мала обмежувати верховну імперську самодержавну владу, а її склад мав формуватися за «національно-російським» принципом. Пріоритетним завданням органів влади визначалося встановлення «суворого порядку й законності на твердих засадах свободи слова, друку, зборів, союзів і недоторканності особи» за умови встановлення правил, які визначали кордони вказаної свободи, щоб не «порушувався державний» порядок [7, с. 3].

Почаївський відділ СРН брав на себе турботу про «просвітництво народу» з метою розвитку в нього «свідомого політичного життя в дусі самодержавства й розповсюдження серед населення православно-християнських засад з метою закріплення патріотичного почуття обов'язку перед Вітчизною, суспільством і сім'єю» [7, с. 4].

Таким чином, Почаївський відділ СРН у своїх програмних документах декларував ті ж самі завдання, що й загальноросійський. Однаково звучала теза й про недопуск євреїв до складу членів організації. Окремо увага акцентувалася на тому, що в СРН мали право вступати й жінки. Проте це не свідчило про сповідування гендерної рівності, а йшлося про намагання залучити на свій бік якомога більшої кількості жителів регіону.

Політичну діяльність почаївські чорносотенці активно проводили під час виборів до Державної Думи. У газеті «Рада» за 1907 р. дії Почаївського відділу СРН характеризувалися так: «селян-виборців вони зустрічали на вокзалі» і розташовували в монастирі; при них невідступно перебував «Віталій, а «союзнники» оберігали монастирське подвір'я». Із монастиря виганяли виборців городян, зокрема, робітників Самару й Святковського. Загального передвиборчого зібрання не було. У монастирі день і ніч правила молебні; перед виборами селяни дали письмову «обіцянку голосувати за «істинно-руських». На вибори селяни прийшли зі значками. «Перед голосуванням знову – молебен і промова єпископа Антонія, який згадував про обіцянку. Чорносотенну агітацію вели зовсім відверто» [2, с. 40].

У своїй виборчій діяльності чорносотенці окреслили низку пріоритетних завдань, досягнення яких вважали своїм першочерговим завданням. Зокрема, у відозві «Російському народу» наголошувалося, що СРН «ставити своєю метою об'єднання всіх чесних російських людей, вірних обов'язку, присязі в ім'я Віри, Царя і Вітчизни». Увага акцентувалася й на тому, що СРН «не бажає повернення до бюрократичних порядків останніх років, коли іменем Царя на Русі творилося всіляке беззаконня» [9, с. 1]. Організація як у повсякденному житті, так і в Державній Думі планувала відстоювати такі положення: «неподільність Російської імперії в її теперішніх кордонах»; щодо національного питання було наголошено, що «Російська народність... є народність державна», а представники інших етнічних груп «користуються правами громадянської рівності, за винятком євреїв» [9, с. 1]. Окремо порушувалося єврейське питання, зокрема, відзначалося, що «Євреї впродовж багатьох років, і особливо в останніх два роки» показали непримиренну ненависть до Росії і всього російського, свою повну відчуженість від усіх національностей, а особливо свій іудейський світогляд [9, с. 1]. Тому діячі організації висували ідею створення «єврейської держави» й переселення до неї всіх іудеїв. Окрім цього пропонувалося, щоб євреїв не допускали до служби у російській армії, вони не мали права бути військовими лікарями, фельдшерами чи фармацевтами, вимагалось суворого відновлення «смуги осілости» для євреїв у попередніх межах, недопуск навчання іудеїв у навчальних закладах, де здобували освіту діти християн та заборонити відкривати їх середні та вищі навчальні заклади. Також наголошувалося про необхідність заборонити євреям та єврейкам працювати у середніх та вищих навчальних закладах, бути сільськими та домашніми вчителями, не допускати їх до державної служби, заборонити їм володіти аптеками, працювати у них провізорами. Особливо наполягали на забороні іудеям бути власниками чи редакторами періодичних видань [9, с. 2]. Окрім цього, у своїй передвиборчій відозві чорносотенці проголошували, що вони будуть добиватися «всіма силами розширення селянського землеволодіння», для робітників «скорочення робочого дня» та «державного страхування робітників». Вони також порушували питання розвитку народної освіти, правосуддя, торгівлі,

промисловості та фінансів. Дана програма була прийнята на Першому Всеросійському з'їзді уповноважених відділів СРН і була обов'язковою для всіх відділів організації в імперії [9, с. 3-4].

Отже, як свідчить аналіз виборчої програми СРН, прийнятої 2 вересня 1906 р., організація з моменту свого утворення розпочала відверту юдофобську пропаганду. Готуючись до виборів, чорносотенці поставили євреїв фактично за межі закону, пропонували заборонити їм отримувати освіту, а проживати їдеї могли лише у «смузі осілости». Дана програма була розрахована на ту частину населення імперії, яка упереджено ставилася до їдеїв.

У вищеназваному документі немає жодного слова про представників інших етнічних груп імперії, за винятком того, що вони користуються тими ж правами, що й представники титульної нації. Щодо росіян, то, відповідно до позиції ідеологів чорносотенного руху вони мали відігравати провідну роль у житті імперії. До речі, на таких же позиціях стояла й імперська влада.

В національному питанні ідеологія СРН повністю співпадала з ідеологією імперії. Різниця полягала лише в тому, що як політичне угруповання чорносотенці могли проводити відверту юдофобську політику, а офіційні органи влади мали рахуватися з точкою зору іноземних держав і бути стриманішими у національному питанні, принаймні на офіційному рівні. Хоча тогочасне законодавство імперії створювало умови для «законного» тиску на їдеїв.

В іншій агітаційній летючці під назвою «Люди російські! Жиди хочуть отримати рівноправність», істерично волалося, що «жиди нехрещені отримають право бути: Земським начальником, Мировим суддею, Прокурором, Губернатором, Офіцером, Генералом, Міністром» [6, с. 1]. У ній же чорносотенці переконували, що основною ціллю євреїв було відібрання землі у селян, адже «Якщо жиди отримають рівноправність, захоплять у свої руки командування військами, то для них буде легко відбирати у Вас землю» [6, с.1]. Тому чорносотенці стверджували якщо це відбулося б «то з обіцяних Государем селянам земель 24 мільйони десятин доведеться віддати в наділ жидам». А євреї, мовляв, планують позбавити «самодержавної влади імператора шляхом введення в країні конституції». І далі стверджувалося, що євреї розуміли, що їм «ніхто прямо не повірить», а тому маючи величезні фінансові можливості, вони шляхом підкупу знайшли б собі помічників з числа «російських зрадників, негідників клятвовідступників і простаків», які не усвідомлювали, що «жид православній людині добра зробити не може» [6, с.1]. Далі в летючці йшлося, що під «жидівську дудку танцюють і рівності добиваються «наступні партії: «Союз 17-го Октября», Партія «Мирного Обновлення», Партія «Народної свободи» (конституційно-демократична), Соціал-Демократи, Соціал-Революціонери, Анархісти-Комуністи» [6, с.1]. А останні дві здійснювали «грабунки, розбої і вбивства, а інші, обіцяючи права, за жидівське золото хочуть захопити владу в Думі, щоб потім грабувати безкарно, і тому добивалися відміни смертної кари» та закликали підтримати прибічників імператора й не підтримувати його ворогів [6, с.1].

Будучи активним учасником виборів до Думи й намагаючись отримати підтримку виборщиків, СРН на сторінках чорносотенної преси, зокрема «Почаївського листка», «Життя Волині» та інших, що видавалися в регіоні, намагався дискредитувати своїх опонентів. У друкарні Почаївської Лаври друкувалася велика кількість різноманітних агітаційних брошур. Одночасно у краї почала виходити низка газет, які відверто поділяли чорносотенну ідеологію.

Напередодні виборів до III Думи у чорносотенній пресі відзначалося, що не лише виборщикам, а й усьому російському «народу потрібно подумати добре цими днями й підготуватися до Думи», адже обрані до попередньої Думи депутати «забули» про потреби простого народу, а порушували питання рівності євреїв, польської автономії та про «обмеження царської влади». Й далі увага акцентувалася на тому, що Почаївський відділ СРН, мав понад тисячу селянських «приговорів», де було видно «побажання нашого народу». Один із головних полягав у тому, що «народні представники» мусили допомагати «царю, який бажав допомогти народу», а також мали пам'ятати про своє селянське походження [5, с.2].

На III Всеросійському з'їзді «російських людей», який відбувся в Києві з 1 по 8 жовтня 1906 р., чорносотенці порушили питання про недосконалість виборчого законодавства імперії. Одним із аргументів, яким оперували ідеологи СРН, був той, що діюче законодавство не відповідало віросповідним і побутовим особливостям російського життя. Окрема увага зверталася на те, що діюче законодавство «заперечує насущні інтереси й панівне становище російської народності», адже на досвіді виборів до I Думи він виявив «свою повну непридатність і згубну для Росії дію». Тому, пропагуючи принцип «Росія для росіян», чорносотенці вважали за необхідне, щоб в основу нового виборчого законодавства імперії було «закладено російський національний початок», а російське населення кожної місцевості, не виключаючи й окраїн, мало в новообраній Думі своє представництво. Одночасно з цим висувалася вимога, що «Євреї не можуть користуватися виборчими правами». Одночасно з цим обрання депутатів селян-землевласників мало бути прив'язано не до волості, а до парафії [12, с.2].

Окрема увага на монархічному з'їзді зверталася на те, що наближався час виборів до нової Державної Думи. Тому на суспільство чекав, можливо, визначальний іспит на його політичну зрілість. Бо мовляв, коли переможуть прибічники державності й мирної, культурної роботи, то смуті настане кінець і «новий склад Думи спільно з Царським урядом займеться благоустроєм держави» і навпаки, якщо «знову Думу захоплять кадети й інші революціонери», то це призведе до нових важких страждань і спричинить велику небезпеку й ризик існування уряду. Автором було відзначено, що склад I Думи себе зганьбив і «підірвав ідею народного представництва», і тому склад I Думи мав стати для всіх «людей порядку добрим уроком, кого не можна обирати». Особливо повчальними були наступні вибори й коротка діяльність II Думи. Також було дано різко негативну оцінку діяльності кадетів. Окремо увага акцентувалася, що саме вони керували «всім революційним блоком». Але кадети за твердженням чорносотенців, переживали кризу у зв'язку з тим, що на попередніх виборах «вони наобіцяли дуже багато, всім брехали». Натомість спостерігалось зростання лав прихильників порядку й законності, тобто чорносотенців, а з іншого – занепад їх опонентів [13, с.3-4].

Таким чином, чорносотенці звинувачували всі без винятку політичні угруповання, які брали участь у виборах, у «зраді інтересів російського народу» й у тому, що вони працювали на користь євреїв, які їх фінансували. І лише СРН був захисником інтересів самодержавства й селянства. Така політика мала чітко визначену мету – створити у широких колах суспільства образ захисників інтересів селян, які протидіяли євреям у їхніх намаганнях захопити селянську землю.

Наприкінці листопада 1906 р. у Києві було заплановано провести з'їзд «російських виборців» у Державну Думу від Південно-Західного краю. Участь у ньому мали брати всі російські виборці, які вважали за доцільне об'єднатися навколо «принципу російської державності й необхідності боротьби з анархією» [11, с.1].

Одним із вагомих аргументів, який використовували чорносотенці був збір підписів селян за правих депутатів, що нерідко робили священники, багато з яких керували осередками організації. Це вони використовували з пропагандистською метою. Однак не завжди в них усе відбувалося чітко. Нерідко селяни ставили свої підписи в результаті тиску з боку священника, представників органів влади або з надією, що це допоможе їм вирішити земельні питання. Зокрема, у с. Шилі Вербовецької волості під час виборів 1907 р. селяни на прохання місцевого священника підписатися за правого депутата зреагували на це негативно, піднявши у церкві галас. Це відбулося у зв'язку з тим, що у відозві була відсутня інформація про вирішення земельного питання. У результаті місцевий осередок СРН, обурений діями Почаївських монахів, прийняв рішення про розпуск місцевого осередку «Союзу» й почав вимагати повернення членських внесків [4, с. 123; 13, с. 342].

У Волинській губернії під час виборів до IV Державної Думи найбільший вплив на їх перебіг мали селяни за підтримки православного духовенства, зокрема «Почаївського Союзу руського народу» під керівництвом архімандрита Віталія. Активну участь взяла і земська партія, яка оформилася під час виборів у земства й складалася здебільшого з польських землевласників [1, с. 19].

Російський царизм намагався підтримувати на виборах російських поміщиків Правобережної України. При цьому імперська влада змінювала умови виборів, щоб унеможливити або звести до мінімуму перемогу інших станів чи національних меншин. Найбільш яскраво це проявилось під час виборів до III та IV Державної Думи, коли відбувся розподіл виборчих з'їздів за національними ознаками [1, с. 19].

Так, у 1912 р. під час виборів до V Думи було надруковано «Положення про вибори в Державну Думу», в якому було детально проаналізовано виборче законодавство імперії, охарактеризовано права громадян на участь у виборах та інші аспекти тогочасного виборчого законодавства. Окрема увага зверталася на кількість виборщиків від кожного повіту та різних соціальних верств населення [8, с. 3-31].

Лише деякі волинські політики-священнослужителі, котрі були членами СРН, цікавилися питаннями українського життя, але тільки у вимірах тогочасних реалій. Так, Волинську губернію в IV Державній Думі представляли 12 депутатів, у тому числі вікарний єпископ Кременецький Никон Безсонов [2, с. 41].

Як і на попередніх виборах у губернії перемогу здобули чорносотенці. Всі обрані депутати були або членами СРН, або селянами, які підтримували їх ідеологію.

Таким чином, чорносотенний СРН, будучи активним учасником виборів до Державної Думи імперії, перебував на платформі підтримки царського режиму, а у своїй передвиборчій агітаційній діяльності користувався підтримкою органів влади та православного кліру, що давало йому змогу перемагати на виборах.

Отже, Почаївський відділ СРН використовував участь у виборах з метою посилення своїх позицій у регіоні. Активну участь у роботі цього політичного угруповання брало православне духовенство. Така діяльність чорносотенців сприяла тому, що в регіоні посилювалося міжжетнічне протистояння.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Білобровець О.М. Вибори до Державної Думи та Державної Ради на Правобережжі: участь польського населення // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія: Збірник наукових праць. Вінниця, 2014. Вип. 22. С.17-20.
2. Боярчук А. Участь православного духовенства Волинської губернії в діяльності «Союза русского народа» // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Історичні науки. 2017. №5. С. 34-43.
3. Внепартийный съезд русских избирателей // Волынская жизнь. 1906. 28 октября.
4. Жилюк С. І. Російська православна церква на Волині (1793 – 1917). Житомир: Журфонд, 1996. 176 с.
5. Какой наказ дать от волынского православного народа волынским русским депутатам // Волынская жизнь. 1907. 28 января.
6. Люди Русские! Жиды хотят получить равноправие // Рівненський обласний краєзнавчий музей. VIII Д. 1727. 1 с.
7. Устав Почаевского Союза Русского народа. Почаев : Издательство Почаево-Успенской Лавры. 1906. 12 с.
8. Положение о выборах в Государственную Думу. Почаев : Издательство Почаево-Успенской Лавры. 1912. 31с.
9. Русскому Народу // Рівненський обласний краєзнавчий музей. VIII Д. 1730. 4.с.
10. Савенко А. Политические письма // Волынская жизнь. 1906. 22 октября.
11. Съезд русских избирателей в Киеве // Волынская жизнь. 1906. 31 октября.
12. Съезд русских людей // Волынская жизнь. 1906. 15 октября.
13. Хитровська Ю. В. Участь християнських конфесій у суспільно-політичному житті Правобережної України наприкінці XVIII – на початку XX століття. Київ: Видавництво Європейського університету, 2011. 472 с.

Ярослав Цецик

Национальный университет водного хозяйства и природопользования,
кандидат исторических наук, доцент (Украина)

Участвие черносотенцев в выборах на Волыни в 1906 – 1912 гг.

Аннотация В статье исследовано участие Почаевского отдела Союза русского народа в выборах в Государственную Думу в 1906 – 1912 гг. проанализированы главные направления их деятельности в крае и их предвыборную программу. Проанализирована позиция черносотенцев к власти и роли депутатов в общественно-политической жизни империи. Определено их отношение к другим политическим группировкам, которые функционировали в империи. Выяснена роль Русской православной церкви в укреплении позиций черносотенцев в регионе.

Ключевые слова: Волынь, выборы, Государственная Дума, черносотенцы, православное духовенство.

ABSTRACT

Yaroslav Tsetsyk

National University of Water Management and Nature Management
PhD (History), Associate Professor (Ukraine)

Participation of the Black Hundreds in the elections in Volyn in 1906 – 1912

The article investigates the participation of the Pochaev Department of the Union of Russian People in the elections to the State Duma in 1906 - 1912, analyzes the key directions of their activity in this direction in the province and their election program. The position of the Black Hundreds regarding the power and role of deputies in the social and political life of the empire is analyzed. Their relation to

other political groups that functioned in the empire was determined. The role of the Russian Orthodox Church in strengthening the positions of the Black Hundreds in the region has been clarified.

Important attention is paid to the analysis of propaganda publications of the Black Hundreds, which were distributed in Volyn during election campaigning. Their research suggests that the representatives of this political group pursued a frank Russification policy and stood in the position of preserving imperial power. The most irreconcilable position they occupied with respect to Jews, who in the study period were the second largest ethnic group in the province. Trying to hold supporters of the Russian autocracy to the Duma, they also opposed the Polish land aristocracy trying to allow their victory in the elections. And they succeeded with the support of the Orthodox clergy. But this activity, as well as other areas of activity of this political group, contributed to the complication of inter-ethnic relations in the country, which negatively affected the socio-political situation in Volyn in the early XXth century.

As a result of the deliberate activities of the Black Hundreds, they managed not only to expand the organizational network, but also to gain significant influence in the land, especially among peasants, who, through ignorance, supported the position of ministers of worship.

Key words: Volyn, elections, State Duma, Black Hundreds, Orthodox clergy.

REFERENCES:

1. Bilobrovets O.M. Vybory do Derzhavnoi Dumy ta Derzhavnoi Rady na Pravoberezhzhii: uchast polskoho naselennia // Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: Istorii: Zbirnyk naukovykh prats. Vinnytsia, 2014. Vyp. 22. S.17-20.
2. Boiarchuk A. Uchast pravoslavnoho dukhovenstva Volynskoi hubernii v diialnosti «Soiuza russkoho naroda» // Naukovi visnyk Skhidnoevropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Serii: Istorychni nauky. 2017. №5. S. 34-43.
3. Vnepartiyniy syezd russkikh izbirateley // Volynskaya zhizn. 1906. 28 oktyabrya.
4. Zhyliuk S. I. Rosiiska pravoslavna tserkva na Volyni (1793 – 1917). Zhytomyr: Zhurfond, 1996. 176 s.
5. Kakoy nakaz dat ot volynskogo pravoslavnoho naroda volynskim russkim deputatam // Volynskaya zhizn. 1907. 28 yanvarya.
6. Lyudi Russkie! Jidy hotyat poluchit ravnopravie // Rivnenskiy oblasniy kraeznavchiy muzey. VIII D. 1727. 1 s.
7. Ustav Pochaevskogo Soyuza Russkogo naroda. Pochaev : Izdatelstvo Pochaev-Uspenskoy Lavryi. 1906. 12 s.
8. Polojenie o Vyborah v Gosudarstvennuyu Dumu. Pochaev : Izdatelstvo Pochaev-Uspenskoy Lavryi. 1912. 31s.
9. Russkomu Narodu // Rivnenskiy oblasniy kraeznavchiy muzey. VIII D. 1730. 4.s.
10. Savenko A. Politicheskie pisma // Volynskaya zhizn. 1906. 22 oktyabrya.
11. Syezd russkikh izbirateley v Kieve // Volynskaya zhizn. 1906. 31 oktyabrya.
12. Syezd russkikh lyudey // Volynskaya zhizn. 1906. 15 oktyabrya.
13. Khytrovska Yu. V. Uchast khrystyianskykh konfesii u suspilno-politychnomu zhytti Pravoberezhnoi Ukrainy naprykintsi KhVIII – na pochatku XX stolittia. Kyiv: Vydavnytstvo Yevropeiskoho universytetu, 2011. 472 s.

Статтю подано до редколегії 22.03.2019 р.

УДК 94 (477) «1914»

DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2019-28-19-24>

Андрій Науменко

Київський міжнародний університет,
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник (Україна)

Кінний бій між Російською та Австро-Угорською кіннотою під Городком на початку Першої Світової війни (серпень 1914 року)

Анотація: У статті на основі аналізу комплексу джерел та літератури аналізується перебіг бою під Городком у серпні 1914 року, особливості застосування австро-угорських та російських військ. Визначено обставини перемоги російської сторони у цьому бою.

Ключові слова: Перша світова війна, Україна, Поділля, кіннота, піхота, артилерія, бій, козаки, австро-угорська армія, російська імператорська армія.

Більше 100 років віддаляють нас від початку Першої світової війни. З перших днів її українські землі стали ареною запеклих боїв між арміями основних противників – Російської імператорської та Австро-Угорської. Не минули вони і територію Подільської губернії, де 4 серпня 1914 р. відбувся знаменитий бій між російською та австро-угорською кіннотою неподалік м. Городок (нині – Хмельницька обл.). Проте залишаючись яскравою військовою подією, він мало відомий для суспільства і недостатньо вивчений та висвітлений історичною наукою.

Різною мірою бій під Городком знайшов своє відображення у працях дослідників, що вивчали історію Першої Світової війни. Це, передусім, роботи О. Белого, А. Керсновського, М. Оськіна, Ю. Ненахова, І. Рубця і ін. [1, 3, 4-11]. Вони коротко зупиняються на висвітленні цих подій, але ґрунтовного аналізу їх не проводять, за винятком М. Оськіна [9]. Бій під Городком поглиблено висвітлено у праці його учасника Є. Тихоцького. У передмові до неї учасник Першої Світової війни, а потім один з активних діячів білого руху генерал П. М. Краснов зазначає: «Є. Тихоцький ... користувався ... австро-німецькими джерелами і особистими спогадами. ...І, що є найбільш цінним, в суху реляційність казенного матеріалу він вніс струм тонких особистих переживань...» [12, с. 2]. Робота Є. Тихоцького є поки що єдиною працею, яка порівняно повно розкриває хід бою під Городком та його результати.

В цілому наявні джерела дають можливість дослідити перебіг та наслідки цього бою. Відтак мета даної статті полягає в аналізі умов проведення бою, організації та якості військ, що брали в ньому участь, його перебігу та основних результатів.

Отже, у 1914 р. світ був втягнений у Першу світову війну. 17 липня у Російській імперії було оголошено загальну мобілізацію. 18 липня Подільська губернія, як прикордонна з Австро-Угорщиною територія, була переведена на військове становище. 19 липня в Проскурів, де розмістився штаб армії, прибув генерал Олексій Брусилов, призначений командувачем Проскурівською групою військ, яка 28 липня перейменована у 8-му армію Південно-Західного фронту. 24 липня Австро-Угорщина оголосила війну Росії [3, с. 530].

Вищим з'єднанням російської кінноти була кінна дивізія, що складалася з 4 шести ескадронних полків, кінно-артилерійського дивізіону з 2 кінних батарей по 6 гармат і кулеметної команди. Всього у дивізії – 24 ескадрони, 8 кулеметів і 12 легких 76-мм гармат, або до 4 000 бійців [1, с. 42]. Дивізія поділялася на дві бригади [6, с. 19]. О. Белой вказує, що російська кіннота була неоднорідною за своїм складом і підготовкою, віддавала перевагу діям у кінних лавах та зімкнутим атакам, хоча навчанню її стрільбі і комбінованому бою приділялася велика увага. Регулярні і козацькі полки добре провадили розвідку [1, с. 45].

Кінні австро-угорські дивізії складалися з 2-х кінних бригад, 1-2 кулеметних відділень, кінно-артилерійського дивізіону, санітарного транспорту, 4 муніційних колон, 2 телеграфних відділень, продовольчої колони, обозного ескадрону і мостового парку. Кожна кінна бригада: 2 полки по 6 ескадронів, 1 саперний взвод і 1 телефонне відділення. Всього у дивізії – 24 ескадрони, 3 кінні батареї по 4 гармати, 1-2 кулеметних відділення, всього до 3 600 шабель, 4-8 кулеметів і 12 гармат [1, с. 46].

Чисельна перевага, хоча і не вирішальна, залишалася на боці росіян, вогнева потужність противників була приблизно рівною, хоча австрійці часто мали більше кулеметів, а от у технічному відношенні австро-угорська дивізія була підготовлена краще. Крім того організація забезпечення військ у австрійців була організована на вищому рівні ніж у росіян. Отже австро-угорська кіннота була достойним противником.

2-а зведена козацька дивізія напередодні війни розміщувалася в Кам'янці-Подільському і складалася з 4-ох полків: 16-го Донського козачого генерала Грекова 8-го полку, 17-го Донського козачого генерала Бакланова полку, 1-го лінійного козачого генерала Вельямінова полку, 1-го Волзького козачого полку Терського козачого війська [3, с. 521]. Командиром дивізії був генерал-лейтенант Л. І. Жигалін [4, с. 876]. Бойова підготовка полків дивізії стояла на високому рівні. Всі козаки були прекрасними вершниками, добре володіли зброєю. Додамо, що, як вказує Є. Тихоцький, 90% козаків були письменними [12, с. 5-6].

До початку боїв головним завданням російської кінноти було прикриття розгортання російських армій. Серед інших кінних частин таке завдання покладалося і на 2-у зведену козацьку дивізію. Також вона стежила за ворожим берегом Збруча, несла посилену охорону російської території від переходу ворожих роз'їздів і їх намагань перенести розвідку на російську територію [12, с. 10].

Згідно Мобілізаційного розкладу, 2-а дивізія 14 липня виступила до Австрійського кордону, в район Городок, Сатанів–Скала. Дивізія, що виступила в складі 24 сотень, 8 кулеметів і 12 кінних гармат, мала прикривати мобілізацію і зосередження військ 8-ї армії Брусилова, які розгорталися на лінії Миколаїв–Чорний Острів, Ярмолинці–Дунаївці. Охорону кордону дивізія організувала так. Кавказька бригада: 1-й Лінійний генерала Вельямінова полк Кубанського Козачого війська і 1-й Волзький полк Терського війська несли службу, перебуваючи в селищі

Лісоводи і в м. Купин. Полки 1-ї лінії на своїх ділянках, розмежованих лінією Гусятин–Городок, виставляли здовж р. Збруч, низку вартових постів, підтриманих сотнями і стежили проміжки між постами роз'їздами. Донська бригада з артилерією і штаб дивізії розташувалися в м. Городок [12, с. 9].

В свою чергу 5-а австро-угорська кінна дивізія генерала Фрорайха, у складі 11-ї і 23-ї кавалерійських бригад (1-й, 6-й, 7-й, 8-й гонведні гусарські полки) мала своїм завданням забезпечити лінію р. Серет, на ділянці Острів–Теребовля. 1 серпня посилена 45-ю кавалерійською бригадою (2-й драгунський і 11-й уланський полки), вона одержала завдання розвідати район на південь від залізниці Тернопіль–Проскурів–Жмеринка, в напрямку Тернопіль–Сатанів, Городок–Зіньків, Копай-Город [12, с. 12]. О. Брусилов вказує, що ця дивізія дуже енергійно діяла на російському фронті [2, с. 95].

Вранці 3 серпня, роз'їзди 4-ї сотні під'есаула С. Арканікова виявили численні ворожі роз'їзди поблизу Сатанова, що підходили до річки. Австрійці вели розвідку і в окремих місцях намагалися перейти на лівий берег. Тому генерал Л. І. Жигалін посилював позиції. Командир Оренбурзького артилерійського дивізіону полковник Ончиков і командири рот Замостецького піхотного полку також обрали позиції для своїх підрозділів [12, с. 11].

Після 17 годин передові частини Австро-Угорської кінноти, підтримані своєю артилерією, перейшли в рішучий наступ, відтіснили 3 сотні і переправилися через Збруч поблизу Сатанова. Австро-угорські ескадрони переправлялися сміливо і безперервно під обстрілом спішених сотень, вирівнювалися і рухалися по дорозі з Сатанова на Лісоводи. Це вказувало на серйозні наміри противника. Проте сили ворожої кінноти російській стороні не були відомі [12, с. 12].

Австрійське командування призначило для розвідки 3 ескадрони. Авангард під проводом генерала Бісінген-Ріпенбург в складі: 1-й гонведний полк, 2-й дивізіон 7-го гонведного полку і 1-а велосипедна рота. Головні сили генерала Гобленца – 1-й дивізіон 7-го гонведного полку, 6-й і 8-й гонведні полки, 15-а кавалерійська бригада. Полковник Штромер з 32-м єгерським батальйоном мав забезпечувати переправу на р. Збруч. Зранку 4 серпня до Сатанова підійшов авангард 5-ї кавалерійської дивізії і почав переправу через р. Збруч. Після цього генерал Бісінген-Ріпенбург направив авангард по дорозі Сатанів–Лісовці–Городок. За ним слідували головні сили кінноти генерала Фрорайха [12, с. 13-14].

Генерал Жигалін вирішив дочекатися підходу противника і прийняти бій поблизу м. Городок. Батальйон 14-го стрілецького полку, підполковник Кузьмін з двома кулеметами і дві роти 60-го піхотного Замостецького полку зайняли окопи на західній околиці містечка, праворуч від піхоти розташувалися спішені сотні 1-го лінійного полку, а в інтервалах між ними кулемети дивізійної кулеметної команди, у чотирьох групах, по два кулемети у кожній. На лівому фланзі піхоти стала Донська бригада (16-й і 17-й Донські козаці полки), маючи частину сотень у піших лавах на південно-західній околиці містечка. Волзький полк залишався у резерві. 1-а і 3-я Оренбурзькі батареї і 2 гармати 4-го стрілецького артилерійського дивізіону підготувалися до відкриття вогню.

Після того, як передові частини генерала Бісінген-Ріпенбурга зіткнулися з сторожовою охороною 2-ї дивізії, відбулося декілька зіткнень між козаками лінійного полку і австрійськими роз'їздами [12, с. 15]. Передовий ескадрон угорців ротмістра Пронай кінною атакою підтримував свої роз'їзди, і поніс великі втрати: загинули командир ескадрону, всі молодші офіцери, крім одного, і багато гусарів.

Генерал Фрорайх наказав 23-й бригаді наступати ліворуч на фабрику Єфімова. 15-й бригаді – праворуч, на південний вихід з Городка. Командирам бригад надавалося право наступати в кінних або піших лавах, на власний розсуд залежно від обставин.

Бригади, спішивши ескадрони, повели наступ при підтримці артилерії і кулеметів. Австрійці намагалися придушити вогонь російської артилерії і піхоти. Але їх інтенсивний вогонь був мало дієвий і добре захищені в окопах російська піхота і козаки несли лише випадкові втрати.

Настав вирішальний момент бою: австрійці кинули кінноту для прориву центру росіян. Попереду йшов ескадрон ротмістра Ситовського, за ним на 200 кроків, ескадрон ротмістра Сибрик і за ним – ескадрон ротмістра Талі. Є. Тихоцький свідчить: «Рівні лінії угорських гусарів у яскравій формі мирного часу представляли красиве видовище. Оренбурзькі батареї, помітивши атаку, перенесли вогонь на кінноту ... Але, не зважаючи на гарматний вогонь, гусари широким галопом рухалися вперед, зберігаючи повний порядок. Вершники, що втратили коней, швидко підіймалися з землі, ... і наступали пішки за дивізіоном. Австрійська артилерія, підтримуючи атаку, зосередила вогонь по піхотній позиції ... З окопів не лунало ні одного постріла: "Залізні стрільці" і Замостці, ..., спокійно очікували ворога на дистанцію прямого рушничного постріла. Коли гусари підійшли на 900-1000 кроків, за наказом підполковника Кузьміна по всій лінії окопів було відкрито ... рушничний і автоматичний кулеметний вогонь. Відкрили фланговий вогонь і

найближчі сотні лінійців і кулемети козачої дивізії». Зустрінуті нищівним вогнем гусари здригнулися, стали падати люди і коні, лінії сплуталися і порядок руху порушився. Не витримуючи вогню, вершники збивалися купами і частково повертали назад, частково повертали праворуч і ще деякий час продовжували в безладі скакати здовж фронту, встелюючи поле тілами людей і коней». [12, с. 16].

Протягом короткого часу лінії гусарів майже розтанули, скошені фронтальним і фланговим вогнем. Рештки ворожих ескадронів повернули назад і поле вкрилося вершниками, що поспішали вкритися від вогню за складками місцевості. Російська артилерія переслідувала їх шрапнеллю. Атаку було відбито. За кілька хвилин дивізіон 7-го гонведного полку був майже знищений вогнем і небагатьом вдалося врятуватися.

Майже одночасно з атакою трьох ескадронів 7-го гонведного полку на російську піхоту інші кінні частини противника атакували правофлангову кулеметну групу 2-ї дивізії. Хорунжий Максимов своїми двома кулеметами обстріляв батарею і ескадрони противника. Австрійці, несподівано потрапивши під кулеметний вогонь, повернули дві крайні гармати проти взводу хорунжого Максимова, а командир одного з ескадронів ротмістр Кемень розгорнув свій ескадрон і повів його в атаку на кулемети. Атаку підтримав ескадрон ротмістра Мікеш. Взвод хорунжого Максимова опинився у тяжкому становищі, не маючи можливості продовжувати вогонь. Максимов встиг передати командирі найближчої 5-ї сотні 1-го лінійного полку, що його кулемети атакує кіннота [12, с. 17]. Становище врятував командир цього підрозділу осавул Шах-Рух-Дораб-Мірза. Він на чолі своєї сотні з 109 козаків здійснив кінну атаку на 3 ескадрони противника. Незважаючи на переважні сили австрійців і сильний вогонь їх артилерії, він повів сотню на фронт противника, прийнявши перший удар. Австрійська артилерія почала відступ. 5-у сотню підтримала 3-я, осавула Андрія Труфанова, яка розбила противника фланговою атакою. Спільними зусиллями 3-ї і 5-ї сотень 3 австрійські ескадрони було знищено, а кулеметна команда врятована [7, с. 64].

Спочатку козаки стріляли з гвинтівок. Наблизившись на відстань до 400 кроків, вони закинули гвинтівки за спину і вдарили "в шашки" на угорських гусарів. Гусари прийняли атаку.

Козаки атакували розімкнутим строєм (лавою), що дозволило їм охопити фланги австрійців і проринувати в інтервали, оточивши окремі групи гусарів. Зав'язався жорстокий рукопашний бій.

Перемішавшись між собою, козаки і гусари жорстоко билися. Рукопашний бій тривав недовго, але мав надзвичайно кровопролитний характер. Гусари захищалися відчайдушно: їх шаблі причиняли відчутні втрати козакам, але, оточені зусібч, вони були порубані і рештки їх кинулися назад, переслідувані козаками.

Багато вбитих і поранених гусарів залишилось на місці бою, в т. ч. і обидва командири ескадронів, ротмістри Кемень і Мікеш. Але козакам-лінійцям перемога дісталася не дешево: вбито осавула Віталія Червінського, поранені шабельними ударами осавул Шах-Рух-Дораб-Мірза, сотники Лисевіцький і Труфанов, хорунжий Мурзаєв і до 25-30 казаків вибули з строю вбитими і пораненими [12, с. 18].

Рух 17-го Донського полку в обхід правого флангу австрійців прискорив їх відступ. На 17 годину дня бій стих остаточно: кіннота генерала Фрорайха, що понесла тяжкі втрати і виснажена морально швидко виходила з бою і відходила до Сатанова. Командир 1-го Волзького полку, полковник Пацапай, просив у начальника дивізії дозволу переслідувати австрійців, але генерал Жигалін дозволив вислати для переслідування тільки одну сотню [12, с. 20]. Розгром австро-угорської кінноти міг би бути повним, якби російське командування ввело у бій резервну бригаду – донські полки, а не тільки одну сотню [12, с. 77]. Через це О. О. Брусилов усунув Жигаліна з посади. З російської сторони боєм керував генерал О. О. Павлов [2, с. 96]. Начальник австрійської дивізії генерал Фрорайх, застрелився на самому полі невдалої атаки [12, с. 23].

Є. Тихоцький вказує, що у братській могилі було поховано більше 500 гусарів. Поранених було багато, дивізійний перев'язочний пункт у м. Городок працював цілу ніч, і на 9 годину вечора було зареєстровано більше 150 поранених кавалеристів.

В частинах козачої дивізії і в ротах 14-го стрілецького і 60-го піхотного Замостецького полків втрати вбитими і пораненими не перевищували 50-60 бійців, в тому числі два вбитих і декілька поранених офіцерів. Із загального числа втрат близько 50 % припало на 3-ю і 5-у сотні 1-го лінійного полку, що атакував австрійську кінноту. Це свідчить про прекрасну підготовку австро-угорських кавалеристів.

Друга кінна група, що переправилася через Збруч проти Кам'янця-Подільського, мала спочатку певний успіх. Відтіснивши частини прикордонної сторожі, вона 4 серпня обстріляла і зайняла місто. Наступного дня передові частини ворожої кінноти, що наступали на шосе Кам'янець-Подільський – Дунаївці, зайняли м. Маків.

Подальше просування австрійців на Дунаївці було зупинено частинами 1-ї Кубанської дивізії генерала М. І. Фесенка. Під тиском кубанців австрійська кіннота змушена була очистити Кам'янець-Подільський, не встигнувши зібрати контрибуцію, накладену на місто. З відходом її за р. Збруч Поділля було остаточно очищене від ворожої кінноти, що пробула на Російській території всього лише три дні і не вплинула на хід операцій 8-ї армії, яка почала свій наступ в межі Австро-Угорщини [12, с. 21].

Цей бій показовий тим, що росіяни досягли перемоги завдяки налагодженій взаємодії 3-х родів військ – піхоти, артилерії і кавалерії. Проте кінною атакою козаки фактично довершили розгром противника. Як суттєвий недолік росіян у підготовці до бою відзначимо незадовільно проведену розвідку, адже російське командування достеменно не знало про сили противника.

Розглянута військова подія свідчать про високий рівень бойової підготовки російської та австро-угорської кінноти. Хоча росіяни виступили переможцями, австрійці були достойними противниками, і перемога росіян не була легкою. Російські кавалеристи впевнилися, що противник перед ними достойний, але вони можуть одержувати перемогу над ним.

Доцільно поглиблено вивчити історію бойових дій на російсько-австрійському кордоні на початку війни. Це допоможе остаточно з'ясувати перебіг військових подій в цей період на українських землях, встановити імена героїв, а це в свою чергу можливо використати у військово-патріотичному вихованні сучасної військової молоді.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Белой А. Галицийская битва. М. 1929.
2. Брусилов А. Мои воспоминания: Воспоминания. Мемуары. Мн.: Харвест, 2003. 432 с.
3. Залесский К. Первая мировая война. Биографический энциклопедический словарь. М.: Вече, 2000. 576 с.
4. Залесский К. Кто был кто в Первой мировой войне. М.: ООО „Издательство АСТ”: ООО „Издательство Астрель”, 2003. 894 с.
5. Керсновский А. История Русской Армии. М.: Воениздат, 1999. Т. 3. 318 с.
6. Корниш Н. Русская армия 1914–1918. М.: АСТ: Астрель, 2006. 69 с.
7. Летопись войны 1914–1917 гг. [Пг.], [Еженедельник]. Вып. 1–132. Ред.-изд. Д. Дубенский. Репринтное издание. Кн. 7. Вып. 31–35 (489–568 с.) Х.: Издательство САГА, 2008. 2, 104 с.
8. Ненахов Ю. Кавалерия на полях сражений XX века: 1900-1920 гг. / Ю.Ю. Ненахов. Мн.: Харвест, 2004. 512 с.
9. Рубец И. Конные атаки Российской Императорской Кавалерии в первую мировую войну // Военная быль, 1964. №68. С. 15–18.
10. Рыжкова Н. Донское казачество в войнах начала XX века. М.: Вече, 2008. 448 с.
11. Оськин М. Крах конного блицкрига. Кавалерия в Первой мировой войне. М.: Яуза: Эксмо, 2009. 448 с.
12. Тихоцкий Е. Атака Австро-Венгерской Конницы на 2-ю Сводную Казачью Дивизию под м. Городок 4-17 августа 1914 г. Белград, 1930. 25 с.

Андрей Науменко

Киевский международный университет,
кандидат исторических наук, старший научный сотрудник (Украина)

Конный бой между Русской и Австро-Венгерской конницей под Городком в начале Первой мировой войны (август 1914 года)

Анотация. В статье на основе анализа комплекса источников и литературы анализируется ход боя под Городком в августе 1914 года, особенности применения австро-венгерских и русских войск. Определены обстоятельства успеха русской стороны в этом бою.

Ключевые слова: Первая мировая война, Украина, Подолье, конница, пехота, артиллерия, бой, козаки, австро-венгерская армия, русская императорская армия.

ABSTRACT

Andrii Naumenko

Kiev International University,
PhD (History), Senior Researcher (Ukraine)

Equestrian battle between the Russian and Austro-Hungarian cavalry under Gorodok at the beginning of the World War I (August 1914)

The article analyzes the course of the battle between the Russian and Austro-Hungarian cavalry near Gorodok in August 1914, the features of the use of the Austro-Hungarian and Russian troops in it based on the analysis of a complex of sources and literature. It is concluded that sources and literature as a whole make it possible to investigate the course and results of this battle.

At the same time, it is noted that the work of E. Tihotsky remains the only relatively complete source, revealing the course of the battle near Gorodok. The conditions of its holding, the organization and quality of the troops of the opposing sides, the level of their combat training are analyzed. The organization of parts of the Austro-Hungarian and Russian cavalry was investigated, some of its differences were noted, precisely by the possibilities of fire support and technical support.

The main participants of the battle were the 2nd Combined Cossack Division from the Russian side and the 5th Austro-Hungarian Equestrian Division. The tasks that were set before the troops of the opposing sides are indicated. Russian cavalry covered the deployment of the Russian armies, and the Austro-Hungarian cavalry conducted deep reconnaissance.

During the battle it became clear that the success of the Russian side was due to the concerted actions of the infantry, artillery and cavalry. The Cossack cavalry attack was successful due to the fact that they attacked with an open system (lava), which enabled them to cover the flanks of the Austrians and penetrate into the intervals, surrounding individual groups of hussars, which led to fierce hand-to-hand combat.

The circumstances of the success of the Russian side in this battle are determined.

Key words: World War I, Ukraine, Podillia, cavalry, infantry, artillery, battle, Cossacks, Austro-Hungarian army, Russian imperial army.

REFERENCES:

1. Beloy A. Galitsiyskaya bitva. M. 1929.
2. Brusilov A. Moi vospominaniya: Vospominaniya. Memuary. Mn.: Kharvest, 2003. 432 s.
3. Zalesskiy K. Pervaya mirovaya voyna. Biograficheskiy entsiklopedicheskiy slovar. M.: Veche, 2000. 576 s.
4. Zalesskiy K. Kto byl kto v Pervoy mirovoy voyne. M.: OOO „Izdatelstvo AST”: OOO „Izdatelstvo Astrel”, 2003. 894 s
5. Kersnovskiy A. Istoriya Russkoy Armii. M.: Voenizdat, 1999. T. 3. 318 s.
6. Kornish N. Russkaya armiya 1914–1918. M.: AST: Astrel, 2006. 69 s.
7. Letopis voyny 1914–1917 gg. [Pg.], [Yezhenedelnik]. Vyp. 1–132. Red.-izd. D. Dubenskiy. Reprintnoe izdanie. Kn. 7. Vyp. 31–35 (489–568 s.) Kh.: Izdatelstvo SAGA, 2008. 2, 104 s.
8. Nenakhov Yu. Kavaleriya na polyakh srazheniy XX veka: 1900 – 1920 gg. / Yu.Yu. Nenakhov. Mn.: Kharvest, 2004. 512 s.
9. Rubets I. Konnye ataki Rossiyskoy Imperatorskoy Kavalerii v pervuyu mirovuyu voynu // Voennaya byl, 1964. №68. S. 15–18.
10. Ryzhkova N. Donskoe kazachestvo v voynakh nachala XX veka. M.: Veche, 2008. 448 s.
11. Oskin M. Krakh konnogo blitskriga. Kavaleriya v Pervoy mirovoy voyne . M.: Yauza: Eksmo, 2009. 448 s.
12. Tikhotskiy Ye. Ataka Avstro-Vengerskoy Konnitsy na 2-yu Svodnuyu Kazachyu Diviziyu pod m. Gorodok 4-17 avgusta 1914 g. Belgrad, 1930. 25 s.

Статтю подано до редколегії 20.03.2019 р.

Олександр Криворучко

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського,
кандидат історичних наук, доцент (Україна)

**Питання соборності українських земель
у міжнародних відносинах 1918 – 1919 рр.**

Анотація. У статті досліджуються передумови та наслідки об'єднання УНР і ЗУНР в єдиний державний організм через призму міжнародних відносин періоду формування основ Версальсько-Вашингтонської системи, проаналізовано перші кроки на шляху реалізації Акту злуки та причини невдачі соборності.

Ключові слова: УНР, ЗУНР, Акт злуки, соборність українських земель, передвступний договір.

Об'єднання УНР і ЗУНР в єдиний державний організм є однією із найвизначніших подій Української національно-визвольної революції 1917–1921 рр. Впродовж століття ця проблема є предметом досліджень багатьох вітчизняних і зарубіжних істориків. Аналіз сучасних наукових оцінок Акту соборності та його впливу на подальший розвиток боротьби українців за незалежність містить спеціальне історіографічне дослідження Р. Тимченка [1]. Однак, не буде зайвим чергова спроба проаналізувати цей важливий історичний факт вітчизняної історії через призму міжнародних відносин заключного періоду Першої світової війни і в перші роки по її закінченню, коли закладалися основи Версальсько-Вашингтонської системи міжнародних відносин.

Виборювати право на власне державне життя українцям доводилося за складних зовнішньополітичних обставин. Для перебігу історичних процесів на теренах Великої України вирішальним фактором стали революція та наступні воєнні дії на теренах колишньої Російської імперії. Труднощі галичан значною мірою зумовлювалися тим, що вони опинилися в таборі переможених. Однак, цей чинник навряд чи був визначальним – чимало народів, які проживали на теренах Центральних держав, від їх поразки лише виграли (чехи, поляки, балканські слов'яни і т. п.). В даному контексті варто відзначити «14 пунктів» президента США Вудро Вільсона, виголошені ним у Конгресі 8 січня 1918 р., де були зафіксовані права націй, що прагнули самовизначення.

Що ж ставало на перешкоді галичанам повною мірою скористатися цим правом? Тут можна виділити кілька основних чинників. По-перше, не на користь західним українцям прислужилася демонстрація їх лояльності до Відня на початковому етапі війни (досить згадати відозви Головної Української Ради із закликами до підтримки цісаря, формування українських військових підрозділів тощо). Потрібно наголосити, що ця позиція не зазнала суттєвих змін і на перших порах боротьби галичан за визнання свого права на власне державне життя. В той час, коли поляки, чехи, частина балканських слов'ян рішуче заявляли про свою політичну незалежність, Українська Народна Рада вела у Відні переговори, створюючи враження, що українці були єдиним народом габсбургської імперії, який прагнув її збереження [2, с. 135]. Окрім того, про австрійська (до останніх днів існування Австро-Угорської монархії) орієнтація представників галицького політичного проводу дискредитувала їх в очах держав переможниць, що відповідно зменшувало шанси західноукраїнських земель на адекватне представлення в повоєнному геополітичному устрої Європи. Також, як слушно зазначають сучасні вітчизняні дослідники О. Рубльов та О. Реєнт, така позиція західноукраїнських провідників «гальмувала власні нагальні заходи щодо підготовки та перебирання влади від австрійської адміністрації краю та розгортання інфраструктури національної державності» [3, с. 250].

Оприлюднення таємної угоди, укладеної в Бресті між УНР та країнами Четверного союзу про утворення в Австро-Угорщині коронного краю з українських земель, згодом стало підставою для трактування питання української державності в Галичині як «австро-німецької інтриги». При чому, слід врахувати, що, з одного боку, угода в Бресті була укладена поза їх спинами [4, с. 250], з іншого – головними авторами інспірації згаданої «інтриги» були поляки, які замовчували факт, що ще з кінця 1916 р. в Австро-Угорщині (у порозумінні з Німеччиною) було взято курс на відновлення Польської держави з планами включення до складу останньої частини українських територій, передусім - Східної Галичини [5, с. 250].

Також державницьким намірам західних українців стала на заваді протидія поляків, румунів та угорців, що висували свої претензії на згадані українські землі, а головне - підтримка цих претензій урядами провідних держав Антанти (передовсім Франції та Великобританії).

Слід наголосити, що галичани, знаючи про таке відношення до них Парижа та Лондона, великі сподівання покладали на позицію США. Адже в коментарі до 10-го пункту згаданого документа американського президента стверджувалося, що «Східна Галичина великою мірою українська (русинська) і в жодному разі не належить до Польщі», а коментар до пункту 13 застерігав, що «на сході Польща не повинна отримати території, де переважають литовці чи українці» [6, с. 68]. Та й згодом Вудро Вільсон, виявляючи негативне ставлення до польського наступу в Галичині, запевняв українців про свою підтримку [7, с. 459]. Однак, США, не маючи значних збройних сил в Європі, були неспроможні активно тут діяти, а згодом взагалі втратили інтерес до галицьких проблем і підтримали ті держави, політика яких більшою мірою відповідала американським цілям в даному регіоні.

Ці та інші важливі чинники змушені були враховувати лідери Української Народної Ради, визначаючи прерогативи своєї політики, в тому числі й у відносинах із наддніпрянськими урядами. Ці фактори зумовили те, що саме із західних теренів за конкретних політичних обставин 1918 р. ініціювався об'єднавчий процес українських земель по два береги Збруча [8, с. 904].

Ще 19 жовтня 1918 р. сформована напередодні Українська Національна Рада задекларувала, що Східна Галичина, Північна Буковина та Закарпаття «творять одноцілу українську територію», яка «уконституційовуються... як українська держава» [9, с. 93]. Зазначимо, що саме таку назву: «Українська Держава» на той час мала держава гетьмана П. Скоропадського.

Після перемоги у Львові 1 листопада 1918 року збройного повстання, галицькі провідники одразу ж заявили про намір творити національну державність шляхом поєднання з Гетьманатом, який існував тоді на Великій Україні.

6 листопада 1918 р. до Києва прибули делегати Української Національної Ради Й. Назарук та В. Шухевич, які передали гетьману прохання УНР щодо надання Галичині військової підтримки проти польських військ [10, с. 285]. Однак П. Скоропадський не бажаючи наражати себе на нового ворога, якого до того ж підтримувала Антанта, запропонував використати корпус Є. Коновальця, якому він гарантував сприяння у поверненні за Збруч. Окрім того гетьманський уряд на допомогу галичанам виділив з державної скарбниці 6 млн. крб., 10 млн. австрійських крон, кілька вагонів одягу, взуття, цукру, значну кількість зброї. Однак, як зазначає у своїх спогадах Д. Дорошенко, В. Винниченко на зустрічі з представниками УНР відмовив останніх у залученні до галицьких справ усього корпусу УСС. Адже саме на їх військову допомогу сподівалися майбутній голова Директорії та його однодумці, виношуючи плани анти гетьманського повстання.

Наприкінці листопада 1918 р. Українська Національна Рада для налагодження тісніших контактів направила до гетьмана П. Скоропадського нових посланців: Л. Цегельського та Д. Левицького. Однак вони не змогли потрапити до оточеного повстанцями Києва і у Фастові зустрілися з членами Директорії. У результаті обговорення політичної ситуації обидві сторони заключили й підписали у Фастові 1 грудня 1918 р. перед вступний договір про майбутнє об'єднання обох республік.

У «Передвступному договорі» від 1 грудня 1919 р. та ухвалі Української Національної Ради про злуку ЗУНР з УНР від 03.01.1919 р. містилися такі застереження: «До часу, коли зберуться установчі збори з'єднаної Республіки, законодавчу владу на території бувшої Західно-Української Народної Республіки виконує Українська Національна Рада [11, с. 522]. Цивільні та військові виконавчі функції залишалися за Державним Секретаріатом. «Всі акти про з'єднання, - писав провідний державний діяч та історіограф ЗУНР М. Лозинський, - не утворювали нової, з'єднаної, з дотеперішніх двох українських держав зложеної Української Народної Республіки, тільки проголошували утворення її та намічали шлях до її утворення [12, с. 68]. А за відсутності єдиної державної влади, коли злука здійснювалася двома суб'єктами лише на основі порозуміння, то там одмінно й постійно викликали непорозуміння [3, с. 296]. Іншими словами, подібне об'єднання носило декларативний характер. Як зазначав І. Мазепа «тим часом «недовершена злука» українських республік стала джерелом того роздвоєння влади, що так тяжко помстилося потім на українській боротьбі 1919 року» [11, с. 84].

На нашу думку, для галицьких політиків це був один з вивірених тактичних кроків у складній дипломатичній комбінації, що було спрямовано на вирішення низки нагальних завдань. Наприклад, згадане об'єднання можна трактувати як своєрідну форму тиску на поляків та румун з метою зробити їх більш поступливими при розв'язанні спірних територіальних питань в регіоні. Не слід відкидати можливості існування розрахунків лідерів ЗУНР на використання людського та

економічного потенціалу Великої України для вирішення галицьких проблем. Зокрема, на засіданні Ради державних секретарів ЗУНР 17 грудня 1918 р., при обговоренні питання про злуку Л. Цегельському доручалося при відвіданні Києва добиватися, щоб Директорія УНР надіслала в ЗУНР «муку, цукор, товщі» [11, с.66].

На позицію українських провідників вирішальний вплив мав політичний результат закінчення Першої світової війни. Як слушно зазначає відомий сучасний дослідник Української революції 1917-1921 рр. В. Солдатенко: «Антанта була головною (і мало не єдиною) точкою відліку в системі координат, у якій здійснювались логічні розрахунки правого крила західноукраїнського політичного табору, яке очолював Є. Петрушевич» [8, с. 600]. На перших порах їх певною мірою стримувало те, що проголошення об'єднання східних і західних українців після укладення УНР Брестського миру могло перенести гнів Антанти і на Галичину. Та після приходу до влади Директорії керівники Української Національної Ради могли сподіватися, що декларація соборності українських земель вплине на позицію країн – переможців при розгляді галицьких питань на майбутній міжнародній мирній конференції. Мова йде про те, що об'єднання ЗУНР з УНР за умов, коли частина тогочасних наддніпрянських лідерів (передовсім В. Винниченко) займали прорадянську позицію, посилювало загрозу поширення більшовицьких ідей в Центральній-Східній Європі. Це б мало підштовхнути керівництво Антанти до швидшого (з урахуванням галицьких пропозицій) визнання ЗУНР, яка, порвавши з Директорією, могла б разом із Польщею, Румунією, Фінляндією, Литвою, Латвією та Естонією створити своєрідний загороджувальний кордон для проникнення в Європу більшовизму.

Сподівалися на допомогу Антанти Петлюра та його однодумці. Сучасний дослідник проблеми Злуки Р. Тимченко аналізує позицію Головного Отамана щодо переговорів керівництва ЗО УНР з посланцем Антанти генералом Ж. Бартелемі (січень-лютий 1919 р.). Галичани відкинули пропозиції генерала, за якими ціною замирення з поляками стала би втрата третини Східної Галичини, включаючи Львів і дрогобицько-бориславський нафтовий басейн. Петлюра зайняв протилежну позицію, яку згодом виклав у листі до генерал-хорунжого М. Удовиченка: «Комісія пропонувала певну роз'ємчу лінію. Хоч вона й не відповідала інтересам галичан, але я настоював на прийнятті її, бо цим досягли б ми: а) фактичного визнання України з боку Антанти; б) отримали б можливості створити бази для підвозу амуніції з Європи; в) оперлися б фактично на Європу в нашій боротьбі з більшовиками – себто з Москвою» [13, с. 185].

Можна зробити припущення, що подібні політичні розходження Петлюри та керівництва ЗО УНР мали безпосереднє відношення до анти петлюрівських заколотів в армії УНР : спроба державного перевороту на чолі з отаманом В. Оскілком (квітень 1919 р.) та заколот П. Болбочана (травень 1919 р.). У першому і другому випадку крім відсторонення від влади Петлюри передбачалася передача управлінських функцій в УНР Є. Петрушевичу. Тому не дивно, що навіть після переходу до Наддніпрянщини у липні 1919 р. УГА не виконувала наказів Петлюри та мала своє власне командування.

Окрім єдиного етнічного коріння та спільного державного життя в минулому галичан з наддніпрянцями більше роз'єднувало, ніж єдило. Промовистим є такий факт: на нараді 12 липня 1919р. в Чорткові Є. Петрушевича з С. Петлюрою, на якій йшлося про доцільність переходу УГА за Збруч, диктатор висловив побоювання щодо ворожого ставлення населення Великої України [14, с. 35]. Недавні противники на фронтах світової війни, з політичними верхівками, що, називаючи себе соціалістичними, часто притримувалися протилежних уявлень про зміст соціалістичних перетворень (згадати хоча б розбіжності у відношенні до принципового питання приватної власності) та займали розбіжні позиції у визначенні ключових напрямів зовнішньополітичного курсу («польське питання», взаємини з Антантою, відношення до радянської влади і т. п.), і, нарешті, з різними шансами досягти світового визнання («14 пунктів» В.Вільсона) західні та східні українці і після злуки ЗУНР з УНР продовжували жити окремим життям, а їх уряди проводити самостійну політику.

Тому не дивує той факт, що згадане об'єднання було таким короткотривалим у часі. Вже 17 листопада 1919 р. після від'їзду уряду ЗО УНР за кордон державний зв'язок з Директорією було остаточно розірвано, а на міжнародній арені проводився цілком незалежний політичний курс, який мав на меті здобуття дипломатичного визнання з боку країн переможної Антанти.

2 грудня 1919 р. представники УНР і польської держави підписали проект Декларації, згідно з яким Польщі віддавалися Холмщина, Полісся, Підляшшя, Західна Волинь і Східна Галичина. ЗО УНР подала два протести, але діячі УНР їх не брали до уваги. Тоді 20 грудня 1919 р. Є. Петрушевич скликав у Відні засідання уряду ЗУНР, на якому було прийнято рішення про одностороннє скасування Акту Злуки. Українська державна єдність розвалилася. Як слушно зазначає П. Гай-Нижник, соборність УНР було зруйновано, власне, українськими ж руками, а за цим відбувалася й втрата національної державності [15].

Хоча до повноцінного об'єднання територій по різних берегах Збруча справа не дійшла, але це був перший крок у здійсненні мрій українців - соборності українських етнічних земель.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Тимченко Р. Проблема взаємовідносин УНР і ЗУНР в сучасній українській історіографії. URL: http://history.org.ua/JournALL/revol/revol_2010_5/4.pdf (дата звернення: 17.01.019).
2. Грицак Я.Й. Нарис історії України: Формування модерної української нації XIX-XX ст. Київ: Генеза, 1996. 360 с.
3. Рубльов О.С., Реєнт О.П. Українські визвольні змагання 1917-1921рр. Київ: Альтернативи, 1999. 320 с.
4. Симоненко Р.Г. Брест. Двобій війни і миру. Київ: Політвидав України, 1988. 278 с.
5. Солдатенко В.Ф. Перша дипломатична акція УНР – Берестейська угода // Україна дипломатична. 2001. Випуск другий. С. 253.
6. Павлюк О. США і східногалицьке питання на Паризькій мирній конференції 1919 р. // Пам'ять століть. 1996. №6. С. 68.
7. Матвієнко В. Зовнішня політика Західноукраїнської Народної Республіки в персоналіях // Україна дипломатична – 2001. Випуск другий. С.459.
8. Солдатенко В.Ф. Українська революція. Історичний нарис: Монографія. Київ: Либідь, 1999. 976 с.
9. Конституційні акти України. 1917-1920. Невідомі конституції України. Київ: Філософська і соціологічна думка, 1992. 272 с.
10. Дорошенко Д.І. Історія України 1917 – 1923. В 2-х т. Т. 2. Київ: Темпора, 2002. 352 с.
11. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції (1917-1921). Київ: Темпора, 2003. 608 с.
12. Макаруч С.А. Українська Республіка галичан. Нариси про ЗУНР. Львів: Світ, 1997. 192с.
13. Тимченко Р. Акт Злуки 22 січня 1919 р. та проблеми його реалізації (січень-листопад 1919 р.) // Український історичний збірник. 2009. Вип. 12. С. 183-193.
14. Завальнюк О.М., Олійник С.В. Українська Галицька армія на Поділлі (липень 1919 – травень 1920рр.): Історичний нарис. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2001. 148 с
15. Гай-Нижник П. Акт Злуки УНР і ЗУНР: втілення і крах ідеалу Соборної України. URL: <http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc/172doc.php> (дата звернення: 17.01.019).

Александр Криворучко

Винницкий государственный педагогический университет имени Михаила Коцюбинского
кандидат исторических наук, доцент (Украина)

Вопрос соборности украинских земель в международных отношениях 1918 – 1919 гг.

В статье исследуются предпосылки и последствия объединения УНР и ЗУНР единый государственный организм через призму международных отношений периода формирования основ Версальско-Вашингтонской системы, проанализировано первые шаги на пути реализации Акту воссоединения и причины неудачи соборности.

Ключевые слова: УНР, ЗУНР, Акт воссоединения, соборность украинских земель, предвступительный договор.

Olexandr Kryvoruchko

Vinnytsia Mykhaylo Kotsiubinskyi State Pedagogical University,
PhD (History), Associate Professor (Ukraine)

The question of the catholicity of the Ukrainian lands in international relations 1918 - 1919

The article examines the preconditions and consequences of the unification of the Ukrainian People's Republic and West Ukrainian People's Republic a single state body through the prism of international relations during the period of formation of the bases of the Versailles-Washington system, analyzing the first steps towards the implementation of the Reunification Act of the Union and the reasons for the failure of the collegiality.

It is noted that the political outcome of the end of the First World War had a decisive influence on the position of Ukrainian leaders. The Ukrainian people were forced to fight for their own state life in difficult foreign policy circumstances. For the course of historical processes in the territory of Great Ukraine, a decisive factor was the revolution and subsequent military actions in the territory of the

former Russian Empire. The difficulties of Galicians were largely due to the fact that they were in the camp of the losers.

In addition to the unique ethnic roots and common state life in the past, the Galician people with the Dnieper were more dissociated than united. Recent adversaries on the fronts of the world war, with political leaders, who, calling themselves socialist, often resisted the opposite views on the content of socialist transformations (to mention at least the differences in relation to the fundamental question of private property) and held divergent positions in defined the key directions of the foreign policy course (the "Polish question", relations with the Entente, the attitude towards Soviet power, etc.), and, finally, with different chances to achieve world recognition ("14 points" by W. Wilson), western and eastern Ukrainians and After joining the ZUNR with the UPR, they continued to live a separate life, and their governments pursued an independent policy.

Unfortunately, this association was declarative. Therefore, it is not surprising that the association was so short-lived in time. Already on November 17, 1919, after the departure of the Government of the UPR from abroad, the state communication with the Directory was torn apart, and an entirely independent political course was conducted on the international arena, aimed at obtaining diplomatic recognition from the victorious countries Entente

Key words: the Ukrainian People's Republic, the West Ukrainian People's Republic, the Act of the Union, the unity of Ukrainian lands, the preliminary agreement.

REFERENCES:

1. Tymchenko R. Problema vzajemovidnosyn UNR i ZUNR v suchasnij ukrajinskij istoriografiji. URL:http://history.org.ua/JournALL/revol/revol_2010_5/4.pdf (data zvernennja: 17.01.019).
2. Ghrycak Ja.J. Narys istoriji Ukrajiny: Formuvannja modernoji ukrajinskoji naciji XIX-XX st. Kyjiv: Geneza, 1996. 360 s.
3. Rubljov O.S., Rejent O.P. Ukrajinskji vyzvoljni zmaghannja 1917-1921rr. Kyjiv: Aljternatyvy,1999. 320 s.
4. Symonenko R.Gh. Brest. Dvobij vijny i myru. Kyjiv: Polityvydav Ukrajiny,1988. 278 s.
5. Soldatenko V.F. Persha dyplomatychna akcija UNR – Berestejsjka ughoda // Ukrajina dyplomatychna. 2001. Vypusk drughyj. S. 253.
6. Pavljuk O. SSHA i skhidnohalyckje pytannja na Paryzskij myrnij konferenciji 1919 r. // Pam'jati stolitj. 1996. №6. S. 68.
7. Matvijenko V. Zovnishnja polityka Zakhidnoukrajinskoji Narodnoji Respubliky v personalijakh // Ukrajina dyplomatychna – 2001. Vypusk drughyj. S.459.
8. Soldatenko V.F. Ukrajinsjka revoljucija. Istorychnyj narys: Monoghrafija. Kyjiv: Lybidj,1999. 976 s.
9. Konstytucijni akty Ukrajiny. 1917-1920. Nevidomi konstytuciji Ukrajiny. Kyjiv: Filosofsjka i sociologichna dumka, 1992. 272 s.
10. Doroshenko D.I. Istorija Ukrajiny 1917 – 1923. V 2-kh t. T. 2. Kyjiv: Tempora, 2002. 352 s.
11. Mazepa I. Ukrajina v oghni j buri revoljuciji (1917-1921). Kyjiv: Tempora,2003. 608 s.
12. Makarchuk S.A. Ukrajinsjka Respublika ghalychan. Narysy pro ZUNR. Ljviv: Svit, 1997. 192 s.
13. Tymchenko R. Akt Zluky 22 sichnja 1919 r. ta problemy jogho realizaciji (sichenj-lystopad 1919 r.) // Ukrajinsjkyj istorychnyj zbirnyk. 2009. Vyp. 12. S. 183-193.
14. Zavaljnjuk O.M., Olijnyk S.V. Ukrajinsjka Ghalyckja armija na Podilli (lypenj 1919 – travenj 1920rr.): Istorychnyj narys. – Kam'janecj-Podiljskij: Abetka-NOVA, 2001. 148 s
15. Ghaj-Nyzhnyk P. Akt Zluky UNR i ZUNR: vtilennja i krakh idealu Sobornoji Ukrajiny. URL: <http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc/172doc.php> (data zvernennja: 17.01.019).

Статтю подано до редколегії 21.03.2019 р.

Людмила Гуцало

Житомирський державний університет імені Івана Франка,
кандидат історичних наук, доцент (Україна)

Галина Міщук

Житомирський державний університет імені Івана Франка,
кандидат історичних наук, доцент (Україна)

Аграрне становище і переселення німецьких селян Волині у 1920-х роках

Анотація. У статті на основі аналізу комплексу джерел та літератури проаналізовано аграрне становище німців-колоністів Волинської округи у другій половині 1920-х рр., особливості розселення німецького селянства з аграрно перенаселених місцевостей на неосвоєні українські й союзні землі. Визначено прорахунки у проведенні переселенської кампанії у республіканський та Всесоюзний колонізаційний фонди.

Ключові слова: аграрне перенаселення, безземелля, переселення, німецькі селяни, Волинь, республіканський та Всесоюзний колонізаційні фонди.

У середині 1920-х рр. українська влада почала здійснювати широкомасштабні акції щодо розселення селянства з аграрно перенаселених місцевостей на неосвоєні українські й союзні землі [9, арк. 38].

Певною мірою до висвітлення окремих аспектів проблеми переселення німців-селян України, й побіжно Волині, долучалися такі дослідники, як Б. Чирко, Л. Гуцало, Д. Розовик, О. Розовик.

У своїй статті автори ставлять за мету на основі аналізу комплексу джерел та літератури проаналізувати аграрне становище німців-колоністів Волинської округи у другій половині 1920-х рр.

Оскільки на теренах Волині проживала значна кількість німецького населення (у квітні 1930 р. було виділено Пулинський німецький район) [1; 2], то доречно було б проаналізувати основні аспекти переселення німецького селянства у другій половині 1920-х рр. на колонізаційні фонди півдня республіки та союзні фонди.

Однією з причин був тяжкий економічний стан німецьких колоній, який викликав у представників цієї етнічної групи обурення і навіть бажання залишити Україну й емігрувати. Лише з 1 жовтня 1925 р. по вересень 1926 р. із Волині емігрувало 193 особи (у більшості випадків у Канаду) [6, с. 109-110].

У доповідній записці Волинського окрвиконкому до Центральної Комісії у справах національних меншин при ВУЦВК про еміграційний рух німців-колоністів на Волині від 28 жовтня 1926 р. зазначалося, що «еміграція не охопила поки що великих мас, але знаходиться в стадії росту». «Волинські німецькі колоністи при розмовах про причини виїзду за кордон заявляють, що вони їдуть через нестачу землі, через неможливість розширити тут, в СРСР, господарство, через великі податки» [6, с. 108-110]. Згодом, поряд із політичним і релігійним терором головними причинами еміграції були хлібозаготівлі, «колективізація» села та інші прояви сталінської економічної політики.

Щоб зупинити еміграцію, влада активізує переселенський рух на земельні колонізаційні фонди в межах СРСР.

Переселенська кампанія покладалася на Відділ землевпорядження Наркомату землеробства УСРР, Центральну комісію у справах національних меншин при ВУЦВК, Всесоюзний переселенський комітет при ВУЦВК, Всесоюзний переселенський комітет при ВЦК СРСР та інші радянські та державні установи [8].

На місцях переселенням займалися Окружні земельні відділи. В обов'язки ОЗВ входило щорічне збирання із усіх районів звітів про кількість дворів бажаних переселитися. До 1 жовтня 1927 р. при ОЗВ існувала посада фахівців з переселення, які фактично проводили всю роботу у цій сфері, згодом зазначена посада при ОЗВ була скорочена [3, арк. 51зв.].

Переселення німців, як і десятків тисяч українців, євреїв, поляків до нових місць проживання було пов'язане з земельним голодом, проживанням у прикордонній смузі, забезпеченням культурно-мовних та інших інтересів інонаціонального населення. У зв'язку з цим найдоцільнішим вважалося утворення переселенських колективів саме за національною ознакою та переселення їх до національних адміністративно-територіальних одиниць або ж у місця компактного проживання відповідних етнічних груп.

Питання переселення національних меншин докладно розроблялося. Навесні 1924 р. РНК ухвалив постанову «Про заходи уряду УСРР щодо допомоги переселенню окремим народностям, які мешкають на території республіки на 1924-1925 р.», у якій визначалися заходи з надання матеріальної допомоги етнічним групам для їх переселення як на території республіки, так і Всесоюзного колонізаційного фонду, виділення землі для заснування нових господарств. У документі визначалася норма першочерговості переселення дворів, де враховувався рівень обезземелення того чи іншого господарства, кількість членів родин; визначалися райони, куди переселялося обезземелене або малоземельне селянство національних меншин [7, с. 193].

Відповідно до постанов Президії ВУЦВК від 20 січня та 3 лютого 1926 р. Наркомат землеробства УСРР розробив конкретні заходи щодо землевпорядження німецького сільськогосподарського населення. Загалом на землеустрій у німецьких колоніях відводилося 51930 га земельних угідь. Постановою колегії Наркомату землеробства від 31 січня 1927 р. з угідь колонізаційного фонду німецькому сільськогосподарському населенню було відведено 48370 га земельних угідь, з них 4291 – у Мелітопольській, 4682 – у Запорізькій окрузі [10, с. 71], куди здебільшого переселяли волинських німців-колоністів.

Зазначимо, що на один двір, не менше як із 5 осіб, при 3 працеспроможних на фондах півдня республіки виділялося по 12 десятин землі, а на фондах Сибіру на кожну особу до 7 десятин. Після остаточного переселення у повному складі двора, переселенцям видавалася позика до 300 крб. на двір на фондах України та Сибіру [2, арк. 345].

Для переселенської кампанії пропонувалося, в першу чергу, виселяти людей із сіл, колоній з «найбільш заплутаними земельними відносинами». Варто зазначити, що окрема увага приділялася населеним пунктам з прикордонної зони, аби вона була «стійкою не тільки в політичному, а й у господарсько-економічному відношенні». Земельним органам прикордонних районів рекомендувалося терміново проводити відповідну агітацію серед населення, щоб пришвидшити та посилити переселення на цих територіях [5, с. 55].

У 1927 р. у листі до Всеукраїнського переселенського комітету комісією зазначалося: «При організації переселення (для найбільш успішної реалізації цього етнічного заходу) необхідно врахувати побутові особливості окремих національних селянських груп населення, їх особливі форми ведення господарства як у місцях формування переселенських груп, і при влаштуванні їх на переселенських фондах. Відсутність такого врахування призводить до розпорошення окремих національних груп, неможливість, з огляду на це, організувати на місцях вселення адміністративне обслуговування рідною мовою (національні ради, школи, політико-просвітні установи і т. інше); разом з тим утворення земельних громад з наявністю різних національностей з різними мовами та господарсько-побутовим укладом неухильно затримує розвиток суспільно-господарської ініціативи та взаємодопомоги у переселенців, що так необхідно при улаштуванні їх господарств» [8, арк. 32].

До того ж планувалося переселяти окремі національні групи у ті райони, де вже мешкали однонаціональні групи бо, таким чином, у значній мірі можна було подолати страх переселенців опинитися у незнайомих для їх умов. Виходячи з цього, по можливості формувалися однонаціональні групи, аби у місцях вселення можна було організувати однонаціональну раду, школу і т. інше та підготувати колонізаційні фонди для окремих національних меншин по сусідству з однонаціональним населенням.

Для німців-селян Волині переселенська кампанія почалась у 1927 р. [2, арк. 72]. Згідно з повідомленням Центрального Комітету національних меншин, з Волинської округи на початок 1927 р. передбачалося переселити по 150 дворів на колонізаційні фонди Сибіру та Півдня України. Але в архівних документах зазначається, що реєстрація бажаючих переселитися йшла кволо

Німецьке селянство чекало та сподівалося одержати землю на місцях через передачу Держземмайна та земель у компенсацію за лісові сервітути, землі радгоспів. Але таких земель було мало і задовольнити земельний голод вони не змогли, тому бажаючих переселитися стає помітно більше. Так, у селі Кам'яний Брід після відмежування Держлісу та використання при землеустрої усієї розкуркуленої землі, населення переконалось, що більше чекати немає чого. І попит на переселення зріс до 65 заявок [3, арк. 55].

До того ж, задля популяризації і роз'яснювальної роботи стосовно умов переселення на колонізаційні фонди до німецьких сільських рад та колоній відряджали членів та працівників райвиконкомів [2, арк. 72].

Вже навесні Волинський окружний земельний відділ звертається до НКЗС про виділення додаткових нарядів ще для 100 дворів до Мелітопольської округи. Вони відправлялися до 9 переселенського району [2, арк. 151, 175].

Наукові записки ВДПУ ім. М.М. Коцюбинського

Рух переселення за 1926-1927 операційний рік виглядав наступним чином):
[2, арк. 356-356 зв., 357-357 зв.]

	Назва району	Видано ходацьких свідоцтв	На яку кількість дворів	Кількість родин, які остаточно переселилися	Кількість родин, які відмовились від переселення
1.	Радомисльський	12	83	—	1
2.	Коростишівський	1	5	—	—
3.	Іванівський	1	1	—	—
4.	Пулинський	12	51	11	4
5.	Володарський	11	27	—	7
6.	Черняхівський	15	60	10	4
7.	Потіївський	2	7	—	—
8.	Мархлевський	5	8	—	1
9.	Держинський	8	50	4	—
10.	Новоград- Волинський	6	32	4	—
11.	Ярунський	8	14	9	—
Всього по окрузі		81	338	38	17

Як видно з таблиці, чимало родин відмовлялися від аграрного переселення. Серед причин селяни-німці виділяли наступні: по-перше, місцеве населення часто-густо вороже ставилось до переселенців через те, що останні одержують ті землі, які місцеві тривалий час тримали в оренді; по-друге, дві засухи, глибоководдя; по-третє, відсутність лісу та незвичка опалювати соломомою і взагалі умови степового життя та ін.

Також німецькі селяни зіштовхувалися із проблемами щодо ліквідації свого майна при переселенні – будинків і господарських споруд. Правда, були випадки коли селяни відмовлялися від переселення безпідставно, а саме через форму землекористування. Був випадок, коли після повернення ходаків, селяни відмовилися переселитися на чотирипілля, вимагаючи хуторів [3, арк. 55].

На міжокружній землевпорядній нараді (березень 1927 р.) було проаналізовано погіршеності у переселенській кампанії: неповне використання призначених нарядів, але поряд з цим значне самовільне переселення; складність та велика формальність переселенського процесу; недостатня інформація ходаків та переселенців про нові райони; недостатнє інструктування земельного апарату, відсутність зв'язку місць виходу з місцями оселення тощо [2, арк. 164].

На 1927 р. переселено німців-колоністів на Південь України 250 дворів, відряджено ходаків – 81 від 338 дворів. Остаточно переселилося 45 дворів (386 осіб) [2, арк. 358; 3, арк. 51].

Зазначимо, що «ходаками» називали людей, яких направляли від переселенського товариства або родини, яка планувала переїзд. Вони оглядали пропоновані ділянки у вказаних районах, і у разі відповідності їх вимогам, оформляли на своє товариство.

Ходацькі документи видавалися після отримання райвиконкомом нарядів на переселення. Перед видачею ходацьких свідоцтв та посвідчень на пільговий проїзд, від громадян, що бажають переселитися, вимагалися сімейно-майнові списки аби перевірити чи відповідають вони вимогам.

Одного ходака можна було відправляти не більше як від 10 дворів, але від меншої кількості дворів і навіть від одного двору, можна відряджати. Ходаком може бути лише особа, яка записана у сімейно-майновому списку на переселення, а ніяк не стороння особа [2, арк. 346-346зв.].

Після повернення назад, ходак повинен був у обов'язковому порядку з'явитися до райземвідділу для відмітки на корінці ходацького свідоцтва про наслідки кампанії.

У списки переселенців включалися стійкіші господарства, які мали сільськогосподарський реманент, могли власними силами обробляти землю і проживали у малоземельних районах. Для забезпечення міцності новоприбулого господарства землю на переселенські господарства виділялися не подушно, а на двір. Під словом «двір» розумілося сімейно-трудове об'єднання, яке міцно склалося й могло на новому місці продуктивно вести єдине господарство без допомоги держави (окрім пільг).

Вимогою до складу родини було дотримання співвідношення між загальною кількістю членів родини та працеспроможними членами родини. Вимагалось, щоб на 5 осіб було 3 працеспроможних. Працеспроможними вважали жінок у віці від 15 до 55 років, а чоловіків у віці від 16 до 60 років [2, арк. 346; 5, с. 54].

Окрім того, для бажаючих переселитися існували певні майнові вимоги. Для отримання дозволу на переїзд потрібно було подати сімейно-майнові списки, у яких зазначався майновий

статус родини. Для переселення на колонізаційні фонди південних районів матеріальна забезпеченість повинна була складати не менше 500 крб., до Сибіру – 600 крб., Далекого Сходу – 700 крб. [2, арк. 114, 150].

Це чітко простежується на прикладі сімейно-майнового списку громадян Прутівської сільради Мархлевського району: голова господарства – Кольберт Є. Д. – 33 роки, дружина – 47 років; син – 5 років, дочка – 7; пасинки – 18 та 20 років; національність – німці; вид діяльності – хлібороб; не є членом КНС; кількість землі – безземельний; коней – 2, корів – 1, свиней – 2; вози – 2, плуг – 1, борона – 1; матеріальна забезпеченість – 700 крб. [2, арк. 390].

Зазначимо, що заяви на переселення надходили від безземельних або малоземельних господарств, і майже зовсім не було бажаючих серед заможного населення, на яке держава розраховувала.

Переселятися можна було лише в повному складі двора, не допускаючи штучного розділу його під час переселення, або штучного об'єднання дворів, із припиненням землекористування двора з місця виходу.

Переселення на «нові» землі потребувало значних матеріальних витрат. Господарства, які переселялися згідно правил, користувалися пільгами, зокрема сплачували часткову вартість за проїзд та перевезення інвентарю, звільнялися від сплати єдиного податку на три роки, військової служби.

Інтенсивне землевпорядження призвело до того, що майже всі колонізаційні земельні фонди України на 1927 р. були задіяні. Починаючи з 1928 р., переселення «надлишкового» німецького сільськогосподарського населення із республіки проводилися переважно на союзні колонізаційні фонди.

ВУЦВК ухвалив 10-ти річний план розселення німецького селянства у Всесоюзний колонізаційний фонд (до 1937 р.). Відповідно до цього документу, планувалося переселити з Волинської округи на союзні фонди 19 тис. німців [4, арк. 25].

За планом на 1927 – 1928 рр. з Волині передбачалося переселення 200 дворів німецького населення, зокрема у Пришибський та Молочанський німецькі національні райони, Мелітопольської округи – 60 [2, арк. 3191; 3, арк. 250].

З 1 жовтня 1927 р. по 1 січня 1928 р. з Волині переселилася 21 родина німців-колоністів до Мелітопольської округи: до Великого Токмака – 1 (із с. Малі Горошки, Володарського району), до Полугорода – 20 (кол. Нейборн, Черняхівського району; с. Мар'янівка, с. Горошки, Володарського району; кол. Нейгейм, кол. Прутівка, Мархлевського району; Пулини, кол. Нейманівка, Пулинського району) [3, арк. 2 зв.-3].

На квітень 1928 р. на Південь України переселилося 4 родини (23 особи) та відряджено 3 ходаків від 3 родин із Новоград-Волинського району. 4 сім'ї (24 особи) переселилося та відправлено ходаків від 4 родин (4 особи) із Мархлевського району. Німецьке населення Радомисльського району бажало переселитися на Південь України – 25 родин, до Сибіру – 2. [3, арк. 289, 490, 545].

На початок 1928 р. із Пулинського району на колонізаційні фонди переселено 6 господарств, з них 5 – до Сибіру, 1 – до Надволжжя.

У червні 1928 р. Відділ переселення НКЗС дозволив переселитися з Волинської округи 100 родинам німців-селян до Далекого Сходу, хоча заяв надійшло навіть більше, ніж був виділений ліміт [4, 18-19].

Підводячи підсумок, відмітимо, що розселення німецького селянства України, в тому числі й Волині, у республіканський і союзний колонізаційний фонди була в основному виконана. Аграрна політика влади (землевпорядження, хлібозаготівлі, впровадження колгоспного ладу тощо) супроводжувалися класовою боротьбою та репресіями проти селян. За цих умов аграрні переселення поступово зводилися нанівець та підмінялися адміністративними виселеннями спецпереселенців таких як куркулі, зривники хлібозаготівельних кампаній, контрреволюційних елементів українського села.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Гуцало Л.В. Національне районування на Волині у 1920 – 1930-х роках (на прикладі польського та німецького населення // Наукові записки. Серія: Історичні науки. Вип. 22. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2015. С. 51-56.
2. Гуцало Л.В. До історії німецького Пулинського району на Волині (кінець 1920-х рр. – 1935 р.) // Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. 2008. №11 (129). С. 73-77.
3. Держархів Житомирської області. Ф. р.-126. Оп 1. Спр. 156. 402 Арк.
4. Держархів Житомирської області. Ф. р.-126. Оп 1. Спр. 203. 555 арк.
5. Держархів Житомирської області. Ф. р.-326. Оп. 1. Спр. 268. 25 Арк.)

6. Денисюк А.В. Переселення селян з перенаселених регіонів України до Сибіру у 20-х рр. XX ст. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського. Вип.12. Серія: Історія. Вінниця, 2007. С. 52 -57.
7. Німці в Україні. 20 – 30-ті рр. XX століття. Збірник документів державних архівів України / Упоряд. Л.В. Яковлева, Б.В. Чирко, С.П. Пишко. К., 1994. 244 с.
8. Розовик Д.Ф., Розовик О.Д. Переселенський рух в Україні: друга половина XVI ст. – 1930-ті роки. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2013. 406 с.
9. ЦДАВО України. Ф. 413. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 38.
10. Чирко Б.В. Національні меншини в Україні (20-30 роки XX століття). Київ : Асоціація «Україно», 1995. 215 с.

Людмила Гуцало

Житомирский государственный университет имени Ивана Франко,
кандидат исторических наук, доцент (Украина)

Галина Мищук

Житомирский государственный университет имени Ивана Франко,
кандидат исторических наук, доцент (Украина)

Аграрное положение и переселение немецких крестьян Волыни в 1920-х годах

Аннотация. В статье на основе анализа комплекса источников и литературы проанализировано аграрное положение немцев-колонистов Волынской округа во второй половине 1920-х гг., Особенности расселения немецкого крестьянства с аграрно перенаселенных местностей на неосвоенные украинские и союзные земли. Определены просчеты в проведении переселенческой кампании в республиканский и Всесоюзный колонизационный фонды.

Ключевые слова: аграрное перенаселение, безземелье, переселения, немецкие крестьяне, Волынь, республиканский и Всесоюзный колонизационные фонды.

ABSTRACT

Liudmyla Hutsalo

Zhytomyr State University named after Ivan Franko,
PhD (History), Associate Professor (Ukraine)

Galyna Mishchuk

Zhytomyr State University named after Ivan Franko,
PhD (History), Associate Professor (Ukraine)

Agrarian situation and resettlement of the German peasants of Volyn in the 1920s.

In the mid-1920s, Ukrainian authorities began to carry out large-scale actions concerning the resettlement of the peasantry from agrarian overpopulated areas to the undeveloped Ukrainian and allied lands.

Relocation of Germans, as well as tens of thousands of Ukrainians, Jews and Poles to new places of residence were connected with land hunger, residence in the border area, the provision of cultural-linguistic and other interests of national minorities. In this regard, the most appropriate way was considering resettlement teams on a national basis and relocating them to national administrative units or in places of compact residence of the respective ethnic groups.

In general, in the German colonies allocated 51930 hectares of land for land management. From 1927, 48370 hectares of land was allocated to the German agricultural population from the lands of the colonization fund, including: 4291 – in Melitopolskaya, 4682 – in the Zaporozhye district, where mostly were relocated Germans-colonists of Volyn.

To one courtyard, not less than 5 people with 3 working, 12 acres of land were allocated on the funds of the south of the republic and on the funds of Siberia for each person to 7 acres. After the final resettlement in the entire yard, settlers were issued a loan of up to 300 rubles to the yard on the funds of Ukraine and Siberia.

For a resettlement campaign, it was suggested, in the first place, to evict people from villages, colonies with "the most intricate land relations." Particular attention was paid to populated areas of the border zone, so that it was "sustainable not only in the political but also in economic terms". Land authorities of the border areas were recommended that they urgently conduct appropriate campaigning among the population in order to accelerate and intensify relocation to these territories.

Intensive land allocation led to the fact that almost all colonization land funds of Ukraine in 1927 were involved. Beginning in 1928, the resettlement of the "Excess" of the German agricultural population from the Ukrainian SSR was the largest in Union colonization funds.

The Government of the Republic adopted a 10-year plan for the settlement of the German peasantry in the All-Union colonization fund (until 1937). In accordance with this document, it was planned to relocate 19,000 Germans from the Volyn region to the Union funds.

Key words: agrarian overpopulation, landlessness, resettlement, German peasants, Volyn, republican and All-Union colonization funds.

REFERENCES:

1. Hutsalo L.V. Natsionalne raionuvannia na Volyni u 1920 – 1930-kh rokakh (na prykladi polskoho ta nimetskoho naselennia // Naukovi zapysky. Serii: Istorychni nauky. Vyp. 22. Kirovohrad: RVV KDPU im. V. Vynnychenka, 2015. S. 51-56.
2. Hutsalo L.V. Do istorii nimetskoho Pulynskoho raionu na Volyni (kinets 1920-kh rr. – 1935 r.) // Visnyk Skhidnoukrainskoho natsionalnoho universytetu imeni Volodymyra Dalia. 2008. №11 (129). S. 73-77.
3. Derzharkhiv Zhytomyrskoi oblasti. F. r.-126. Op 1. Spr. 156. 402 Ark.
4. Derzharkhiv Zhytomyrskoi oblasti. F. r.-126. Op 1. Spr. 203. 555 ark.
5. Derzharkhiv Zhytomyrskoi oblasti. F. r.-326. Op. 1. Spr. 268. 25 Ark..)
6. Denysiuk A.V. Pereselennia selian z perenaselenykh rehioniv Ukrainy do Sybiru u 20-kh rr. XX st. // Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni M. Kotsiubynskoho. Vyp.12. Serii: Istoriia. Vinnytsia, 2007. S. 52 -57.
7. Nimtsi v Ukraini. 20 – 30-ti rr. XX stolittia. Zbirnyk dokumentiv derzhavnykh arkhiviv Ukrainy / Uporiad. L.V. Yakovleva, B.V. Chyrko, S.P. Pyshko. K., 1994. 244 s.
8. Rozovyk D.F., Rozovyk O.D. Pereselenskyi rukh v Ukraini: druha polovyna KhVI st. – 1930-ti roky. Vinnytsia : Nilan-LTD, 2013. 406 s.
9. TsDAVO Ukrainy. F. 413. Op. 1. Spr. 4. Ark. 38.
10. Chyrko B.V. Natsionalni menshyny v Ukraini (20-30 roky XX stolittia). Kyiv : Asotsiatsiia «Ukraino», 1995. 215 s.

Статтю подано до редколегії 19.03.2019 р.

УДК. 94(477)«19»: 304.4.728.4

DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2019-28-35-40>

Богдан Романюк

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова,
здобувач (Україна)

Сільські клуби в соціальній структурі колгоспного селянства України в другій половині 1940-х – першій половині 1950-х рр.

Анотація. *Стаття присвячена розкриттю особливостей становлення сільських клубів України в соціальній структурі колгоспного селянства перших післявоєнних років. Увага акцентується на проблемних для українського селянства перших післявоєнних років, зокрема на проблемних для українського сільського соціуму сферах повсякденного життя пов'язаного з роботою сільських клубних установ другої половини 1940-х першої половини 1950- рр.*

Ключові слова: село, культура, дозвілля, клуб, селянство, колгосп, мережа, держава, масовість, заклад.

У сучасних умовах, коли культура, а особливо на селі, переживає не найкращі часи, ми все частіше повертаємось до тих сторінок нашої історії, які у цьому контексті заслуговують на найбільшу увагу. Саме до таких, на нашу думку, належать різноманітні аспекти соціально-культурного процесу в українському колгоспному селі перших повоєнних років. Виходячи з цього, можна констатувати, що вказана проблема є досить актуальною і представляє собою значний науковий інтерес.

Історіографічну базу роботи складають, по-перше, праці узагальнюючого характеру, де поданий аналіз соціально-культурних основ життя українського селянства. Велике значення має фундаментальне, ґрунтовне видання «Історія українського селянства» [1], а також «Історія Української РСР» [2]. Корисним для розуміння досліджуваної проблеми є праці І.Рибак [7], Т.Терещенка [9], В.Ревенко [6], І.Романюка [8], В.Мічуди [5] та інших дослідників.

Основою даного дослідження стали матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України), Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО України).

Метою статі є аналіз становища сільських клубних установ в другій половині 40-х - середині 50-х рр. XX ст.

У повоєнні роки центром усього культурного життя на селі були сільські і клуби. Війна та нацистська окупація принесли культурно-просвітницьким установам у сільській місцевості великі руйнування та збитки.

Відбудова мережі сільських клубів була одним із основних завдань культурного будівництва на селі, оскільки держава справедливо розглядала установи культури, як могутній засіб політичного та ідеологічного впливу на маси.

Уже в березні 1943 р. ЦК ВКП(б) ухвалив постанову «Про розгортання мережі культосвітніх закладів у визволених від нацистів містах і селах», якою місцеві партійні та радянські органи зобов'язалися якомога швидше відновити клуби, бібліотеки, хат-читальні [4, с.12; 3, с. 123; 9, с.173].

Станом на 1 липня 1944 р. у звільнених областях республіки відновлено роботу 120 зі 172 наявних до війни районних і сільських будинків культури, 399 із 424 районних клубів, 3914 із 6762 сільських клубів, 1543 із 4.097 колгоспних клубів, 4580 хат-читалень 1884 із 9197 червоних кутків [3, с.173].

До кінця війни в республіці відновили роботу 19 тис.; закладів культури, що становило 75% їх довоєнної кількості [2, с.434]. Але ці, на перший погляд, обнадійливі показники не виявляли, на жаль, низки проблем і труднощів у функціонуванні закладів культури на селі. Більшість сільських клубів через слабку матеріальну базу, нестачу спеціалістів не могли розгорнути клубну роботу й значилися лише на папері.

В червні 1946 р. союзний Комітет у справах культурно-просвітницьких установ затвердив «Положення про державний сільський клуб», яким мали керуватися місцеві організації України у своїй роботі.

Матеріальна база клубів відновлювалася і розвивалася в основному завдяки мізерним коштам сільських рад, фондів колгоспів. Статутом сільськогосподарської артілі передбачалося відрахування коштів від грошових прибутків на культурні потреби, серед яких і будівництво клубів. Однак розміри відрахувань від грошових прибутків на культурні потреби статутом не був установлений [16, арк.4]. Водночас у 1947 році на культурні потреби було відраховано колгоспами у Київській області 11,2 млн. крб. (2,7% від загального грошового прибутку), у Полтавській області 9,5 млн. крб. (2,6%), у Кіровоградській області 5,2 млн. крб.(3%), у Дніпропетровській - 6,1 млн. крб. (2,5%) [16, арк.2]. Цієї допомоги колгоспів клубним установам було недостатньо, у наслідок чого клуби були погано обладнані, не ремонтувалися, не забезпечувалися паливом та гасом для освітлення [9, с.176].

Незабезпеченість клубів приміщеннями, концертними залами і кімнатами для проведення гурткової роботи зустрічалися в багатьох селах України.

У Харківській області із 615 сільських клубів 89 (або 14,5 %) не мали приміщень. 518 сільських клубів мали концертні зали, з них 203 клуби мали концертні зали з кількістю до 100 місць кожний. Для проведення гурткової роботи не мали кімнат 403 клуби [10, арк.27].

Значну кількість сільських клубів Сумської області було розміщено в малоприспособованих приміщеннях, які складалися з одного залу, без кімнат для проведення гурткової роботи. Так, із 579 сільських клубів 281 не мали кімнати для роботи гуртків [10, арк.30].

У деяких селах і колгоспах мали місце факти використання культурно-просвітницьких установ не за призначенням: у клубах зберігали збіжжя [6, с.117], переробляли під бавовносушарки, стайні, гуртожитки для солдатів та ін.

Успіх роботи культурно-освітніх установ значною мірою залежав від умілої розстановки й добору кадрів, їх фахової підготовки. Сподівання на те, що внаслідок демобілізації з червоної армії до сільських культурно-освітніх закладів прийде необхідна кількість фахівців не виправдалися. Як і раніше, якісний склад працівників, сільських культурно-освітніх закладів залишався незадовільним. Так, у 1947 р., серед завідувачів сільськими клубами вищу освіту мали 0,4% працівників, середню - 0,3%, семирічну - 61,3 %, початкову - 22,4%. Більше половини мали стаж роботи рік і лише 4% понад 5 років. Такий стан з кадровим забезпеченням пояснювався перед усім великою плінністю кадрів, що було зумовлено низькою заробітною платою та поганими житлово - побутовими умовами працівників культурно-просвітницьких закладів, байдужим ставленням у багатьох районах владних структур до проблем і потреб клубної роботи.

Вимушеним заходом стало залучення до роботи в клубних установах за сумісництвом учителів сільських шкіл. Ці заходи сприяли деякій стабілізації кадрів, але остаточно не усували їхньої плінності, а в багатьох районах вона залишилася високою.

Суттєво не покращилася кадрова ситуація з сільськими клубними працівниками й у кінці 1940-х рр.

Влада проявляла деяку турботу про відбудову і розширення мережі культурно-освітніх установ, але це відбувалося не завжди. Комітет культурно-просвітницьких закладів при Радів Міністрів УРСР сповістив, що на будівництво сільських і колгоспних клубів кошти з держбюджету не передбачаються [15, арк.48]. Відбудова і будівництво клубів повинно було проводитися за рахунок колгоспів і методом народного будівництва. Залишковий принцип фінансування закладів культури призводив до того, що в селах не вистачало найнеобхіднішого: кіноустановок, книг, журналів, радіоприймачів.

Майже всі клубні заклади відчували гостру нестачу меблів. У більшості з них були дерев'яні лавки, які розставлялися під час глядацьких заходів, а потім прибиралися, щоб звільнити місце для проведення танців. У частині сільських і колгоспних клубів замість пересувних лавок, були влаштовані стовпчики, укопані в землю, на які накладалися дошки [14, арк.30-31; 9, с. 180].

Не відповідали високому слову «культура» зовнішній вигляд і внутрішній інтер'єр клубів. Зовні клуби мали зовсім непривабливий вигляд: брудні, з напівзруйнованими дахами, з відбитими вуглами, потрісканими стінами та стелею, деякі навіть з закладеними каменем вікнами. Навколо клубів були відсутні зелені насадження. У середині більшість клубів потребували капітального ремонту, були відсутні підлога, стелі.

Приміщення були не придатними в багатьох сільських клубах. Вони не відповідали санітарно - гігієнічним нормам, а також вимогам щодо організації різноманітних форм клубної роботи.

У 1940-ві - першій половині 1950-х років не вдалося радикально вирішити проблему опалення сільських закладів культури у зимовий період.

Життя змушувало кожне господарство самостійно вирішувати питання культури на селі. Відтак набирали поширення клубні установи, що належали окремим колгоспам. Вони також здебільшого самостійно здійснювали їх будівництво.

Кардинально вирішувати такі питання колгоспи не мали змоги. Так, у 1950 р. було побудовано всього 193 приміщення сільських клубів із 1667 запланованих, причому більшість з них були перехідними із 1949 року [11, арк.25].

Рада Міністрів республіки для усунення такого загрозливого становища прийняла в січні 1950 р. постанову «Про стан і заходи поліпшення клубних приміщень у сільській місцевості» [11, арк.14]. Однак становище залишалося катастрофічним.

У виступі тодішнього міністра культури Р. Бабійчука на республіканській нараді працівників сільських клубів у липні 1956 р. було сказано: «Сільські клуби будуватимуться тільки за рахунок колгоспів. Інтереси держави не дають можливості взяти на кошти державні сільські клуби... Ми повинні зразу поширити свою діяльність в справі будівництва клубів за рахунок колгоспів та, де є можливість, а де можливостей немає, там ми, на жаль, сільських клубів не будуватимемо, бо держава не має можливостей витратити такі кошти» [8, с.162].

Колгоспи України в 1954 р. побудували за свої кошти 454 клуби, а більше 600 приміщень ще перебували в стадії будівництва. Слід зазначити, що особливо повільно здійснювалось будівництво клубів у західних областях України, хоча у 1954 р. там за рахунок колгоспів було побудовано 109 приміщень і 139 ще будувалось [12, арк.4].

Загалом же мережа колгоспних закладів культури в Україні у 1954р. зменшилась порівняно з 1953 р. на 1018 одиниць, а кількість державних культосвітніх закладів відповідно зросла на 817 одиниць. Це пояснювалось ще й тим, що частина приміщень колгоспних клубів була передана для відкриття в них державних сільських закладів культури, частина колгоспних клубів була перетворена на червоні кутики при господарствах [12, арк.1-2].

Укрупнення колгоспів на початку 50-х рр. призвело до значного погіршення стану культурно - освітньої роботи на селі. Переведення сіл до розряду «бригадних» спричинило зменшення кількості закладів культури, погіршення якості їх роботи. Якщо на початку 1950 р. в Україні нараховувалось 12 340 колгоспних клубів (без Кримської області), то станом на перше півріччя 1955р. їх залишилось 7 146, включаючи Крим. Зокрема, у Вінницькій області до укрупнення колгоспів було 275 колгоспних клубів, а після залишилось 263, у Харківській, відповідно – 1108 і 501, у Запорізькій – 1113 351 [12, арк.2].

Міністерство культури УРСР вживало деяких заходів з відбудови і недопущення зменшення кількості колгоспних клубів, однак залишковий принцип фінансування соціально-культурних об'єктів на селі піддавався критиці на всіх рівнях, однак він зберігав силу завжди.

Діючи в Українській РСР клуби, як зазначалося, гостро потребували приміщень. На середину 50-х рр. у республіці налічувалось 1279 державних клубних закладів, які не мали своїх власних приміщень, 1122 не мали залів для глядачів і 8932 - кімнат для гурткової роботи [13, арк.22].

З плином часу становище із забезпеченням закладів культури приміщеннями ще більше загострилось. Будівництво нових приміщень для установ культури здійснювалось дуже повільно. Більшість клубів мали лише глядацький зал та сцену і були взагалі відсутні кімнати для гурткової роботи, художньої самодіяльності тощо.

Слід зазначити, ряд населених пунктів України взагалі не мали клубних установ. Так, у Волинській області на середину 50-х рр. в 49 населених пунктах не було клубних установ. У Ворошиловградській області нараховувалось 70 населених пунктів, де були відсутні будь-які культосвітні заклади. У Кримській області 125 населених пунктів зовсім не мали клубів, а в 290 клубах із 298 не існувало залу для глядачів [13, арк.34]. А в Херсонській області в середині 50-х рр. залишилось 282 колгоспних клуби, у той час коли у 1949 році їх налічувалось 761 [13, арк.37].

Клуби часто закривалися у зв'язку із сільськогосподарськими роботами. Клуб села Щітки Вінницької області майже завжди був закритий, і тільки іноді відкривалася бібліотека для видачі книг. Секретар первинної партійної організації Плюта замість того, щоб активно втручатися в роботу клубу, по суті сприяв такому стану, систематично використовуючи завідуючого клубом Зеленка на польових роботах. А голова колгоспу зайняв під свою квартиру 3 кімнати в клубі. У селі Писарівка цього району також робота клубу часто призупинилася, оскільки завідуючого клубом направили працювати комбайнером [5, с.104].

Мешканці села Селище Шепетівського району Кам'янець-Подільської області скаржились, що голова колгоспу П.Денисюк, не зважаючи на те, що райвиконком виділив 10 тис. крб. на ремонт клубу, поставив у клубі телят. У республіці існували й села, де клубів зовсім не було і люди змушені були проводити дозвілля у пристосованих приміщеннях комор і конюшень [8, с.166].

Суттєвим недоліком, який знижував ефективність клубної роботи була її епізодичність і нерегулярність. У багатьох областях України сільські клуби часто були закриті, і тоді культурне життя на селі завмирало. Успішна робота у багатьох випадках залежала від зацікавленості самих культосвітніх працівників. Але кваліфікаційний рівень сільських культпрацівників загалом залишався низьким. Багато довоєнних спеціалістів клубної справи не повернулись з фронту. Їх заміна не завжди була рівноцінною з точки зору професійної підготовки. У 1952 р. середню освіту мали лише 17,8% завідуючих сільськими клубами, решта – неповну середню і початкову. Через низьку заробітну плату щорічно змінювалось до 43% завідуючих сільськими та колгоспними клубами [7, с. 170].

Виступаючи на нараді при Міністерстві культури УРСР у грудні 1953р., представник Дніпропетровської області В.Ткаченко так охарактеризував сільські культосвітні кадри: «У нас в селі надзвичайно слабкі працівники, малокультурні, неграмотні, а ми ж повинні бути носіями культури».

Загалом, небагатьом господарствам вдалося досягти успіхів у здійсненні культурних програм на селі. В основному клуби вели самостійне життя, ізольоване і від того господарства, за яким рахувались, і від тих мешканців, яких повинні були «виховувати», навчати, розважати.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Історія українського селянства: Нариси В 2т./ НАН України; Інститут історії України / В.А.Смолій (відп.ред.). Київ: Наукова думка, 2006. Т.2. 652 с.
2. Історія Української РСР. У 8-ми Т., 10 книгах Т.7. Київ: Наукова думка, 1977. 536 с.
3. Культурне будівництво в Українській РСР, червень 1941-1950.: Збірник документів і матеріалів / Уп. А.І.Бичкова. Київ: Наукова думка, 1989. 572 с.
4. Манаенков А. Культурное строительство в послевоенной деревне 1946-1950 гг. Москва: Знание, 1991. 64 с.
5. Мічуда В. Побут і дозвілля сільського населення України в повоєнний період (1945-1953 рр.): дис....канд. істор. наук: 07.00.01. Переслав-Хмельницький, 2009. 235 с.
6. Ревенко В. Побут та дозвілля сільського населення Південної України в повоєнний період (1945-1955 рр.): дис....канд. істор. наук: 07.00.01. Миколаїв, 2013. 250с.
7. Рибак І. Соціально-побутова інфраструктура українського села 1921-1991 рр. Кам'янець-Подільський : Абетка, 200. 304 с.
8. Романюк І.М. Українське село в 50-ті – першій половині 60-х рр. ХХ століття. Вінниця: Книга-Вега, 2005. 256 с.
9. Терещенко Т. Соціально-побутова сфера села центральних областей України в період відбудови (1943-1950 рр.): дис....канд. істор. наук: 07.00.01 Черкаси, 2007. 249 с.

10. ЦДАВО України. Ф.2. Оп.8. Спр.7121. 68 арк.
11. ЦДАВО України. Ф.2. Оп.8. Спр.2045. 179 арк.
12. ЦДАВО України. Ф.5116. Оп.8. Спр.34. 24 арк.
13. ЦДАВО України. Ф.5116. Оп.8. Спр.66. 60 арк.
14. ЦДАВО України. Ф.1. Оп.30. Спр.1674. 64 арк.
15. ЦДАГО України. Ф.1. Оп.30. Спр.2656. 272 арк.
16. ЦДАГО України. Ф.1. Оп.80. Спр.784. 28 арк.

Богдан Романюк

Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова,
соискатель (Украина)

**Сельские клубы в социальной структуре колхозного крестьянства Украины
во второй половине 1940-х - первой половине 1950-х гг.**

Аннотация. Статья посвящена раскрытию особенностей состояния сельских клубов Украины в социальной структуре колхозного крестьянства первых послевоенных лет. Внимание акцентируется на проблемных для украинского крестьянства первых послевоенных лет, в том числе на проблемных для украинского сельского социума сферах повседневной жизни связанного с работой сельских клубных учреждений второй половины 1940-х первой половины 1950 гг.

Ключевые слова: деревня, культура, досуг, клуб, крестьянство, колхоз, сеть, государство, массовость, заведение.

ABSTRACT

Bogdan Romaniuk

National Pedagogical University named after MP Drahomanov,
applicant (Ukraine)

**Rural clubs in the social structure of the collective farm peasants of Ukraine
in the second half of 1940s-first half of 1950s.**

The article is devoted to the disclosure of the peculiarities of the situation of rural clubs of Ukraine in the social structure of the collective farm peasantry during the first postwar years. Attention is focused on problems for the Ukrainian peasantry of the first post-war years. Attention is focused on the areas of daily life associated with the work of rural club establishments of the second half of the 1940s, the first half of 1950, that are problematic for Ukrainian rural society. It has been shown that the rehabilitation of the network of rural collective-farm clubs was one of the main tasks of cultural construction in the countryside. It is noted that the material base of kolkhoz clubs was restored and developed mainly due to the scanty funds of village councils, funds and collective farms. The personnel and professional training of employees of cultural and educational institutions is analyzed. It was proved that the consolidation of collective farms in the early 1950's led to a deterioration of the state of socio-cultural work in the countryside. A significant disadvantage, which reduced the effectiveness of club work was its episodicity and irregularity. In general, few kolkhozes managed to succeed in implementing cultural programs in the countryside.

Key words: village, culture, leisure, club, peasantry, collective farm, network, state, mass, institution.

REFERENCES:

1. Istoriya ukrainskogo krestyanstva: Ocherki V 2t. / NAN Ukrainy; Institut istorii Ukrainy / V.A.Smoliy (vidp.red.). Kiev: Naukova dumka, 2006. T.2. 652 s.
2. Istoriya Ukrainskoy SSR. V 8-mi T., 10 knigakh T.7. Kiev: Naukova dumka, 1977. 536 s.
3. Kulturnoe stroitelstvo v Ukrainskoy SSR, iyun 1941-1950 .: Sbornik dokumentov i materialov / up. A.I.Bichkova. Kiev: Naukova dumka, 1989. 572 s.
4. Manaenkov A. Kulturnoe stroitelstvo v poslevoennoy derevne 1946-1950 gg. Moskva: Znanie, 1991. 64 s.
5. Michuda V. Byt i dosug selskogo naseleniya Ukrainy v poslevoennyy period (1945-1953 gg.): Dis. ... kand. istor. nauk: 07.00.01. Pereslaj-Khmel'nitskiy, 2009. 235 s.
6. Revenko V. Byt i dosug selskogo naseleniya Yuzhnoy Ukrainy v poslevoennyy period (1945-1955 gg.): Dis. ... kand. istor. nauk: 07.00.01. Nikolaev, 2013 250s.

7. Rybak I. Sotsialno-bytovaya infrastruktura ukrainskogo sela 1921-1991 gg. Kamenets-Podolskiy: Azbuka, 200. 304 s.
8. Romanyuk I.M. Ukrainское село в 50-е - первой половине 60-х гг. XX века. Vinnitsa: Kniga-Vega, 2005, 256 s.
9. Tereshchenko T. Sotsialno-bytovaya sfera sela tsentralnykh oblastey Ukrainy v period vosstanovleniya (1943-1950 gg.): Dis. ... kand. istor. nauk: 07.00.01 Cherkassy, 2007. 249 s.
10. TsDAVO Ukrainy. F.2. Op.8. Spr.7121. 68 ark.
11. TsDAVO Ukrainy. F.2. Op.8. Spr.2045. 179 ark.
12. TsDAVO Ukrainy. F.5116. Op.8. Spr.34. 24 l ark.
13. TsDAVO Ukrainy. F.5116. Op.8. Spr.66. 60 l ark.
14. TsGAOO Ukrainy. F.1. Op.30. Spr.1674. 64 l ark.
15. TsGAOO Ukrainy. F.1. Op.30. Spr.2656. 272 ark.
16. TsGAOO Ukrainy. F.1. Op.80. Spr.784. 28 ark.

Статтю подано до редколегії 20.03.2019 р.

УДК 94(477)

DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2019-28-40-45>

Ірина Мякінченко

Житомирський державний університет імені Івана Франка,
аспірантка (Україна)

Міжконфесійні об'єднання в Україні наприкінці XX – на початку XXI ст.

Анотація. У статті досліджуються процеси формування міжконфесійних об'єднань в Україні в період незалежності. Визначено, що формування міжконфесійних структур розпочалося у 1990-х роках. Серед перших таких об'єднань були Міжконфесійна рада Криму та Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій. Діяльність міжконфесійних структур в Україні наприкінці XX – на початку XXI ст. стала важливою умовою як для розвитку міжконфесійних відносин, так і для налагодження ефективної моделі державно-конфесійних стосунків. В останні роки в Україні спостерігається тенденція формування регіональних міжконфесійних релігійних об'єднань.

Ключові слова: міжконфесійне об'єднання, церква, релігійна організація, міжконфесійний діалог, Міжконфесійна рада Криму, Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій.

Тенденцією церковно-релігійного життя в Україні кінця XX – початку XXI ст. стало формування ряду міжконфесійних об'єднань. Вони, виступаючи міжцерковними та міжрелігійними представницькими органами, мають непересічне значення і для розвитку міжконфесійних відносин загалом, і для налагодження ефективної моделі державно-конфесійних стосунків. Окрім того, функціонування міжконфесійних об'єднань є важливим у контексті державотворчої діяльності в Україні в новітню добу. Адже саме в цей час, в умовах демократизації та формування громадянського суспільства, церковно-релігійні організації перетворилися на важливу соціальну інституцію.

Комплексне осмислення процесів формування міжконфесійних об'єднань в Україні кінця XX – початку XXI ст. в історіографії відсутнє. Як правило, в поодиноких дослідженнях коротко розглядається історія лише окремо взятої міжконфесійної структури, у тому числі й контекстуально, у межах ширшого предметного поля [1; 3; 15]. Незначна кількість наукових розвідок зводиться до статистичного обліку частини міжконфесійних об'єднань, які з'явилися в Україні у 1990-х – 2010-х роках [2; 12; 14]. Відтак, окреслена проблематика потребує більш детального аналізу.

Метою пропонованої статті є розгляд процесів формування міжконфесійних об'єднань в Україні в період незалежності.

Одне із перших міжконфесійних об'єднань в Україні – Міжконфесійна рада Криму (МРК) «Мир – дар Божий» – було створено у 1992 р. в АР Крим з метою «оптимізації міжнаціональних відносин». МРК виникла з ініціативи тодішніх керівників Духовного управління мусульман Криму (ДУМК) муфтія Криму Хаджі Емір Алі Ефенді та Української православної церкви Московського патріархату (УПЦ МП) архієпископа Сімферопольського та Кримського Лазаря за участі інших місцевих конфесій [1, с. 121]. До її складу ввійшли: УПЦ МП, ДУМК, Духовне правління кримських караїмів України, Римсько-Католицька Церква (РКЦ), Вірменська Апостольська

Церква, Об'єднання церков євангельських християн-баптистів Криму, Церква адвентистів сьомого дня АР Крим, громада прогресивного іудаїзму в АР Крим, Німецька Євангелічно-Лютеранська Церква [14, с. 63].

Однак у діяльності МРК спостерігалася певна напруженість між представниками окремих релігійних груп, зокрема між мусульманськими та православними громадами, яка особливо загострилася у 2000-х роках [15]. До її складу також не була включена Українська православна церква Київського патріархату (УПЦ КП). У свою чергу, остання ввійшла до створеного на півострові у 2002 р. відділу Міжнародної асоціації релігійної свободи. Сюди, однак, не були залучені представники УПЦ МП [1, с. 121]. Напередодні, у 2000 р., через протидію УПЦ МП участі в МРК УПЦ КП та Української греко-католицької церкви (УГКЦ) діяльність у Раді призупинило ДУМК [14, с. 63]. Діяльність Ради припинилася навесні 2014 р. у зв'язку з анексією Криму Російською Федерацією. Однією з її останніх заяв на початку березня 2014 р. стало звернення щодо необхідності збереження миру в Криму [4].

Незважаючи на певні внутрішні протиріччя, вважаємо, що діяльність МРК «Мир – дар Божий» мала позитивний вплив для гармонізації міжконфесійних і міжнаціональних відносин в АР Крим. Не виключено, що її досвід був врахований і при формуванні загальноукраїнських міжконфесійних об'єднань.

У грудні 1996 р. з ініціативи Президента Л. Кучми як міжконфесійний консультативно-дорадчий орган була створена Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій (ВРЦіРО). Перед нею постало завдання об'єднання зусиль різних конфесій задля духовного відродження України та координації міжцерковного діалогу, як в Україні, так і поза її межами; здійснення доброчинних заходів. ВРЦіРО також взяла на себе зобов'язання брати участь у розробці проектів нормативних актів у сфері державно-конфесійних відносин [17]. Якщо станом на 2011 р. до складу ВРЦіРО входило 19 церков і релігійних організацій [14, с. 63], то станом на 2013 р. – 18 (відповідно до рішення ВРЦіРО, з 24 січня 2013 р. членство в Раді призупинив Духовний центр мусульман України) [17], які представляють понад 90 % релігійних організацій в Україні. Таким чином, до складу ВРЦіРО входять: Всеукраїнський Союз Церков євангельських християн-баптистів (ВСЦ ЄХБ), Українська Церква християн віри євангельської (УЦХВЕ), Духовне управління мусульман Криму, Духовне управління мусульман України, Закарпатська реформаторська церква, Німецька євангелічно-лютеранська церква України, Об'єднання іудейських релігійних організацій України (ОІРОУ), РКЦ, Українська вільна Церква християн євангельської віри (УВЦ ХВЕ), Українська автокефальна православна церква (УАПЦ), Українське Біблійне Товариство, УГКЦ, Українська єпархія Вірменської Апостольської Церкви, Українська Лютеранська Церква (УЛЦ), УПЦ КП, УПЦ МП, Українська Уніонна Конференція Церкви адвентистів сьомого дня (УУК ЦАСД), Українська Християнська Євангельська Церква (УХЄЦ) [14, с. 63; 17]. Головуючим у ВРЦіРО з 26 червня 2018 р. є президент ОІРОУ, Головний рабин Києва та України Яків Дов Блайх.

Розвиток міжконфесійного діалогу призвів до формування в Україні міжконфесійних органів, які об'єднують різні християнські церкви. У травні 2003 р. була створена Українська Міжцерковна Рада (УМР), перед якою постала мета «сприяння зближенню, взаємодії та єдності християнських церков» [9]. До складу УМР входять християнські церкви (наприклад, станом на 2008 р. – 12 церков), переважно харизматичні, які не були включені до складу інших об'єднань [3, с. 16]. Першим головуєчим УМР був єпископ та старший пастор церков «Спасіння» Пилип Савочка, а нині – старший рабин Київської Єврейської Месіанської Громади Б. Грісенко [9].

У грудні 2003 р. як міжконфесійний консультативно-дорадчий орган була створена Нарада представників Християнських Церков України (НПХЦУ). Основним завданням її діяльності є «об'єднання зусиль Християнських Церков (релігійних об'єднань) України з метою сприяння поширенню в Україні засад християнства та релігійної свободи». До складу НПХЦУ ввійшло 9 християнських церков православного, католицького та протестантського напрямів: Братство церков та місій євангельських християн-баптистів України (БЦМ ЄХБ), ВСЦ ЄХБ, РКЦ, УГКЦ, УЛЦ, УХЄЦ, УПЦ КП, УПЦ МП, УЦХВЕ [14, с. 63; 5].

15 грудня 2018 р. на Об'єднавчому Соборі у Києві на базі УПЦ КП та УАПЦ, які саморозпустились та формально припинили своє існування, було створено Православну Церкву України (ПЦУ). Відтак, постала необхідність реорганізації, зокрема складу, тих міжконфесійних об'єднань, до яких входили УПЦ КП та УАПЦ, передусім ВРЦіРО, НПХЦУ. З іншого боку, постало питання включення до їх складу ПЦУ як однієї із найбільших православних релігійних конфесій, яка, окрім того, на початку 2019 р. отримала Томос про автокефалію. Очевидно, що розв'язання цього питання має відбуватися у контексті міжконфесійного діалогу і порозуміння, адже проти створення ПЦУ та надання їй автокефалії виступила УПЦ МП.

У квітні 2005 р. як представницький міжконфесійний консультативно-дорадчий орган була створена Рада євангельських протестантських церков України (РЕПЦУ). Перед нею постала

мета захисту «принципів свободи совісті та віросповідання, поширення християнських цінностей та утвердження моралі» [14, с. 63]. Нині до складу РЄПЦУ входить 12 об'єднань: УЦХВЕ, ВСЦ ЄХБ, УХЄЦ, БЦМ ЄХБ, УВЦ ХВЕ, УЛЦ, Асоціація місіонерських Церков євангельських християн України, УУК ЦАСД, Центр незалежних харизматичних християнських церков України (Повного Євангелія), Духовний центр християн віри євангельської «Спасіння», Об'єднання Євангельських Реформаторських Церков України, Собор Незалежних Євангельських Церков України [8].

Також у 2007–2008 рр. відбулося формування Всеукраїнської Ради Християнських Церков (ВРХЦ) як об'єднання «пасторів християнських Церков України, які є повноважними представниками Духовних Рад міст (обласних центрів) України». До її складу здебільшого входять представники окремих п'ятдесятницьких та харизматичних релігійних громад деяких українських міст [2]. Однак значної практичної діяльності ВРХЦ не проявила. На противагу, зі створенням УМР, НПХЦУ, а згодом РЄПЦУ виникла додаткова можливість посилення діалогу між найбільшими християнськими релігійними конфесіями, у тому числі у рамках розвитку екуменістичного руху.

У квітні 2009 р. при Державному комітеті у справах національностей та релігій було створено Раду представників Духовних управлінь і центрів мусульман України (РП ДУЦМУ). До складу РП ДУЦМУ ввійшли представники Духовного управління мусульман Криму, Духовного управління мусульман України «Умма», Релігійного управління незалежних мусульманських громад України «Київський муфтіят». Відповідно до положення: «...Рада є добровільним представницьким, консультативно-дорадчим органом мусульман України, утвореним з метою сприяння розвитку мусульманської умми, як загальноукраїнської, так і регіональної спільності громад мусульман України, а також зміцнення взаємопорозуміння і взаємоповаги між всіма мусульманськими організаціями України, координації взаємодії та діалогу між духовними управліннями і центрами мусульман України з органами державної влади» [7]. Першим головою РП ДУЦМУ було обрано муфтія Духовного управління мусульман Криму Еміралі Аблаєва.

На початку 2017 р. був створений інший міжрелігійний центр – Всеукраїнська Рада релігійних об'єднань (ВРРО), до складу якої переважно ввійшли ті церкви та деномінації, які не представлені у ВРЦіРО. Метою ВРРО першочергово стала участь у духовному відродженні України, посилення гуманістичних засад суспільства, координація міжконфесійного діалогу [12, с. 3]. На цей час до ВРРО, зокрема, ввійшли Апостольська православна Церква в Україні, Духовне управління мусульман України «УММА», Національні Духовні Збори Бахаї України, Релігійне Об'єднання Громад Прогресивного Іудаїзму України, Об'єднання синів та дочок рідної національної української віри, Центр громад Свідомості Крішни в Україні, а також Українська асоціація релігієзнавців [13].

Поряд із загальноукраїнськими міжконфесійними об'єднаннями в Україні набуває поширення тенденція створення регіональних міжконфесійних релігійних структур, які переважно виступають як консультативно-дорадчі органи при місцевих органах влади. Серед таких, як приклад, у різний час були створені Волинська Рада Церков, Київська міська рада Церков і релігійних організацій при Київському міському голові, Рада церков і релігійних організацій Харківської області [3, с. 16], Рада Церков і релігійних організацій Вінницької області, Рада Християнських Церков Житомира і Житомирської області та інші. Подібні міжконфесійні релігійні об'єднання створені у більшості регіонів України. Серед останніх, зокрема, у квітні 2018 р. було створено Раду церков і релігійних організацій при Херсонській обласній державній адміністрації [10]; а у липні 2018 р. – Міжконфесійну Духовну Раду Закарпаття (МДРЗ) [11].

Загалом, загальноукраїнські та регіональні міжконфесійні об'єднання виконують консультативно-дорадчу роль. Однак їхні рішення для органів державної влади носять рекомендаційний характер. З іншого боку, діяльність міжконфесійних структур є важливою для розвитку міжконфесійного діалогу, розвитку екуменістичного руху. Так, у тексті Декларації МДРЗ зазначено, що вона створена як консультативно-дорадчий орган «з метою об'єднання... зусиль задля утвердження та захисту принципів свободи совісті та віросповідання, рівності всіх релігійних організацій у своїх правах, поширення традиційних загальнолюдських та біблійно-християнських цінностей і моралі» [11].

Різні церкви та релігійні організації часто є учасниками кількох, як загальноукраїнських, так і регіональних міжконфесійних об'єднань. Водночас окремі конфесії, які не включені до інших, як у випадку із ВРРО, об'єднуються і створюють альтернативні центри. Отож, створення останньої певною мірою можна сприймати як противагу ВРЦіРО [6]. При цьому, як заявив 20 березня 2018 р. на засіданні круглого столу з питань міжрелігійного діалогу муфтії Духовного управління мусульман України «УММА» шейх Саїд Ісмаїлов: «Ми демонструємо «відкриті двері», відкритість, толерантність наших релігійних організацій. Всеукраїнська Рада релігійних об'єднань – унікальна рада, тому що до неї входять не лише представники християнства, іудаїзму та ісламу, а й інших релігій. Тобто формат міжрелігійного діалогу за допомогою нашої

Ради значно розширений, до нього долучені українські релігійні об'єднання, які до цього часу не мали можливості брати участь у широкому національному діалозі» [16].

Отже, наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. в Україні відбулося формування мережі міжконфесійних об'єднань: МРК, ВРЦіРО, УМР, НПХЦУ, РЄПЦУ, ВРХЦ, РП ДУЦМУ, ВРРО. В останні роки також набула поширення тенденція формування регіональних міжконфесійних структур. Значною мірою, і розвиток міжконфесійних відносин, зокрема організація екуменістичного руху, і налагодження ефективної моделі державно-конфесійних стосунків в Україні у 1990-х – 2010-х роках були зумовлені діяльністю міжконфесійних об'єднань.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Гранат Ю.С. Проблема гармонізації етноконфесійного простору Автономної Республіки Крим // *Культура народів Причорномор'я* : научный журнал. 2007. № 112. С. 120-123.
2. Заєць О. Хто є хто в релігійному співтоваристві // УНІАН. URL: <https://religions.unian.ua/dialogue/235749-hto-e-hto-v-religiynomu-spivtovaristvi.html>. (дата звернення: 10.08.2018).
3. Лапін П.В. Огляд діяльності Церков та релігійних організацій щодо протидії ВІЛ/СНІДу в Україні // *Участь Церков та релігійних організацій у боротьбі з поширенням епідемії ВІЛ/СНІДу та роботі з людьми, що живуть з ВІЛ/СНІДом* : міжконфесійний збірник. Київ, 2008. С. 14–23.
4. «Мир – дар Божий». Звернення Міжконфесійної ради Криму // CREDO. URL: <http://credo.pro/2014/03/111574>. (дата звернення: 06.08.2018).
5. Нарада представників Християнських Церков України // Релігійно-інформаційна служба України. URL: https://risu.org.ua/ua/index/reference/major_religions/~НарадаПХЦУ/33310. (дата звернення: 18.05.2018).
6. Об'єднання зусиль релігійних організацій заради духовного відродження України // *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/2161396-obednanna-zusil-religijnih-organizacij-zaradi-duhovnogo-vidrozdenna-ukraini.html>. (дата звернення: 12.11.2018).
7. При Держкомнацрелігій утворено Раду представників Духовних управлінь і центрів мусульман України // Інститут релігійної свободи. URL: http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=216%3A1&catid=34%3Aua&Itemid=61&lang=uk. (дата звернення: 9.08.2018).
8. Про РЄПЦУ // Рада Євангельських Протестантських Церков України. URL: <http://repcu.org/about>. (дата звернення: 06.08.2018).
9. Про УМР // Українська Міжцерковна Рада. URL: <https://umrada.org/aboutus>. (дата звернення: 06.08.2018).
10. Розпорядження голови Херсонської обласної державної адміністрації № 339 від 23 квітня 2018 року «Про Раду церков і релігійних організацій при Херсонській обласній державній адміністрації» // Херсонська обласна державна адміністрація. URL: <http://khoda.gov.ua/image/catalog/files/339.pdf>. (дата звернення: 10.08.2018).
11. Спільну молитву за воїнів 128-ї бригади провели в облдержадміністрації представники 12-ти конфесій // *Закарпатська обласна державна адміністрація*. URL: <https://carpathia.gov.ua/novyna/spilnu-molytvu-za-voyiniv-128-yi-brygady-provely-v-oblderzhadministraciyi-predstavnyky-12-ty>. (дата звернення: 06.08.2018).
12. Токман В.В., Здіорук С.І. Стан, тенденції та перспективи релігійно-церковної ситуації в Україні за підсумками 2017 року // *Національний інститут стратегічних досліджень*. URL: <http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/religiya-66ba8.pdf>. (дата звернення: 05.03.2018).
13. Учасники ВРРО // *Всеукраїнська Рада релігійних об'єднань*. URL: <http://vrro.org.ua>. (дата звернення: 05.03.2018).
14. Церковно-релігійна ситуація і державно-конфесійні відносини в Україні : підсумки десятиліття, тенденції і проблеми (Аналітична доповідь Центру Разумкова) // *Національна безпека і оборона*. 2011. № 1–2. С. 2–77.
15. Якубович М. Исламский призыв и межрелигиозный диалог : опыт украинских мусульман // *Ислам в СНГ*. URL: <http://islamsng.com/ukr/dialogue/6510>. (дата звернення: 06.08.2018).
16. 20 березня в Укрінформ відбувся Круглий стіл, який закликає до міжрелігійного діалогу // *Всеукраїнська Рада релігійних об'єднань*. URL: <http://vrro.org.ua/round-table-open-doors.html>. (дата звернення: 31.03.2018).
17. 20 років на шляху діалогу та порозуміння // *Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій*. Офіційне інтернет-представництво. URL: <http://www.vrciro.org.ua/ua/council>. (дата звернення: 12.11.2018).

Ирина Мякинченко

Житомирский государственный университет имени Ивана Франко,
аспирантка (Украина)

Межконфессиональные объединения в Украине в конце XX – начале XXI в.

Аннотация. В статье исследуются процессы формирования межконфессиональных объединений в Украине в период независимости. Определено, что формирование межконфессиональных структур началось в 1990-х годах. Среди первых таких объединений были Межконфессиональный совет Крыма и Всеукраинский Совет Церквей и религиозных организаций. Деятельность межконфессиональных структур в Украине в конце XX – начале XXI в. стала важным условием как для развития межконфессиональных отношений, так и для налаживания эффективной модели государственно-конфессиональных отношений. В последние годы в Украине наблюдается тенденция формирования региональных межконфессиональных религиозных объединений.

Ключевые слова: межконфессиональное объединение, церковь, религиозная организация, межконфессиональный диалог, Межконфессиональный совет Крыма, Всеукраинский Совет Церквей и религиозных организаций.

ABSTRACT

Iryna Miakinchenko

Zhytomyr Ivan Franko State University, postgraduate student (Ukraine)

Interconfessional associations in Ukraine at the end of XX – at the beginning of XXI centuries

In the article the processes of forming of interconfessional associations are investigated in Ukraine in the period of independence. It is indicated that the complex comprehension of this theme is absent in historiography. Certain scientists spoke to indicated issue contextually and episodically.

Determined, that forming of interconfessional structures in Ukraine began in 1990th. Among the first such associations there were Interconfessional Council of Crimea and All-Ukrainian Council of Churches and religious organizations. At the beginning of XXI century Ukrainian Interchurch Council, Conference of representatives of Christian Churches of Ukraine, Council of evangelic protestant churches of Ukraine, All-Ukrainian Council of Christian Churches, Council of representatives of the Spiritual managements and centers of moslems of Ukraine, All-Ukrainian Council of religious associations, were also formed in Ukraine.

It is marked that on December, 15 in 2018 on Unifying Cathedral in Kyiv on the base of the Ukrainian orthodox church of Kievan patriarchy and Ukrainian Autocephalous Orthodox Church Orthodox Church of Ukraine was created. Regarding this appeared a necessity of reorganizations of those interconfessional associations, which the Ukrainian Orthodox Church of Kievan patriarchy and Ukrainian Autocephalous Orthodox church entered as a part of.

It is marked that in the last years in Ukraine next to common Ukrainian interconfessional associations the tendency of creation of regional interconfessional religious structures gets spreading. They mainly come forward as advisory institutions at local public authorities.

It is described, that activity of interconfessional structures in Ukraine at the end of XX – at the beginning of XXI centuries became an important condition both for development of interconfessional relations and for adjusting of effective model state confessional relations. Besides that, functioning of interconfessional associations became important in the context of state creative activity in Ukraine in the newest days. Exactly at this time, in the conditions of democratization and forming of civil society, church religious organizations grew into important social institution.

Key words: interconfessional association, church, religious organization, interconfessional dialogue, Interconfessional Council of Crimea, All-Ukrainian Council of Churches and religious organizations.

REFERENCES:

1. Ghranat Ju.S. Problema gharmonizaciji etnokonfesijnogho prostoru Avtonomnoji Respubliky Krym // Kultura narodov Prichernomorya : nauchnyy zhurnal. 2007. № 112. S. 120–123.
2. Zajecj O. Khto je khto v religijnomu spivtovarystvi // UNIAN. URL: <https://religions.unian.ua/dialogue/235749-hto-e-hto-v-religiynomu-spivtovaristvi.html>. (data zvernennja: 10.08.2018).

3. Lapin P.V. Oghljad dijalnosti Cerkov ta religijnykh orghanizacij shhodo protydiji VIL/SNIDu v Ukraini // Uchastj Cerkov ta religijnykh orghanizacij u borotjbi z poshyrennam epidemiji VIL/SNIDu ta roboti z ljudjmy, shho zhyvutj z VIL/SNIDom : mizhkonfesijnyj zbirnyk. Kyjiv, 2008. S. 14–23.
4. «Myr – dar Bozhyj». Zvernennja Mizhkonfesijnoji rady Krymu // CREDO. URL: <http://credo.pro/2014/03/111574>. (data zvernennja: 06.08.2018).
5. Narada predstavnykiv Khrystyjanskykh Cerkov Ukrainy // Religijno-informacijna sluzhba Ukrainy. URL: https://risu.org.ua/ua/index/reference/major_religions/~NaradaPKhCU/33310. (data zvernennja: 18.05.2018).
6. Ob'jednannja zusylj religijnykh orghanizacij zarady dukhovnogho vidrodzhennja Ukrainy // Ukrinform. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/2161396-obednanna-zusil-religijnih-organizacij-zaradi-duhovnogo-vidrodzenna-ukraini.html>. (data zvernennja: 12.11.2018).
7. Pry Derzhkomnacreligij utvoreno Radu predstavnykiv Dukhovnykh upravlinj i centriv musulman Ukrainy // Instytut religijnoji svobody. URL: http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=216%3A1&catid=34%3Aua&Itemid=61&lang=uk. (data zvernennja: 9.08.2018).
8. Pro RJePCU // Rada Jevangeljskykh Protestantskykh Cerkov Ukrainy. URL: <http://repcu.org/about>. (data zvernennja: 06.08.2018).
9. Pro UMR // Ukrainjska Mizhcerkovna Rada. URL: <https://umrada.org/aboutus>. (data zvernennja: 06.08.2018).
10. Rozporjadzhennja gholovy Khersonsikoji oblasnoji derzhavnoji administraciji № 339 vid 23 kvitnja 2018 roku «Pro Radu cerkov i religijnykh orghanizacij pry Khersonsikoji oblasnij derzhavnij administraciji» // Khersonsika oblasna derzhavna administracija. URL: <http://khoda.gov.ua/image/catalog/files/339.pdf>. (data zvernennja: 10.08.2018).
11. Spilnu molytvu za vojniv 128-jibryghady provely v obladerzhadministraciji predstavnyky 12-ty konfesij // Zakarpatsika oblasna derzhavna administracija. URL: <https://carpathia.gov.ua/novyna/spilnu-molytvu-za-voyniv-128-yi-brygady-provely-v-oblderzhadministraciji-predstavnyky-12-ty>. (data zvernennja: 06.08.2018).
12. Tokman V.V., Zdioruk S.I. Stan, tendenciji ta perspektyvy religijno-cerkovnoji sytuacij v Ukraini za pidsumkamy 2017 roku // Nacionalnyj instytut strategichnykh doslidzhenj. URL: <http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/religiya-66ba8.pdf>. (data zvernennja: 05.03.2018).
13. Uchasnyky VRRO // Vseukrajinska Rada religijnykh ob'jednanj. URL: <http://vrro.org.ua>. (data zvernennja: 05.03.2018).
14. Cerkovno-religijna sytuacija i derzhavno-konfesijni vidnosyny v Ukraini : pidsumky desjatlittja, tendenciji i problemy (Analitychna dopovidj Centru Razumkova) // Nacionalna bezpeka i oborona. 2011. № 1–2. S. 2–77.
15. Yakubovich M. Islamskiy prizyv i mezhrefigioznyy dialog : opyt ukrainskikh musulman // Islam v SNG. URL: <http://islamsng.com/ukr/dialogue/6510>. (data zvernennja: 06.08.2018).
16. 20 bereznja v Ukrinform vidbuvsja Krughlyj stil, jakyj zaklykaje do mizhrefigijnogho dialoghu // Vseukrajinska Rada religijnykh ob'jednanj. URL: <http://vrro.org.ua/round-table-open-doors.html>. (data zvernennja: 31.03.2018).
17. 20 rokiv na shljakhu dialoghu ta porozuminnja // Vseukrajinska Rada Cerkov i religijnykh orghanizacij. Oficijne internet-predstavnytvo. URL: <http://www.vrciro.org.ua/ua/council>. (data zvernennja: 12.11.2018).

Статтю подано до редколегії 18.03.2019 р.

УДК 94(477):323.15

DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2019-28-45-51>

Юлія Москвічова

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського
кандидат мистецтвознавства, старший викладач (Україна)

Етнічне відродження національно-культурних громад в період державної незалежності України: мовний аспект

Анотація. В статті висвітлено процес відродження національних меншин періоду незалежності України, розглянуто етнічний склад населення країни. Акцентовано увагу на такому прояві національно-культурного відродження, як створення та діяльність

національно-культурних об'єднань. Розглянуто мовну ситуацію в середовищі національно-культурних громад, зокрема в угорській, польській, німецькій, білоруській. З'ясовано, що завдяки міжкультурній комунікації відбувається обмін інформацією, а також взаємозбагачення та розвиток етнокультур регіону.

Ключові слова: національно-культурні товариства, етнічний склад, національні меншини.

За часів незалежності України, в нових політичних та соціально-економічних умовах реалій сучасності значно активізувалось життя національних громад, посилився інтерес людей різних національностей до своєї історії та культури. Протягом століть формувалось поліетнічне українське суспільство, що зумовлювалось географічним положенням нашої держави на перехресті цивілізацій. Етнонаціональна політика країни поставила за мету обернути багатонаціональний склад суспільства з потенційного джерела суперечностей в сильну й міцну опору української державності, запуститивши процес відродження й розвитку всіх етнічних спільнот України.

Проблема відродження етнічних меншин в незалежній Україні привертала увагу багатьох дослідників, про що свідчать дисертаційні дослідження Г. Абрашкевичус [1], В. Васильчук [3], Т. Колосок [8], І. Мащенко [9]; окремі наукові розвідки В. Васильчук [2], О. Калакури [5], Л. Коваленко [6], Л. Ковач [7], А. Ратинської [12], М. Рябчук [13], Л. Шангіної [14] та ін. Українські науковці етнополітологи, такі як В. Євтух [4], М. Шульга [15] та ін. детально висвітлюють природу феномену національної меншини, аналізують взаємовідносини держави та етнічних груп. Але, незважаючи на певні напрацювання науковців у дослідженні національних меншин, ця проблематика ще потребує подальшого вивчення.

Метою дослідження є виявлення специфіки процесу національно-культурного відродження етнічних меншин в умовах розбудови української державності та аналіз мовної ситуації етнічних меншин в Україні.

На думку окремих експертів процеси, що відбуваються з національними меншинами та етнічними громадами у пострадянський період, можна визначати як етнічне відродження [4]. До найважливіших ознак такого відродження дослідники відносять: утворення організацій з переважним членством представників одного етносу; діяльність художньо-мистецьких колективів; видання преси етнічними мовами, поширення інформації в глобальній мережі Інтернет про життя, організації, традиції меншини; відкриття чи відновлення мережі державних шкіл, у яких викладання проводиться мовами національних меншин або викладається мова меншини; теле- і радіомовлення мовами національних меншин; видання літератури мовами національних меншин.

Проте існує інша думка, а саме – деякі вчені не погоджуються з ідеєю етнічного ренесансу, вони вважають, що Україна нині переживає процеси, які відбувались у значній частині Європи ще у XVIII та XIX століттях. Країна тільки перебуває на шляху до формування модерної української нації і саме починає будувати національну державу [13, с. 104]. Тож існують різні точки зору на сучасні етнополітичні процеси, проте зміни у житті національних громад дійсно відбуваються і можуть свідчити про початок етнічного відродження, що відображається, зокрема, у функціонуванні різноманітних етнічних організацій та інституцій, створених протягом останніх десятиліть. Основним етнічним визначником вважається поняття етнічної ідентичності, тобто усвідомлення людиною своєї належності до тієї чи іншої етнічної спільноти, що базується на спільності мови, історичної долі, культури, побуту, способу господарювання тощо. Сучасна етнонаціональна структура українського суспільства характеризується зростанням етнічної самосвідомості представників різних етносів, які населяють Україну, та їхнім прагненням зберегти свою ідентичність.

Як свідчать результати останнього перепису населення, на території України в 2001 році проживало 37,5 млн. українців (77,8% від загальної кількості населення) і 10,9 млн. (22,2%) представників близько 130 національностей. Найчисельнішою серед національних спільнот країни є росіяни – 8,3 млн. осіб, або 17,3% всього населення [11, с. 53].

Шістнадцять етнічних спільнот нараховують від 300 тис. до 30 тис. осіб. Це білоруси – 275,8 тис. (0,6% населення), молдовани – 258,6 тис. (0,5%), кримські татари – 248,2 (0,5%), болгари – 204,6 тис. (0,4%), угорці – 156,6 тис. (0,3%), румуни – 151,0 тис. (0,3%), поляки – 144,1 тис. (0,3%), євреї – 103,6 тис. (0,2%), вірмени – 99,9 тис. (0,2%), греки – 91,5 тис. (0,2%), татари – 73,3 тис. (0,2%), цигани (роми) – 47,6 тис. (0,1%), азербайджанці – 45,2 тис. (0,1%), грузини – 34,2 тис. (0,1%), німці – 33,3 тис. (0,1%), гагаузи – 31,9 тис. (0,1%) [11, с. 53].

Наступні етнічні групи нараховують від 12 тис. до 3 тис. осіб. Це корейці – 12,7 тис., узбеки – 12,4 тис., литовці – 7,2 тис., словаки – 6,4 тис., чехи – 5,8 тис., казахи – 5,5 тис., латиші

– 5,1 тис., осетини – 4,8 тис., таджики – 4,3 тис., башкири – 4,2 тис., туркмени – 3,7 тис., албанці – 3,3 тис., асирійці – 3,1 тис.

Чисельність решти національних спільнот складає від 3 тис. до 1 тис. осіб. Серед таких є естонці, курди, караїми, киргизи [10, с. 15–19].

В незалежній Україні була прийнята низка законів, в яких закріплено основні положення офіційної політики держави стосовно національних меншин. Зокрема, Конституція України (1996), Декларація прав національностей України (1991), серед міжнародних правових документів – Рамкова конвенція Ради Європи «Про захист національних меншин», Європейська хартія регіональних мов або мов меншин (ратифікована у 2003).

З метою захисту прав та інтересів представники національних меншин та етнічних громад об'єднуються в різноманітні національно-культурні товариства через які представники національних меншин залучаються до громадського та культурного життя країни. За своєю формою вони можуть бути досить різноманітними: існувати у вигляді асоціацій, спілок, земляцтв, конгресів, центрів та рад. Спрямованість діяльності таких організацій може бути досить різною, хоча переважаючою є культурницька. У зв'язку з цим вони тісно пов'язані з різними національними культурними та освітніми установами (художніми колективами, навчальними закладами, органами преси тощо). Простежується чітка тенденція до збільшення мережі національно-культурних товариств в Україні. На 1 січня 1999 р. їх було зареєстровано 306, у т. ч. 21 із всеукраїнським статусом, станом на 1 січня 2012 р. – відповідно 1458, із них 44 – всеукраїнські. На всеукраїнському рівні діють такі національно-культурні товариства, як Асоціація болгар України, Всеукраїнська спілка білорусів, Федерація грецьких товариств України, Єврейська рада України, Всеукраїнська національно-культурна молдовська асоціація, Рада німців України, Федерація польських організацій в Україні, Міжрегіональне об'єднання «Румунська спільнота України», Демократична спілка угорців України, Всеукраїнська спілка громадських організацій «Конгрес ромен України», Всеукраїнська громадська організація «Союз гагаузів України» та інші. Загалом на всеукраїнському, регіональному та місцевому рівнях налічується близько 2000 таких організацій.

Національними меншинами в Україні опікується Державний комітет України у справах національностей та релігій. Національні департаменти функціонують у багатьох регіонах у складі місцевих адміністративних органів. Високий рівень самоорганізації національних меншин та співпраці з обласними державними адміністраціями спостерігається у Вінницькій, Закарпатській, Запорізькій, Львівській, Одеській, Миколаївській, Харківській областях та м. Києві. В цих регіонах національно-культурні товариства мають підтримку місцевої влади, окремі приміщення для здійснення статутної діяльності, отримують кошти з місцевих бюджетів.

Взаємодія різних культур у полікультурному середовищі визначається в дослідженні Г. Абрашкевичус як міжкультурна комунікація, умовою якої є «особливості ціннісних світів різних етнічних культур і співвідношення між ціннісними системами в комунікативному просторі» [1, с. 3]. Міжкультурна комунікація постає як обмін між двома (або більше) різними культурами, продуктами їх матеріальної та духовної діяльності. Ігнорування культурних відмінностей, спроби звести їх до спільного знаменника є безуспішними та навіть небезпечними. Тож, пріоритетним стає цінність взаєморозуміння та взаємоповаги представників численних етносів і культур.

Однією з головних ознак кожної національності чи етнічної групи, як відомо, є мова, яка постає осередком ментальності й способом збереження культурно-історичного досвіду. Мова відіграє важливу етнокультурну роль: вона є засобом інтеграції людей до певної етнічної спільноти та виконує ідентифікаційну функцію, тобто сприяє ототожненню індивідом себе з іншими людьми та спільнотами, з цінностями певної етнічної культури. Відомості про рідну мову громадян, які населяють країну, та інші мови, які використовуються ними, слугують важливим матеріалом для вирішення питань подальшого розвитку та удосконалення системи освіти, видавничої справи, діяльності в сфері радіомовлення та телебачення. Реалізація мовної стратегії, відповідно до Національної доктрини розвитку освіти, здійснюється шляхом комплексного й послідовного впровадження просвітницьких, нормативно-правових, науково-методичних, роз'яснювальних заходів [5, с. 8]. В освітній системі передбачена можливість надання початкової та повної середньої освіти мовами національних меншин для дітей з тих сімей, які цього бажають. На сьогоднішній початкова освіта надається державною, а також болгарською, кримськотатарською, молдовською, польською, російською, румунською, словацькою та угорською мовами. Загалом у державі мовами національних меншин навчається в початкових класах загальноосвітніх навчальних закладів 277706 учнів. В Україні передбачено, що особи, які не володіють певною мовою національної меншини і які проживають у місцевості, де вона використовується, можуть вивчати її за своїм бажанням, зокрема: білоруську – у Львівській та Одеській областях; болгарську – в навчальних закладах Запорізької, Київської, Миколаївської, Кіровоградської, Одеської областей та м. Київ; гагаузьку, молдовську – в

навчальних закладах Одеської області; новогорецьку – в навчальних закладах Донецької, Одеської, Херсонської областей та містах Київ і Севастополь; іврит – у навчальних закладах Дніпропетровської, Донецької, Запорізької, Одеської, Харківської, Чернівецької областей та м. Київ; німецьку, російську – в навчальних закладах усіх адміністративно-територіальних одиниць; румунську – в закладах Закарпатської та Чернівецької областей; словацьку, угорську – в навчальних закладах Закарпатської області; польську – в навчальних закладах Вінницької, Волинської, Донецької, Житомирської, Івано-Франківської, Київської, Кіровоградської, Луганської, Львівської, Одеської, Рівненської, Тернопільської, Херсонської, Хмельницької, Чернігівської, Чернівецької областей та м. Київ, а також в культурно-освітніх центрах [6, с. 52–53].

Мовна ситуація в Україні свідчить, що на значній території держави поширені дві мови – українська та російська. Більшість українців та росіян володіють обома мовами. За результатами перепису населення 2001 року, 43,30% українців вільно володіє російською, а 54,83% росіян – українською. За даними соціологічного опитування лише 2% українців не розуміють російської, і 1% росіян – української [15, с. 49]. Якщо аналізувати регіони, то українська домінує в побуті населення Західного регіону, 89% жителів якого користуються виключно або переважно українською, превалює у побуті Центрального (62%) і посідає другорядні позиції в побуті жителів Сходу (16%) та Півдня (21%), де домінує російська (63 і 60% відповідно) [14].

Білоруси складають другу за чисельністю національну меншину (після росіян), однак в Україні вони не становлять окремої етнокультурної групи, а формують «віртуальну єдність»: проживають дисперсно у великих індустріальних містах, належать до русифікованої пострадянської культури і мало контактують із материковими білорусами [10, с. 82–83]. Більшість із них спілкується російською мовою, вони не публікують газет, тому білоруська майже не представлена на лінгвістичній мапі нашої держави. За даними аналітичного огляду тільки 2% білоруської спільноти використовують рідну мову у родинному спілкуванні [10, с. 83]. За даними національного соціологічного опитування, 12,6% білорусів вважає, що рідна мова важлива для освіти, 56,7% висловлює міркування, що не дуже важливо для їхніх дітей та внуків навчатися білорусською, а 30,7% взагалі не має власної думки щодо мовного питання [4, с. 69].

Німецька громада також зазнала потужної русифікації, за даними перепису, майже 65% українських німців вважають російську своєю рідною мовою. Усвідомлення своєї етнічної приналежності та наміри зберегти і відродити мову у громаді українських німців посилюються завдяки релігійним та культурним контактам з Німеччиною. Першою потужною громадською організацією німців України стало об'єднання «Відергебурт», яке виникло восени 1989 р. у результаті відокремлення від всесоюзної організації з такою ж назвою. Перші німецькі товариства утворилися на Київщині, Івано-Франківщині, в Одесі, Криму, Миколаєві, Львові, Херсоні, Сумах, Луганську, Харкові, Чернігові, на Волині. В середині 90-х рр. XX ст. сформувались нові регіональні осередки в Рівному, Вінниці, Кіровограді, Лисичанську, Білій Церкві [2, с. 204]. У культурному житті німців на початку 90-х рр. почали відбуватись заходи щодо збереження історико-культурної спадщини. Протягом 1995–1997 рр. була створена комп'ютерна база даних німецьких історико-культурних та історико-релігійних пам'яток. У розпорядження німців передавалися: кірха в м. Києві, інші молитовні та релігійно-освітні заклади. Налагоджувався обмін досвідом у сфері культури між німецькими діаспорами України, Росії, Білорусі, країн Прибалтики. Почали створюватись навчальні заклади національного типу. Важливими осередками ставали створені з ініціативи центрів культури та релігійних громад недільні школи [3, с. 19].

Потужна підтримка рідної мови простежується серед угорців України, 95% яких вважає угорську своєю рідною мовою. 97% угорців компактно проживають на Закарпатті у чотирьох районах цього регіону (Ужгородському, Мукачівському, Берегівському та Виноградівському). Більшість мешкає у виключно угорських поселеннях біля угорсько-українського кордону. Підтримка і функціонування угорської мови забезпечується не тільки її щоденним використанням, а й тим, що угорці мають змогу слухати радіопрограми, дивитися угорськомовне телебачення, одержувати інформацію з місцевої преси рідною мовою. У повсякденному спілкуванні використовуються угорська, а українською та російською послуговуються в офіційних установах та на роботі. На Закарпатті функціонують не тільки школи з угорською мовою навчання, а й перший і єдиний в Україні вищий навчальний заклад, створений національною меншиною. Угорці мають значну кількість професійних та громадських організацій. Більшість угорців належать до протестантських, римо-католицьких або греко-католицьких релігійних громад, тож відмінність у релігійних поглядах також зміцнює національну ідентичність та сприяє збереженню рідної мови. Позиції угорської мови посилює і те, що угорська та українська – неспоріднені типологічно відмінні мови і належать до різних мовних родин [10, с. 86].

Угорська громада підтримує міцні контакти з Угорщиною. Угорщина надає значну організаційну та фінансову допомогу місцевим освітнім та культурним організаціям. Значна кількість угорців навчається або працює в Угорщині, що також впливає на національну ідентичність та збереження угорської мови. Для спрощення візової процедури Угорська Республіка відкрила консульські відділи в Ужгороді та Береговому.

Польська громада значно відрізняється від інших національних громад в Україні. Відмінність полягає, насамперед, у мовній особливості, адже за даними перепису населення 71% поляків визнають українську своєю рідною мовою. Це єдина етнічна громада в Україні, яка зміцнює позиції української мови. Поляки відрізняються від православних молдован, румунів та болгар ще й своїми релігійними переконаннями, адже вони ревно підтримують католицьку віру [10, с. 89]. Попри значний рівень мовної асиміляції, поляки мають свої школи, у яких викладання проводиться польською. Однак переважна більшість учнів відвідує україномовні школи і вивчає рідну мову як окрему шкільну дисципліну [5]. Багато поляків продовжують навчання у Польщі. Такі можливості та зв'язки з материковою Польщею поряд із мовою та релігією є тим підґрунтям, що забезпечує полякам збереження національної ідентичності. Не дивно, що за даними соціологічного дослідження 78,1% поляків вважає віру, 73,3% – рідну мову, та 63,3% – етнічне походження основною ознакою у визначенні ідентичної приналежності [4, с. 56].

Отже, українська культура та українська мова є провідними чинниками формування національної свідомості у новій незалежній державі. Процес формування нової української ідентичності активізує процеси, спрямовані на збереження своєї мови, культури, релігії, традицій серед інших національних і етнічних спільнот країни. В Україні проживають різні народи та національності, які формують її мовне та етнічне розмаїття. Українська – єдина державна мова в країні, водночас Конституція та закони України гарантують розвиток та вільне функціонування мов інших етносів. Завдяки міжкультурній комунікації відбувається обмін інформацією, а також взаємозбагачення і розвиток етнокультур країни, що, безумовно, збагачує культуру і формує неповторне духовне обличчя нашої держави. Глобалізаційні процеси вносять певні корективи в трактування поняття нації й національної самобутності дещо послаблюючи національні структури на різних рівнях. Відповіддю на таку ситуацію має бути поєднання модернізації зі збереженням власної культурної спадщини, власного «національного менталітету».

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Абрашкевичус Г.О. Міжкультурні комунікації в поліетнічному соціумі (на прикладі діяльності Кримського республіканського товариства литовської культури ім. М.К. Чюрльоніса): автореф. дис. ... канд. культурології: 26.00.01. Сімферополь, 2009. 23 с.
2. Васильчук В.М. Відродження релігійного життя німецької громади у Україні в 90-х роках ХХ століття // Українсько-німецький проект. Інтернаціональні впливи – національні традиції: Українська та німецька історичні науки у ХХ столітті. Київ: Збірник наукових праць Вип. 1–2. / Редактори: С. Стельмах, Г. Хаусманн. К.: УНІСЕРВ, 2003. С. 200–207.
3. Васильчук В.М. Німці України: суспільний та національний аспекти ХХ – початок ХХІ ст.: автореф. дис. ... доктора історичних наук: 07.00.01. Донецьк, 2006. 31 с.
4. Євтух В. Етнополітика в Україні: правничий та культурологічний аспекти. К.: Фенікс, 1997. 234 с.
5. Калакура О.Я. Польська меншина як чинник україно-польської співпраці на сучасному етапі. URL : http://irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe? (дата звернення : 17.11.2018).
6. Коваленко Л.В. Вивчення мов національних меншин у школах України на сучасному етапі розвитку гуманітарної освіти. Науковий вісник: Збірник наукових праць за матеріалами наукової конференції «Діалог національних культур Вінниччини» (25–26 квітня 2013 року). Вінниця: ВОІПОПП, 2013. Випуск 2. С. 52–53.
7. Ковач Л. Національно-культурні товариства України: сучасний стан та проблеми розвитку Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України. К., 2008. Вип. 40. С. 97–107.
8. Колосок Т.С. Соціокультурна ідентичність в умовах європейської інтеграції (на прикладі україно-чеських культурних зв'язків): автореф. дис. ... канд. культурології: 26.00.01. К., 2009. 23 с.
9. Машенко І. Національно-культурне відродження етнічних меншин Центральної України в 90-х роках ХХ ст.: автореф. дис. ...канд. історичних наук: 07.00.01. Донецьк, 2002. 23 с.
10. Мельник С. Черничко С. Етнічне та мовне розмаїття України. Аналітичний огляд ситуації. Ужгород: ПоліПрінт, 2010. 164 с.
11. Пилипенко Т. Реалізація освітніх потреб представників національних меншин в Україні: стан, проблеми, перспективи // Актуальні питання вітчизняної етнополітики: шляхи модернізації

- врахування міжнародного досвіду / під заг. ред. Ю. Тищенко. К.: Український незалежний центр політичних досліджень, 2004. С. 53–91.
12. Ратинська А.П. Роль польських національно-культурних товариств у розбудові сучасних українсько-польських відносин // Україна і Польща: історичне сусідство. Вінниця: Нілан – ЛТД, 2012. С. 625–629.
13. Рябчук М. Від Малоросії до України. Парадокси запізнілого націєтворення. Київ: Критика, 2000. 304 с.
14. Шангіна Л. Про країну, державу та громадян у перехідному віці. Дзеркало тижня 31 (610), 19–25 серпня, 2006.
15. Шульга О. Функціонування української і російської мов в Україні та її регіонах. // Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф. Кураса НАН України, 2008. С. 49–52.

Юлія Москвичёва

Винницкий государственный педагогический университет имени Михаила Коцюбинского,
кандидат искусствоведения, старший преподаватель (Украина)

Этническое возрождение национально-культурных обществ в период государственной независимости Украины: языковой аспект

Аннотация. В статье освещён процесс возрождения национальных меньшинств периода независимости Украины, рассмотрен этнический состав населения страны. Акцентировано внимание на таком проявлении национально-культурного возрождения, как создание и деятельность национально-культурных объединений. Рассматривается языковая ситуация в среде национально-культурных обществ, в частности в венгерских, польских, немецких, белорусских обществах. Установлено, что благодаря межкультурной коммуникации происходит обмен информацией, а также взаимообогащение и развитие этнокультуры региона.

Ключевые слова: национально-культурные общества, этнический состав, национальные меньшинства.

ABSTRACT

Yuliia Moskvichova

Vinnitsa State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsiubynsky,
PhD (Art), Lecturer (Ukraine)

The ethnic revival of national-cultural communities during the period of state independence of Ukraine: linguistic aspect

The article examines the process of revival of national minorities during the period of Ukraine's independence and describes the ethnic composition of the country's population. Attention is focused on such manifestation of national-cultural revival as creation and activity of national-cultural unions. The linguistic situation in the national-cultural community environment is considered. It was noticed that information exchange occurs due to intercultural communication as well as mutual enrichment and development of the region ethnocultures.

According to results of the last population census 37,5 million of Ukrainians (77,8%) and 10,9 million of representatives of about 130 other nationalities (22,2%) lived in Ukraine in 2001. Russians are the biggest national community of the country. Their amount is about 8,3 million people or 17,3% of the whole population of Ukraine. There are different nationalities living in Ukraine and shaping it's linguistic and cultural diversity. Language is one of the most important features of every nationality or ethnic community, the center of mentality and the way of preserving cultural and historical experience. Ukrainian language is the only state language in the country. The constitution and laws of Ukraine guarantee development and free usage of other ethnic groups' languages. Belarusians, Moldovans, Crimean Tatars, Bulgarians, Hungarians, Romanians, Poles and Jews are the biggest ethnic communities in Ukraine (after Russians). Today education is provided in the state language as well as in Bulgarian, Crimean Tatar, Moldovan, Polish, Russian, Romanian, Slovak and Hungarian.

The dynamics of increasing of national-cultural unions' activity are observed. Today about 2 thousand of them function at the all-Ukrainian, region and local levels.

Key words: national-cultural communities, ethnic composition, national minorities.

REFERENCES:

1. Abrashkevichus Gh.O. Mizhkulturni komunikacii v polietnichnomu sociumi (na prykladi diialnosti Krymskogho respublikanskogho tovarystva lytovskoj kuljuty im. M.K. Chjurljonisa) : avtoref. dys. ... kand. kuljturologhii: 26.00.01. Simferopolj, 2009. 23 s.
2. Vasylychuk V.M. Vidrodzhennja religijnogho zhyttja nimeckoji ghromady u Ukraini v 90-kh rokakh XX stolittja // Ukrajinsjko-nimeckyj proekt. Internacionalni vplyvy – nacionalni tradyciji: Ukrajinsjka ta nimeckja istorychni nauky u XX stolitti. Kyjiv: Zbirnyk naukovykh pracj Vyp. 1–2. / Redaktory: S. Stelmakh, Gh. Khausmann. K.: UNISERV, 2003. S. 200–207.
3. Vasylychuk V.M. Nimci Ukrainy: suspilnyj ta nacionalnyj aspekty XX – pochatok XXI st. : avtoref. dys. ... doktora istorychnykh nauk: 07.00.01. Donecjk, 2006. 31 s.
4. Jevtukh V. Etnopolityka v Ukraini: pravnychj ta kuljtorologichnyj aspekty. K.: Feniks, 1997. 234 s.
5. Kalakura O.Ja. Poljsjka menshyna jak chynnyk ukrajino-poljsjkoji spivpraci na suchasnomu etapi. URL : [http://irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?.\(data zvernennja : 17.11.2018\)](http://irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?.(data+zvernennja+17.11.2018)).
6. Kovalenko L.V. Vyvchennja mov nacionalnykh menshyn u shkolakh Ukrainy na suchasnomu etapi rozvytku ghumanitarnoji osvity. Naukovyj visnyk: Zbirnyk naukovykh pracj za materialamy naukovoji konferenciji «Dialogh nacionalnykh kuljtur Vinnychchyny» (25-26 kvitnja 2013 roku). Vinnycja: VOIPOP, 2013. Vypusk 2. S. 52–53.
7. L. Kovach Nacionaljno-kulturni tovarystva Ukrainy: suchasnyj stan ta problemy rozvytku Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonacionalnykh doslidzhenj im. I.F.Kurasa NAN Ukrainy. K., 2008. Vyp. 40. S. 97–107.
8. Kolosok T.S. Sociokulturna identychnistj v umovakh jevropejskoji integraciji (na prykladi ukrajino-chesjkykh kuljturnykh zv'jazkiv): avtoref. dys. ... kand. kuljturologhiji: 26.00.01. K., 2009. 23 s.
9. Mashhenko I. Nacionaljno-kulturne vidrodzhennja etnichnykh menshyn Centralnoji Ukrainy v 90-kh rokakh XX st.: avtoref. dys. ...kand. istorychnykh nauk: 07.00.01. Donecjk, 2002. 23 s.
10. Melnyk S. Chernychko S. Etnichne ta movne rozmajittja Ukrainy. Analitychnyj oghljad sytuaciji. Uzhghorod: PoliPrint, 2010. 164 s.
11. Pylypenko T. Realizacija osvitnikh potreb predstavnykiv nacionalnykh menshyn v Ukraini: stan, problemy, perspektyvy // Aktualni pytannja vitchyznjanoji etnopolityky: shljakhy modernizaciji vrakhuvannja mizhnarodnogho dosvidu / pid zagh. red. Ju. Tyshhenko. K.: Ukrajinsjkyj nezalezhnyj centr politychnykh doslidzhenj, 2004. S. 53–91.
12. Ratynsjka A.P. Rolj poljsjkykh nacionaljno-kuljturnykh tovarystv u rozbudovi suchasnykh ukrajinsjko-poljsjkykh vidnosyn // Ukraina i Poljsjha: istorychne susidstvo. Vinnycja: Nilan – LTD, 2012. S. 625–629.
13. Rjabchuk M. Vid Malorosiji do Ukrainy. Paradoksy zapiznilogho nacijetvorennja. Kyjiv: Krytyka, 2000. 304 s.
14. Shanghina L. Pro krajinu, derzhavu ta ghromadjan u perekhidnomu vici. Dzerkalo tyzhnja 31 (610), 19–25 serpnja, 2006.
15. Shuljgha O. Funkcionuvannja ukrajinsjkoji i rosijsjkoji mov v Ukraini ta jiji regionakh. // Movna sytuacija v Ukraini: mizh konfliktom i konsensusom. Kyjiv: Instytut politychnykh i etnonacionalnykh doslidzhenj imeni I.F. Kurasa NAN Ukrainy, 2008. S. 49–52.

ІСТОРІЯ ПОДІЛЛЯ

УДК 378(477.43)«17/18»:057.87.023.5

DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2019-28-52-59>

Анатолій Філінюк

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
доктор історичних наук, професор (Україна)

Віталій Моздір

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
аспірант (Україна)

Вплив російського чинника на духовно-релігійні і культурні процеси в Подільській губернії наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст.

Анотація. У статті на основі аналізу літератури та комплексу джерел обґрунтовано тезу про те, що духовно-релігійні і освітньо-культурні процеси на Поділлі наприкінці XVIII – в першій половині XIX ст. відбувалися під дедалі зростаючим впливом російського чинника. На конкретному фактичному матеріалі показано, що Російська імперія виступила не лише ініціатором і архітектором анексії Поділля і всієї Правобережної України, а й своєю інкорпораційною політикою, що охопила всі сфери суспільного життя, визначила тенденції та спричинила істотні трансформації в розвитку релігії, освіти і культури. Підкреслено, що, опинившись у російському імперському капкані та російсько-польсько-єврейському трикутнику, подоляни і загалом всі українці Правобережжя вимушені були протистояти їх духовно-релігійному й культурному поневоленню.

Ключові слова: Поділля, російський чинник, духовно-релігійна сфера, культура, трансформації.

Сьогодні, в період розбудови високоцивілізованої, демократичної Української держави, винятково важливо глибше пізнати силу та значення духовності, освіти і культури, дати їм нові смисли на фундаменті національної історії, осмислення їх місця нашого народу. В цьому зв'язку, однією з важливих сторінок минулого виступає культура нашого народу, яка протягом кінця XVIII – першої половини XIX ст. зазнала істотних змін. Повною мірою це стосується духовно-релігійного та освітньо-культурного розвитку Подільського краю як важливої складової суспільного життя України. Актуальність обраної теми також пояснюється тим, що вплив російського чинника на зміни в цій сфері поки що не став предметом глибокого осмислення і спеціального висвітлення у вітчизняній науковій літературі. Це, за влучним підкресленням І. Франка, дозволить збагнути єдність «свого, місцевого, оригінального, своєрідного з привозним, чужим, перейнчим із довговікових міжнародних зносин» [36, с. 10].

Спроби переосмислити роль і місце російського чинника в історії перетворень у духовно-релігійній і освітньо-культурній сферах Поділля кінця XVIII – першої половини XIX ст. привели в останні роки XX і перші десятиліття XXI ст. до появи значної кількості публікацій. Зокрема, чималий внесок у наукову реконструкцію проблеми через призму інкорпораційної політики самодержавства в Правобережжі на межі XVIII – XIX ст. зробив А. Філінюк. Дослідниця А. Боднар торкнулася цієї теми у зв'язку з вивченням освіти на Поділлі; А. Богуцька – в розрізі етнонаціонального та етнодемографічного розвитку регіону; В. Кундельський – при розгляді міжнаціональних взаємин; Ю. Блажевич, Е. Зваричук і А. Лисий – при аналізі церковно-релігійних змін; С. Єсюнін – при дослідженні розвитку подільських міст і містечок. Л. Баженов звернув увагу на відображення питання в історико-краєзнавчих розвідках. Їх зусиллями нагромаджений значний фактичний матеріал. Новітній період історіографії даної проблеми вирізняється відмовою дослідників від ідеологічних штампів попередніх років і однобоких позицій, чим зроблена основа для розгляду проблема як самостійного об'єкта наукових студій.

У статті ставиться за мету на основі використання сучасних теоретико-методологічних підходів, залучення нового масиву джерел і осмислення наукової літератури розкрити вплив російського чинника на духовно-релігійні та культурні процеси в Подільському краї наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст.

Як відомо, внаслідок другого та третього поділів Речі Посполитої в 1793–1795 рр. Поділля і вся Правобережна Україна були анексовані Російською імперією і включені в її державний організм. Відтоді Подільський край став розвиватися під впливом політики самодержавства. Для перетворення його в органічну складову нової метрополії. Цій меті слугувала інкорпораційна

політика, реалізація якої знаменувала собою не тільки зміну приналежності етнічної української території, а й спричинила якісно інший вектор суспільного розвитку і цивілізаційну спрямованість [34, с. 103-104] та істотні трансформації в усіх сферах суспільного життя великого українського регіону [35, с. 576], який за часів Київської Русі, Галицько-Волинської держави, Великого князівства Литовського і Речі Посполитої розвивався в європейському суспільному та культурному просторі з притаманними для нього цивілізаційними цінностями. Очевидно, саме цим можна пояснити той факт, що ще на початку 30-х рр. XIX ст. М. Полевой із неприхованим подивом констатував українську минувшину як не російську («не русскую»), а чужу історію і підкреслив, що місцеве населення ставилося до росіян як до чужинців [24, с. 77]. Але саме Т. Шевченко виокремлює українство духовно із російсько-імперської дійсності, стверджуючи сакральність українського світу. Україну поет мислив як регіонально і культурно розмаїту, проте соборну і самодостатню спільноту на широкому просторі: «От берегов тихого Дона до кремнистых берегов быстротекущего Днестра – одна почва земли, одна речь, один быт, одна физиономия; даже и песни одни и те же. Как одной матери дети» [37, с. 266].

Якщо до 1793–1795 рр. головним у політиці самодержавства щодо українського регіону був принцип агресивного експансіонізму і загарбництва, то після її було доповнено принципом колоніалізму. Вже з перших днів перебування на території Поділля і всієї Правобережної України царизм розгорнув широкомасштабну культурно-ідеологічну інкорпорацію через уніфікацію, руйнування української духовності, утвердження російських анклавів і мережі соціальної солідарності з власне історичними російськими губерніями [35, с. 157]. Утвердження політичної влади та посилення позицій в соціальній та економічній сферах, базовою основою яких виступала власність на землю і кріпаків, справляли свій вплив не лише на них, а й на глибинні духовно-релігійні та національно-культурні процеси. Це проявлялося передусім у виробленні самодержавством великого спектру форм взаємодії держави і конфесій, формуванні, розвитку та змін в етноконфесійних відносинах, ролі релігії в освіті та культурі, етнічній самосвідомості. Системного, комплексного характеру вони набрали з виробленням і застосуванням сумнозвісної тріади Уварова «православ'я – самодержавство – народність», покликаної забезпечити зруйнування українських національних характерних рис і особливостей регіону, тисячолітніх морально-етичних цінностей і культурних традицій його населення з одночасним і безповоротним впровадженням у державний організм імперії. Нові господарі в ситуативному союзі з польськими магнатами наклали тяжке ярмо російського кріпосництва, виявляючи фантастичну настирливість і винахідливість у пригнобленні корінних селян та зменшенні їх енергетичного, духовно-культурного потенціалу. Особливо в цьому дошкуляла рекрутчина, з допомогою якої брутально руйнувалися їх генетичні засади українців.

Для російського чинника в духовно-релігійній і освітньо-культурній сферах Поділля від часу його приєднання і до середини XIX ст. характерними були: неоднозначність і суперечливість конфесійної політики самодержавства, яка коливалась у діапазоні від лібералізму до консерватизму та войовничості, фактичне повернення православ'я на штиках, адміністративне впорядкування релігійної структури й етноконфесійне зонування на принципі надетнічності і вбудовування православної віри подолян в систему державного устрою Росії, забезпечення краю корпусом відданих імперії священиків і церковних чиновників, нав'язування російських стереотипів, правил і норм тощо. Але насаджена «силою соціальна нормативність чужої етнокультури руйнує культурну систему поневоленого етносу, нівелює його вітальні цінності. Отже, канони культури постають як своєрідний мотиваційний фундамент соціальної діяльності та міжгрупової взаємодії, як джерело інтеграційних та ідентифікаційних процесів» [27, с. 11].

Західна модель хоч і мала недоліки, проте не була ворожою. Тим часом російська вирізнялася особливою агресивністю й межувала з тенденцією до повного руйнування всіх тих культурних надбань і цінностей, які не були властивими для великоросів. За висловом Е. М. Томпсон, «загрозу несло радше нав'язування імперією культурної ідентичності, яка не відповідала ідентичностям, – метою яких є самозахист, – властивий колонізованим народам, що й призводило до відчуття ними потреби у «свободі», від тиску імперської могутності» [31, с. 34]. В кінцевому рахунку це породжувало інші тенденції, які абсолютно не співпадали з розрахунками царизму: відчуженість корінних мешканців від росіян і їхніх священиків, їх релігійно-моральну замкненість і самостійну набожність. За цих обставин подільські українці виробляли в собі стійкість і здатність для пристосування до нових реалій і набуття виразніших рис власної окремішності та самоідентифікації. Для подолян, як і всіх українців Правобережжя, величезне значення мав й той факт, що конкурентами росіян були поляки, що стримували зросійщення їх культури, тоді як перші гальмували полонізацію [28, с. 33].

Своїм впливом російський чинник не оминув і етнонаціональну структуру Подільської губернії – соціальну основу і глибинне джерело розвитку й урізноманітнення її культури –

ініціюючи та стимулюючи полінаціональну панораму. Головною зброєю царизму були концентрація в краї російських військ, православне духовенство і чиновники, бо там, де вони були, хоч і часто мінялися, здійснювалася етнографічна робота [21, с. 335]. Але росіяни не тільки пристосовували мешканців Поділля до своїх стандартів, а й самі змушені були адекватно реагувати на суспільні зміни, в яких опинилися, що спричинило розвиток багатьох соціальних і культурних явищ, котрі не вписувалися в імперські параметри. «Дивовижним є те, що в таких умовах український народ ще більше міцнів у вірі в Бога, ще чіпкіше тримався дідівських форм українсько-візантійського обряду, незважаючи на повальний наступ московських офіційних церковних структур проти українських форм сповідання православ'я. Відчуваючи загрозу національним обрядам, віруючі люди переносили їх розвиток на терен фольклорної традиції, яка була майже недоступна для офіційної РПЦ [29, с. 755].

Від першого дня корінні мешканці Подільської губернії відчували на собі російський релігійний чинник, оскільки царизм взяв під жорсткий контроль церковне життя, православну церкву розглядав як засіб ідейного і політичного впливу на корінне населення й об'єднання його з великоросами, а навернення уніатів у православ'я звів у ранг державної політики [12, арк. 1-12], а центральні і місцеві органи влади стали наполегливо перетворювати уніатів у православних [2, арк. 1-3]. По-перше, для самодержавства православ'я в часи Речі Посполитої слугувало засобом втручання в її внутрішнє життя під приводом захисту єдиновірних і методом виправдання анексії Росією її східних кресів, зокрема й Подільського та Брацлавського воєводств. По-друге, після 1793 р. церковно-релігійна політика на Поділлі і Правобережній Україні загалом замість зовнішньої стала внутрішньою, а релігійний чинник посів друге місце після військового, царизм уже набув достатнього досвіду в її реалізації. Край став полігоном двох імперських сил: самодержавства і православної церкви православна церква ідеологічно обслуговувала потреби царизму, підтримувала імперську політику великодержавного шовінізму, сприяла розширенню «російського царства», завдяки чому абсолютна більшість внутрішньо-політичних заходів, які проводились у регіоні після включення до складу Російської імперії, мала релігійне забарвлення, що слугувало їх стержневою основою [35, с. 544]. По-третє, Поділля стало тереном доволі швидкого за часом навернення уніатів, до яких росіяни ставилися «з безмежною ненавистю», вважаючи їх «не просто за єретиків, а за відступників» [20, с. 515], у православ'я. Проте цей перехід відбувся не природним шляхом, а завдяки зусиллям, під керівництвом і контролем самодержавства. Саме за розпорядженням імператриці Катерини II з'явилося «Місійне товариство», що користувалось необмеженою підтримкою держави та здійснювало від її імені перехід уніатів у православ'я [15, с. 312-316]. Більше того, відбулось не повернення подільських уніатів у материнську українську православну церкву, як це офіційно проголошувалося в документах нової метрополії, а навернення в російське православ'я, яке на той час уже було державним і виконувало духовну підставу самодержавства [38, с. 149]. По-четверте, великий сумнів викликає добровільність цього переходу. Наші пошуки в архівах України і Російської Федерації не засвідчили значних масивів індивідуальних, а тим паче колективних заяв від уніатських парафіян із проханнями прийняти у православну церкву. Переважно під проханнями вказувалося від 3 до 12 імен з числа всіх мешканців тодішніх сіл.

Між тим, аналіз показує, що в архівах повно донесень і рапортів чиновників церковної і цивільної влади з цих питань. Рясніють справи з наголошенням заслуг церковних місіонерів, які прибули з російських і малоросійських губерній й були призначені Синодом на посади благочинних, у наверненні уніатів у православ'я. Не бракує архівних джерел про боротьбу з впливом уніатського і католицького духовенства на подільське населення, про заборону уніатам проводити релігійну діяльність, висилку уніатських священиків й передачу храмів і уніатських парафіяльних земель православному духовенству [1; 4; 6; 8; 10; 11; 13; 14]. Є й багато рапортів, в яких благочинні скаржилися, що не зуміли схилити жителів приєднатися до благочестя. В одних випадках із приїздом у села місіонерів чимало парафіян-уніатів переховувалось, в інших вимагали часу для роздумів. У цей час противниками православ'я заявили себе на Поділлі і Волині поміщики. Зазначимо і те, що з початку XIX ст. такі документи вже мали місце, але й вони не носили загального характеру і переважно стосувалися мешканців Волині. Важливо підкреслити і ще одну важливу деталь: в словненому цинізмі імперському експансіоністському потоці перехід подолан у православну віру відбувався і з точки зору безвиході, примушення, самозахисту і самозбереження. Тим більше, що процес приєднання до православ'я уніатів, католиків та іудеїв відбувався протягом першої половини, про що також свідчить велика кількість документальних підтверджень як на Поділлі, так і на Волині та Київщині [5]. Такі тенденції спричиняли не лише зміну віри, а й ліквідацію внутрішньо притаманних для їх культури релігійних елементів й вели до крайнього збіднення та спотворення панорами культурного розвитку подолан. Але ні кріпаччина, ні колоніальне становище, ні національно-культурний визиск не знищили в українцях національного духу.

Включення краю до складу Російської імперії завдало нищівного удару по освіті та культурі. Самодержавство і російська православна церква відігравали деструктивну роль у національній освіті, оскільки перейшли зі спонтанної в насильницьку фазу. В центральній і місцевих органів російської влади викликало особливе занепокоєння існування не тільки різноманітні навчальні заклади уніатських парафій краю, скільки українська сутність їхнього навчально-виховного процесу [18, с. 74, 77, 92]. Як наслідок, під час заходів із переходу уніатів у православ'я на Поділлі вже до кінця XVIII ст. було майже повністю знищено розгалужену мережу українських шкіл, опустивши подолян на якісно нижчий ступінь розвитку [19, с. 167]. Відтак Поділля разом з усією Україною перетворилось у закуток темряви й безправ'я для українців [30, с. 791].

Тільки потреба великої кількості сформованих у російському дусі цивільних і церковних чиновників змусила царизм йти на відкриття навчальних закладів, але вже за російськими стандартами. Головною в системі освіти краю стала відкрита в 1798 р. у містечку Шаргород [17, с. 314] та переведена в 1806 р. у м. Кам'янець-Подільський духовна семінарія духовна, де навчання і виховання здійснювалося в «російських православних істинах» й у свідомість учнів закладалась «правда», що задовольняла самодержавство [23, с. 18]. Невдовзі вона разом із парафіальними училищами, гімназіями та школами стає осередком і форпостом русифікації [22, с. 94] з російською програмою навчання і навчальною літературою, управлінням людьми, які не знали потреб і духу краю. Жоден із предметів, які викладались, не зближував семінариста з народом [39, с. 43, 44]. До того ж, у 1804 р. спеціальною постановою було заборонено вивчати українську мову. Переслідувалось усе місцеве: українське: мова, пісні, народний епос [18, с. 106]. У 1811 р. єпископ Іоанікій виклопотав створення парафіального і повітового училища для дітей бідних священиків, яке знаходилося в с. Приворотті з Ушицького повіту а 30 верств від губернського центру. В 40–50-х рр. воно двічі зазнавало реорганізації, але, зрештою, залишилося в статусі повітового [32, с. 167].

Основні ознаки імперської освітньої політики визначилися в 1802–1804 рр. Викликана необхідністю уніфікації освіти та пристосування її до практичних потреб вона започаткувала появу нових навчальних закладів [25, с. 80]. Але через матеріальні труднощі, відсутність належного фінансування і педагогічного персоналу, недовіру населення до нової системи освіти, її реалізація була малоуспішною [22, с. 151]. За Олександра I реорганізовані головні народні училища в гімназії, а малі – у повітові училища [33, с. 817]. Після 1831 р. почала формуватися триступенева російська система освіти. Міністр освіти видав у квітні 1834 р. наказ з вимогою знищити польські впливи і всі навчальні заклади регіону перевести на російську мову [3; 7]. З 1837 р. у волостях почали створювати училища для дітей державних селян. Одночасно розбудовувались парафіальні школи при монастирях і церквах. Загалом, станом на 1850 р. навчанням у 143 народних школах Подільської губернії було охоплено лише 4432 учні [26, с. 310-312]. Зміни в шкільництві спочатку проявилися у знищенні українських, а згодом у відкритті та розвитку польських, російських, єврейських, навчальних закладів, шкіл іноземних колоністів. При цьому держава не несла жодних затрат.

Духовно-релігійний та освітньо-культурний розвиток на Поділлі наприкінці XVIII – в першій половині XIX ст. відбувався під дедалі зростаючим впливом російського чинника. Насаджений у краї політичний і соціальний устрій з імперською становою і конфесійною ієрархією із провідними позиціями росіян й повним безправ'ям селян і міських низів, не лише вів до дедалі більшого закабалення його корінних мешканців, відчуження їхньої землі та іншої власності, а й їхньої віри, освіти, рідної української мови, культури, інших форм національного життя. Цьомуслугували численна російська армія, органи центральної і місцевої влади, православне духовенство, місіонери, чиновники, дворяни, підприємці і торговці. З цією метою було здійснено перехід уніатів у російське православ'я, знищено уніатську церкву, зруйновано шкільництво. Подоляни, як і українці Правобережної України, втратили доступ до національної освіти. Згодом почали діяти заклади освіти з російською мовою навчання під тотальним контролем органів влади і цензури, які перетворювалися в центри російсько-імперської духовності та культури. У школах навчання лише російською, польською та єврейською мовами. Щоправда, вдалося відстояти більшість духовно-моральних цінностей і традицій.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. ЦДІАК України. Ф. 212. Оп. 1. Спр. 3. 13 арк.
2. Держархів Вінницької області. Ф. Д-506. Оп. 1. Спр. 1. арк
3. Держархів Вінницької області. Ф. Д-506. Оп. 1. Спр. 1. 12 арк.
4. Держархів Вінницької області. Ф. Д-546. Оп. 1. Спр. 3. 6 арк.
5. Держархів Житомирської області. Ф. 1. Оп. 3. Спр. 8. 56 арк.
6. Держархів Хмельницької області. Ф. 226. Оп. 80. Спр. 487. 28 арк.

7. Держархів Хмельницької області. Ф. 227. Оп. 1. Спр. 3. Т. 1. 948 арк.
8. Держархів Хмельницької області. Ф. 315. Оп. 1. Спр. 1. 44 арк.
9. Держархів Хмельницької області. Ф. 315. Оп. 1. Спр. 74. 15 арк.
10. Держархів Хмельницької області. Ф. 315. Оп. 1. спр. 1094. 4 арк.
11. Держархів Хмельницької області. Ф. 315. Оп. 1. 1095. 40 арк.
12. Держархів Хмельницької області. Ф. 315. Оп. 1. Спр. 1096. 13 арк.
13. Держархів Хмельницької області. Ф. 315. Оп. 1. 1101. 89 арк.
14. Держархів Хмельницької області. Ф. 315. Оп. 1. спр. 1104. 37 арк.
15. Полное собрание законов Российской империи. Санкт-Петербург : Тип. II Отделения Собственной Его императорского Величества канцелярии, 1830. Т. 28. № 21291. С. 312-216.
16. Блажевич Ю. І. Православна церква Поділля в умовах інкорпорації краю в систему Російської імперії (кінець XVIII – перша половина XIX ст.) // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006. Т. 8. С. 76–97.
17. Блажевич Ю. І. Церковне будівництво та конфесійні трансформації у подільській православній єпархії (кінець XVIII – перша половина XIX ст.) // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2008. Т. 11. С. 308–320.
18. Боднар А. М. Освітні трансформації на Поділлі наприкінці XVIII – в першій половині XIX століття : дис. ... канд. істор. наук: спец. 07.00.01. Кам'янець-Подільський, 2015. 257 с.
19. Вовк Х. Студії з української етнографії та антропології. Прага: Український громадський видавничий фонд «Легіографія», [Б. р.]. 356 с.
20. Дейвіс Н. Боже ігрище: історія Польщі /[пер. з англ. П. Тарашук]. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2008. 1080 с.
21. Коялович М. О. Чтения по истории Западной России. Санкт-Петербург : Тип. Бахметева, 1881. 341 с.
22. Милько В. Повітові училища України: мережа, фінансування, система управління (1804–1849) // Український історичний збірник 2015. Наук. видання. Вип. 18. /[гол. ред. кол. Т. В. Чухліб]. Київ, 2015. С. 148–163.
23. О возсоединении униатов с православной церковью Российской империи. Санкт-Петербург: В Синодальной типографии, 1839. [2], 29 с.
24. Н. П. [Полевой Н.] Малороссия: Ее обитатели и история. // Московский телеграф. 1830. № 17. С. 77–86.
25. Рождественский С. В. Исторический обзор деятельности Министерства народного просвещения. 1802–1902 . Санкт-Петербург, 1902. [2], II, 785, [2] с., 1 л. фронт. (портр.), 21 л. портр.
26. Сірополко С. Історія освіти в Україні. Київ : Наук. думка, 2001. 912 с.
27. Скрипник Г. А. Передмова // Історія Української культури у 5-ти т: Т. 4. Кн. 1 : Українська культура першої половини XIX століття. Наук. видання /[гол. ред. Скрипник Г. А.]. Київ: Наук. думка, 2008. С. 5–26.
28. Стегній О. Г., Чурилов М. М. Регіоналізм в Україні як об'єкт соціологічного дослідження. Київ : СОЦІС, 1998. 217 с.
29. Степовик Д. В. Релігія і культура // Історія Української культури у 5-ти т: Т. 4. Кн. 1: Українська культура першої половини XIX століття. Наук. видання / [гол. ред. Скрипник Г. А.]. Київ: Наук. думка, 2008. С. 703–788.
30. Сявавко Є. І. Українське шкільництво // Історія Української культури у 5-ти т: Т. 4. Кн. 1: Українська культура першої половини XIX століття. Наук. видання / [гол. ред. Скрипник Г. А.]. Київ: Наук. думка, 2008. С. 789–860.
31. Томпсон Ева М. Трубадури імперії: Російська література і колоніалізм /[перекл. з англ. М. Корчинська]. Вид. друге. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2008. 368 с.
32. Трублаевич М. Воспоминания о Приворотском духовном училище 50-х годов // Киевская старина. 1899. № 11. С. 167–184.
33. Устрялов Н. Г. Русская история до 1855 года. В двух частях. Петрозводск: Фолиум, 1997: Репринтное изд. 1855. 958 с.
34. Філінюк А. Поділи Речі Посполитої в долі Правобережної України // Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи : збірник наукових праць /[редкол.: В. С. Степанков (головн. ред.) та ін.]. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2015. Вип. 4. С. 102–118.
35. Філінюк А. Г. Правобережна Україна наприкінці XVIII – на початку XIX ст.: тенденції розвитку і соціальні трансформації: монографія. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. 728 с.
36. Франко І. Зібрання творів у 50 т. Київ : Наук. думка, 1983. Т. 40 : Літературно-критичні праці. 559 с.
37. Шевченко Т. Повне зібрання творів : У 12 т. Київ : Наук. думка, 2003. Т. 4: Повісті. 600 с.

38. Шевчук В. Почаївський культурний осередок XVIII – початку XIX століття // Україна: Наука і культура. Київ, 1996. Вип. 29. С. 149–156.
39. Яструбець. Отношение сельских священников к народу в Юго-Западной Руси // Основа. Южно-Русский литературно-ученый вестник. Санкт-Петербург: Тип. П. А. Кулиша, 1862. № 4. С. 37–53.

Анатолій Філінюк

Каменец-Подольський національний університет імені Івана Огієнка,
доктор історических наук, професор (Україна)

Віталій Моздир

Каменец-Подольський національний університет імені Івана Огієнка,
аспірант (Україна)

**Влияние российского фактора на духовно-религиозные и культурные процессы
в Подольской губернии в конце XVIII – первой половине XIX ст.**

Аннотация. В статье на основании анализа литературы и комплекса и источников обосновано тезис о том, что духовно-религиозные и образовательно-культурные процессы на Подоллии в конце XVIII – первой половине XIX ст. происходили под все возрастающим влиянием российского фактора. На конкретном фактичном материале показано, что Российская империя выступила не только инициатором и архитектором аннексии Подоллии и всей Правобережной Украины, но и своей инкорпорационной политикой, которая охватила все сферы общественной жизни, определила тенденции и вызвала существенные трансформации в развитии религии, образования и культуры. Подчеркнуто, что, оказавшись в российском имперском капкане и российско-польско-еврейском треугольнике, подольяне и в целом все украинцы Правобережья вынуждены были противостоять их духовно-религиозному и культурному поневоленню.

Ключевые слова: Подолье, российский фактор, духовно-религиозная сфера, культура, трансформации.

ABSTRACT

Anatolii Filiniuk

Ivan Ohienko Kamianets-Podilsky National University,
Dr (History), Professor (Ukraine)

Vitalii Mozdir

Ivan Ohienko Kamianets-Podilsky National University,
postgraduate student (Ukraine)

**The influence of the Russian factor on spiritual, religious and cultural processes
in Podillia province at the end of XVIIIth – in the first half of the XIXth century.**

The article based on the analysis of literature and a complex of sources substantiates the thesis that spiritual and religious and educational and cultural processes in Podillia at the end of the XVIIIth century – in the first half of the XIXth century occurred under the growing influence of the Russian factor. On the factual material it is shown that the Russian Empire not only acted as the initiator and architect of the annexation of Podillia and the entire Right-Bank Ukraine, but also identified trends and caused significant transformations in the development of religion, education and culture with its incorporation policy, which covered all spheres of public life. It was emphasized that, having found himself in a Russian imperial trap and a Russian-Polish-Jewish triangle, the inhabitants of Podillia and all Ukrainians of Right-Bank Ukraine were forced to resist their spiritual, religious and cultural enslavement.

The author draws attention to the fact that after the official inclusion of the territory of Podillia in the Russian autocracy in 1793, the formation of the region, as an integral part of the culture of the Podolsk region, undergoes significant transformations. The Russian factor played a special role in the development of educational processes, in particular, the Russian ethnic minority, which was the bearer of its own culture, typical for the indigenous territories of historical Russia. Many aspects of the topic have already found some reflection in the intelligence of researchers and ethnographers of the XIX – early XXI century. However, existing publications do not exhaust the entire depth of the problem. The article is addressed to specialists working in the field of history: for doctoral students, post-graduate

students, masters, ethnologists, students of historical disciplines of higher educational institutions, students of secondary schools and other admirers of the past of Podilsky Krai and Ukraine.

Key words: Podillia, Russian factor, spiritual and religious sphere, culture, transformations.

REFERENCES:

1. CDIAUK. F. 212. Op. 1. Spr. 3. 13 ark.
2. Derzharkhiv Vinnyckoji oblasti. F. D-506. Op. 1. Spr. 1. 226 ark.
3. Derzharkhiv Vinnyckoji oblasti. F. D-506. Op. 1. Spr. 2. 12 ark.
4. Derzharkhiv Vinnyckoji oblasti. F. D-546. Op. 1. Spr. 3. 6 ark.
5. Derzharkhiv Zhytomyrskoji oblasti. F. 1. Op. 3. Spr. 8. 56 ark.
6. Derzharkhiv Khmelnyckoji oblasti. F. 226. Op. 80. Spr. 487. 28 ark.
7. Derzharkhiv Khmelnyckoji oblasti. F. 227. Op. 1. Spr. 3. T. 1. 948 ark.
8. Derzharkhiv Khmelnyckoji oblasti. F. 315. Op. 1. Spr. 1. 44 ark.
9. Derzharkhiv Khmelnyckoji oblasti. F. 315. Op. 1. Spr. 74. 15 ark.
10. Derzharkhiv Khmelnyckoji oblasti. F. 315. Op. 1. Spr. 1094. 4 ark.
11. Derzharkhiv Khmelnyckoji oblasti. F. 315. Op. 1. Spr. 1095. 40 ark.
12. Derzharkhiv Khmelnyckoji oblasti. F. 315. Op. 1. Spr. 1096. 13 ark.
13. Derzharkhiv Khmelnyckoji oblasti. F. 315. Op. 1. Spr. 1101. 89 ark.
14. Derzharkhiv Khmelnyckoji oblasti. F. 315. Op. 1. Spr. 1104. 37 ark.
15. PSSRI. Sankt -Peterburg, 1830. T. 28. № 21291. S. 312–216.
16. Blazhevich Yu. I. Pravoslavna cerkva Podillya v umovakh inkorporatsii krayu v sistemu Rosiyskoi imperii (kinet XVIII – persha polovina XIX st.) // Osvita, nauka i kultura na Podilli. Zbirnik naukovich prats. Kam'yanets-Podilskiy: Oiyum, 2006. T. 8. S. 76–97.
17. Blazhevich Yu. I. Tserkovne budivnitstvo ta konfesiyni transformatsii u podilskiy pravoslavniy eparkhi (kinet XVIII – persha polovina XIX st.) // Osvita, nauka i kultura na Podilli. Zbirnik naukovich prats. Kam'yanets-Podilskiy: Oiyum, 2008. T. 11. S. 308–320.
18. Bodnar A. M. Osvitni transformatsii na Podilli naprikintsi XVIII – v pershiy polovini XIX stolittya: dis. ... kand. ist. nauk: spets. 07.00.01. Kam'yanets-Podilskiy, 2015. 257 s.
19. Vovk Kh. Studii z ukrainskoi etnografi ta antropologii. Praga: Ukraïnskiy gromadskiy vidavnychiy fond «Legiografiya», [B.g]. 356 s.
20. Deyvis N. Boje igrisce: istoria Polsci / [per. s engl. P. Garascuk]. Kiev: Wid-wo Solomij Pavlicko «Osnovii», 2008. 1080 s.
21. Kojalowich M. Ctenia po istoriy Sapadnoy Rossii. Sankt-Peterburg: Tip. Dachmetewa, 1881. 341 s.
22. Milko V. Povitovi uchilishcha Ukraine: merezha, finansuvannya, sistema upravlinnya (1804–1849) // Ukraïnskiy istorichnyi zbirnik 2015. Nauk. vydannya. Vipusk. 18. Gol. red. kol. T. V. Chukhlib. Kiïv, 2015. S. 148–163.
23. O vozsoedinenii uniato s pravoslavnoy tserkovyu Rossiyskoy imperii. Sankt-Peterburg: v Sinodalnoy tipografii, 1839. [2], 29 s.
24. N.P. [Polewoy N.] Malorossia: Ee obitateli i istoria // Moskovskiy telegraf. 1830. № 17. S. 77–86.
25. Rozhdestvenskiy S. V. Istoricheskiy obzor deyatelnosti Ministerstva narodnogo prosveshcheniya. 1802–1902. Sankt-Peterburg, 1902. [2], II, 785, [2] s., 1 l. front. (portr.), 21 l. portr.
26. Siropolko S. Istotia oswity w Ukraine. Kiev : Nauk. dumka, 2001. 912 s.
27. Skripnik H. Peredmowa // Istoria ukrainskoy kultury w 5 t. T. 4. Kn. 1 : Ukaine kultura pershoj polowiny XIX stolittia. Nauk. vydannia. Kiev : Nauk. dumka, 2008. S. 5–26.
28. Stegnyy O. G., Curilov M. M. Regionalism w Ukrainen jak ob'ekt sociologichnogo doslidjennia. Kiev: SOCIS, 1998. 217 s.
29. Stepowik D. W. Religia i kultura // Istoria ukrainskoy kultury w 5 t. T. 4. Kn. 1 : Ukaine kultura pershoj polowiny XIX stolittia. Naukowe wydannia. Kiev : Nauk. dumka, 2008. S. 703–788.
30. Siawawko E. I. Ukrainishe skilnictwo // Istoria ukrainskoy kultury w 5 t. T. 4. Kn. 1 : Ukaine kultura pershoj polowiny XIX stolittia. Nauk. vydannia. Kiev : Nauk. dumka, 2008. S. 789–860.
31. Tompson Eva M. Trubadury imperii : Rossiyskaia literatura i colonialism / [per. s engl. M. Korcinska]. Wid. Druge. Kiev : Wid-wo Solomij Pavlicko «Osnovii», 2008. 368 s.
32. Trublaevich M. Vospominaniya o Privorotskom dukhovnom uchilishche 50-kh godov // Kievskaya starina. 1899. № 11. S. 167–184.
33. Ustryalov N. G. Russkaya istoriya do 1855 goda. V dvukh chastyakh. Petrozvodsk: Folium, 1997: Reprintnoe izd. 1855 g. 958 s.
34. Filinyuk A. Podily Reci Pospolitoj w doli Prawoberejnoj Ukraïne // Problemy istorij krain Centralnoy ta Scidnoy Ewropy : sbirniyk naukowiy prac / [redkol.: V. S. Stepankov (gokov. red.) ta in.]. Kam'yanets-Podilskiy: Oiyum, 2015. Wip. 4. S. 102–118.
35. Filinyuk A. G. Prawoberejna Ukraine naprykinci XVIII – na pocatku XIX st.: tendency roswitku i socialni transformacii: monografia. Kam'yanets-Podilskiy: Aksioma, 2010. 728 cs.

36. Franko I. Sibrannia tvoriv u 50 t. Kiev : Nauk. dumka, 1983. T. 40: Literaturno-kriticni pracі. 559 s.
37. Shewcenko T. Powne sibrannia tvoriv : U 12 t. Kiev : Nauk. dumka, 2003. T. 4: Powisti. 600 s.
38. Shevcuk W. Pocaywskiy kulturniy osередok XVIII – pocatku XIX stolittia // Ukraine: Nauka i kultura. Kiev, 1996. Wip. 29. S. 149–156.
39. Yastrubets. Otnoshenie selskikh svyashchenikov k narodu v Yugozapadnoy rusi // Osnova. Yuzhno-Ruskiy literaturno-uchenyy vestnik. Sankt-Peterburg: Tip. P. A. Kulisha, 1862. № 4. S. 37–53.

УДК 94:929 Маєвський (477.44) «1918-1919»

DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2019-28-59-64>

Дмитро Левчук

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського,
аспірант (Україна)

Й. Маєвський – організатор повстанського руху на Поділлі у 1918-1919 рр.

Анотація. У статті зроблено спробу розкрити маловідомі епізоди повстанського руху на Поділлі у кінці 1918 – початку 1919 рр. і висвітлити діяльність колишнього члена Української Центральної Ради Йосипа Альбіновича Маєвського з організації протигетьманського повстання у 1918 р. та Хотинського повстання у 1919 р. у Північній Бессарабії. Зроблено висновки, що Й. Маєвський був направлений на Поділля від Українського національного союзу або від Української партії соціалістів-революціонерів з метою організації протигетьманського повстання і що його дії призвели до Хотинського повстання проти румунських військ, при цьому скоріш за все він діяв за завданням українських лівих есерів.

Ключові слова: протигетьманське повстання, Хотинське повстання, Маєвський, повстанський рух, Подільська губернія.

Протягом усього часу української революції 1917-1921 рр. повстанський рух відіграв значну роль на Поділлі. Масовий повстанський рух сприяв тому, що Подільська губернія одна з перших встановила владу Директорії, діяльність повстанців сприяла знищенню більшовицького режиму у 1919 р., на його завершальних стадіях, більшовикам довелося докласти значних зусиль для перемоги. Початком повстанського руху на Поділлі сміливо можна вважати 1917 р., коли на теренах Поділля розгорнулись бої між селянами і польськими легіонерами, а закінчення губиться у середині 1920-х рр., коли внаслідок тривалого протистояння з більшовиками він набув диверсійних форм.

Незважаючи на значний інтерес дослідників до перебігу та осіб ватажків повстанського руху на Поділлі, в його вивченні існують певні прогалини. Недостатньо вивченими є зародження, перебіг, як селянського повстанського руху часів гетьманату Скоропадського у 1918 р., так і антибільшовицького повстанського руху весни-літа 1919 р.

Зважаючи на вище сказане, автор у своїй статті робить спробу розкрити маловідомі епізоди повстанського руху на Поділлі у кінці 1918 – на початку 1919 рр., крізь призму діяльності колишнього члена Української Центральної Ради Йосипа Альбіновича Маєвського по організації протигетьманського повстання у 1918 р. та збройного виступу проти румунських військ у січні 1919 р., відомого в історіографії як Хотинське повстання.

До теперішнього часу діяльність Й. Маєвського на Поділлі лише побіжно згадувалась у роботах науковців - О. Кравчука, О. Кучика, В. Кройтора, О. Потильчака, І. Ратушняка, О. Юрченка, у збірнику документів «Хотинское восстание» [7, 8, 11, 12, 16].

Йосип Альбінович Маєвський народився 14 травня 1874 р. у м. Трієст [5, арк. 4], яке на той час входило до складу Австро-Угорщини. Він себе вважав поляком за національністю [5, арк. 4; 17, с. 28], хоча Л. Юніверг вважає, що Йосип - син сербки і русина [15, с. 103], а М. Грушевський вважав його українцем [9, с. 382].

До 1891 р. Маєвський проживав у м. Трієст та навчався у місцевій гімназії, а потім виїхав до батьків у м. Кременчук, де до 1894 р. навчався у реальному училищі. У 1894 вступив на медичний факультет Женевського університету [5, арк. 6; 17, с. 28]. Під час навчання брав участь у революційному русі, мав зв'язки з анархістами, серед іншого очолював створену ними типографію, яка друкувала анархістську літературу для розповсюдження у Росії, підтримував зв'язки з теоретиком анархізму П. Кропоткіним [1, с. 5]. Також, Маєвський Й. під час навчання спілкувався з діячами українського руху: у 1896 р. приймав у Женеві відомого громадського діяча і кооператора М. В. Левитського та організовував його виступ і дебати з російським

теоретиком марксизму Г. В. Плехановим [4, с. 390].

Закінчивши університет, Й. Маєвський у 1899 р. поїхав до Канади, де у провінції Манітоба до 1900 р. займався облаштуванням колоній духоборів, після чого виїхав до м. Сан-Франциско (США), де до 1907 р. працював асистентом кафедри дерматології Каліфорнійського університету, після чого у 1907-1908 рр. мешкав у Парижі [5, арк. 6].

У 1908-1917 рр. Йосип Маєвський – житель Москви, де спочатку працював завідувачем книговидавництва Сабліна, а у 1910 р. створив власне видавництво, у якому видавав переклади зарубіжних письменників та іншу літературу. Всього за час існування видавництва побачили світ близько 100 видань. Серед іншого, він перший переклав і видав російською мовою низку творів Джека Лондона, з яким мав особисте знайомство з часів роботи у Каліфорнії [5, арк. 6; 15, с. 103].

У вересні 1916 р. до Москви у заслання прибув М. Грушевський. Обжившись у Москві, перезнайомившись з оточенням, Грушевський вирішив заснувати українську книговидавничу спілку, під час турбот зі створення якої познайомився з Й. Маєвським, який захопився справою організації видавництва [9, с. 379], «тут оден чоловік охотиться попрацювати, в видавничім ділі досвідний, але до України тільки тепер прибився і зовсім не обізнаний», зазначав М. Грушевський у листі до С. Єфремова [9, с. 596].

На допиті у 1937 р., Й. Маєвський свідчив, що у березні 1917 р. він виїхав у м. Київ [5, арк. 6]. Таким чином, враховуючи загальновідомий факт, що М. Грушевський, теж виїхав з Москви до Києва у березні 1917 р. для керівництва Українською Центральною Радою, та з огляду на викладене вище, є всі підстави вважати, що Маєвський до українського національного руху був залучений саме М. Грушевським, про що це вказує факт його вступу до Української партії соціалістів-революціонерів (далі УПСР). Сам Маєвський свідчив, що належав до лівої течії українських есерів [5, арк. 6 зв.].

1917 р. минув для Й. Маєвського у Києві, за роботою у Центральній Раді. На установчих зборах УПСР, у квітні 1917 р., його обрано до складу Центрального комітету, а на Всеукраїнському національному конгресі, як представник УПСР він увійшов до Української Центральної Ради, згодом також став членом Малої Ради. На I-му Всеукраїнському робітничому з'їзді у липні 1917 р. увійшов до складу Всеукраїнської ради робітничих депутатів. В УПСР очолював течію т. зв. конфедералістів, які обстоювали самостійницькі позиції та виступали проти Всеросійських Установчих зборів. Редагував партійний часопис «Конфедераліст». Автор статей у «Народній волі», «Новій раді», брошур «Федералізм» та ін. [3, с. 121; 10].

Коли Йосипа Маєвського допитували співробітники НКВС Московської області у 1937 р., він приділив Подільському періоду своєї діяльності тільки кілька рядків «На початку 1920 р. (помилка, правильно 1919 – авт.) я зупинився у м. Могилів-Подільський, а потім з партизанським загоном проникнув у Бесарабію, захопили м. Окницю, пробувши там близько п'яти днів повернувся на Україну, в м. Могилів-Подільський» [5, арк. 6 зв.], тому спробуємо відновити його за іншими джерелами.

На Поділлі Й. Маєвський з'явився не пізніше листопада 1918 р., коли йшла активна підготовка до протигетьманського повстання, під егідою Українського національного союзу. Один з організаторів селянських повстань літом 1918 р. у Могилівському повіті, більшовик І. Чебан згадував, що з осені почав ширитись український національний рух під керівництвом української інтелігенції, то ж більшовики вирішили приєднатись до нього для спільної діяльності проти гетьманату. Тоді у Жмеринці з'явився повстаньком і партизанський загін під керівництвом Маєвського. Крім есера Маєвського, до його складу входив Галаган та інші. До складу повстанькому включили двох більшовиків, Левицького і Чебана [14, С. 63]. Коли, 24 листопада 1919 р., вже після встановлення влади Директорії, російські офіцери з вербувального пункту для білогвардійців під керівництвом полковника Пущина, разом з польськими легіонерами зайняли м. Могилів-Подільський, на звільнення міста був направлений із Жмеринки з загоном Й. Маєвський, який вже іменувався «Отаманом республіканських військ Могилівського району» [7, с. 354, 12, с. 200].

Таким чином, можна зробити попередні висновки, що Й. Маєвський був направлений на територію Поділля від Українського національного союзу або від УПСР з метою організації протигетьманського повстання, хоча обставини формування повстанькому у м. Жмеринці і діяльності Йосипа Маєвського потребують додаткового вивчення.

У цьому році виповнюється 100 років з часу Хотинського повстання, проте до сьогодення часу точно не встановлено, чи воно носило стихійний чи організований характер, чи причетні до його організації Директорія чи українські партії, яку дату вважати початком повстання - дату переходу річки Дністер у ніч з 6 (19) на 7 (20) січня 1919 р. (різниця у стилях викликана тим, що у січні 1919 р. на подільському березі Дністра застосовувався новий стиль, на бессарабському старий стиль) у районі Могилів-Подільського загонів під керівництвом

Й. Маєвського, Г. Барбуци, С. Старова, чи безпосередньо початок повстання у районі Хотина, яке виникло 10 (23) січня 1919 р., Невідомо також, чи на свій страх і ризик діяв Й. Маєвський у районі м. Могилів-Подільський, чи за завданням української влади або партії українських лівих есерів.

Існують різні погляди на цю проблему. Так, радянські історики у 1940-х рр. розвивали тезу, що виступ у районі Могилів-Подільського був зумисно інспірований Директорією УНР з метою відволікти подільське селянство від внутрішніх справ, закріпити таким чином своє положення, та припинити антипетлюрівський рух на Поділлі, розгромити руками румунів революційні сили на Хотинщині, які погрожували УНР з тилу, захопити керівництво визвольним рухом у Бессарабії і використати його у своїх цілях [16, с. 95-96]. У роботах 1970-х рр. вже зазначалось, що групи повстанців у районах Хотина і Могилів-Подільського діяли спільно, і є помилкою пов'язувати виступ у районі Могилів-Подільського з іменем «провокатора і авантюриста Маєвського» [13, с. 408-409], проте всі радянські історики всіляко прибільшувалась роль більшовицької партії. У сучасній історіографії лише у статті О. Потильчака робиться спроба розглянути це питання. Автор не дає вичерпної відповіді на питання, але зазначає, що документи вказують на непричетність до подій офіційних органів Директорії УНР [11, с. 205, 208, 212]. Таке твердження не є доказовим, так як документи, на які зроблені посилання, датовані часом після повстання, коли на вимогу румунської влади проводилось розслідування хотинських подій, і при цьому не давалась оцінка можливої підтримки з боку політичних партій.

На початок січня 1919 р. у районі Могилів-Подільського зібралась значна кількість біженців з Бессарабії, які переховувались після румунської окупації. Був сформований «Комітет порятунку Бессарабії» під керівництвом вищезгаданого Галагана [13, с. 408-409]. У ніч з 6 (19) на 7 (20) січня 1919 р. чотирма групами, північніше і південніше м. Могилів-Подільський від с. Наславча до с. Каларашовки (обидва на Бессарабській стороні Дністра) [13, с. 180, 324,] під керівництвом С. Старова на півночі, і Г. Барбуци з Й. Маєвським на півдні переправились на бессарабський берег і напали на румунські пости, караули і військові частини [16, с. 97]. У виступі також брали участь повстанці, організовані більшовиком І. Чебаном [14, С. 63]. Повстанці протримались на лівому березі Дністра три-чотири дні і до часу виступу біля Хотина 10 (23) січня 1919 р. почали відступати на правий берег Дністра. Проголошена Хотинська Директорія вже пост-фактум оголосила Й. Маєвського командуючим Окницькою групою. У наведеній у книзі Л. Александри ноті, направленій Хотинською Директорією Урядам країн Антанти [2, с. 96] він згадується під такою посадою. Зауважимо, що нота датована 21 січня 1919 р., тобто ще до виступу під Хотиним, який відбувся 10 (23) січня. Вже при захопленні повстанцями Хотина, Маєвський у офіційних документах іменувався керівником Могилівського загону [6, с. 44]. Також слід зазначити, що твердження в «Енциклопедії історії України» про те, що Й. Маєвський очолював Хотинську директорію, не відповідають дійсності.

Після переходу Дністра у Маєвського виникли непорозуміння з бойовими товаришами, причини яких не зрозумілі: «Бомба, кинута т. Кара-Георгієвим в вагон Маєвського і яка рикошетом набила гулю у ад'ютанта Маєвського, підірвалася на пероні ст. Копайгород. Маска знята, викритий зрадник Маєвський поїхав» [13, с. 294]. Можливо, конфлікт був викликаний тим, що Маєвський перед виступом обіцяв збройну підтримку українських військ, якої повстанці так і не дочекались. Сам Маєвський про себе, після бессарабських подій зазначав, що «у м. Могилів-Подільський я не зупинився, а поїхав до сім'ї, яка у той час проживала у невеликому місті під Києвом. По дорозі був арештований і направлений у Жмеринську тюрму, де просидів чотири місяці, був звільнений з Жмеринки комісаром залізничного вузла і був відвезений у м. Київ» [5, арк. 6 зв.].

Розстріляний Маєвський Йосип Альбінович у Москві 25 грудня 1937 р. на підставі постанови НКВС СРСР [5, арк. 26].

Отже, можна зробити висновок, що дії Йосипа Маєвського призвели до Хотинського повстання. При цьому, швидше за все, він діяв за завданням партії українських лівих есерів. Його виступ проти румунської влади не був пов'язаний з діями повстанців у районі Хотина, які вже після його закінчення почали твердити про це. Питання початку повстання потребують додаткового вивчення, пошуку нових документів про ті події.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Атабемян А. М. Против власти / Сост., предисл. и коммент. А. В. Бирюкова. Москва: Книжный дом «Либроком», 2013. 176 с.
2. Александри Л. Н. Бессарабия и бессарабский вопрос. Москва : Гос. изд-во, 1924. 104 с.
3. Верстюк В., Осташко Т. Діячі Української Центральної Ради. Біографічний довідник. Київ, 1998. 256 с.
4. Вовченко В. Б. Документ з історії української та російської кооперації: спогади Й. Маєвського

- про перебування М. В. Левитського в Женеві 1896 р. // Рукописна та книжкова спадщина України. 2005. Вип. 10. С. 385-391. URL: http://rksu.nbu.gov.ua/doc/rks_2005_10_31 (дата звернення: 30.01.2019).
5. Государственный архив Российской Федерации. Ф. 10035. Оп. 2. Д. 27727. 39 л.
 6. Комарницький С. Хотин у дев'ятнадцятому. Чернівці : Золоті литаври, 2011. 152 с.
 7. Кравчук О. М., Калитко С. Л., Марценюк Н. М. Повалення влади гетьмана П. Скоропадського на Поділлі // Вінниччина: минуле та сьогодення : краєзнав. дослідж. : матеріали XXV Всеукр. наук. історико-краєзнав. конф., 11 – 12 жовт. 2013 р. Вінниця: Консоль, 2013. С. 341-360.
 8. Кучик О., Кройтор В. Міжнародні обставини політичного діалогу УНР і Румунії // Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини. Випуск 33. Львів, 2013. С. 12-24.
 9. Мельниченко В. Ю. Москва Михайла Грушевського : авторська енциклопедія-хроноскоп. Москва : Домашня бібліотека, 2014. 672 с.
 10. Осташко Т. С. Маєвський Йосип Альбінович // Енциклопедія історії України: Т. 6: Ла-Мі / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: Наукова думка, 2009. 790 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Maevsky_Y_A (дата звернення: 30.01.2019).
 11. Потильчак О. В. Українсько-румунський прикордонний конфлікт у Подністров'ї 1919 року: витоки та передумови // Воєнна історія Поділля та Буковини: Науковий збірник: Матеріали Всеукраїнської наукової військово-історичної конференції 25-26 листопада 2009 р. в м. Кам'янець-Подільський : збірник. 2009. С. 204-214.
 12. Ратушняк І. І. Спроба відновлення правопорядку у Могилів-Подільському повіті в період Української держави 1918 р. // П'ята Могилів-Подільська науково-краєзнав. конференція : матеріали конф., 16 - 17 жовт. 2015 р., Могилів-Подільський Вінниця: ПП Балюк І. Б., 2015. С. 187-204.
 13. Хотинское восстание // Сборник документов. Кишинёв : Штиинца, 1976. 442 с.
 14. Чебан І. Слава Героям горожанської війни! За владу Рад Бюлетень округового виконавчого комітету Могилівщини. Могилів-Подільський. 1927. № 18. С. 62-66.
 15. Юниверг Л. Старый знакомый Джека Лондона. // Юность. 1976. №4. С. 103.
 16. Юрченко А. Хотинское восстание (К истории борьбы крестьян Северной Бессарабии против австро-венгерских и румынских оккупантов в 1918-1919 гг.). Киев : Украинское издательство политической литературы, 1948. 142 с.
 17. Liste des autorités, professeurs, étudiants et auditeurs de L'université .de Genève semestre d'hiver 1894-95 deuxième édition – Genève: Genève imprimerie aubert-schuchardt, 1895. 36 page. URL: https://www.unige.ch/archives/files/5415/0719/4198/1894-95_SemestreHiver.pdf (Last accessed: 30.01.2019).

Дмитрий Левчук

Винницкий государственный педагогический университет имени Михаила Коцюбинского,
аспирант (Украина)

**И. Маевский – организатор повстанческого движения
на Подолии в 1918-1919 гг.**

Аннотация. В статье сделано попытку раскрыть малоизвестные эпизоды повстанческого движения на Подолии в конце 1919 – начале 1919 гг. и отобразить деятельность бывшего члена Украинской Центральной Рады Иосифа Альбиновича Маевского с организации противоветманского восстания в 1918 г. и Хотинского восстания в 1919 г. в Северной Бессарабии. Сделано выводы, что И. Маевский был направлен на Подолье от Украинского национального союза или от Украинской партии социалистов-революционеров с целью организации противветманского восстания и что его действия спровоцировали Хотинское восстание против румынских войск, при этом скорее всего он действовал по заданию украинских левых эсеров.

Ключевые слова: противветманское восстание, Хотинское восстание, Маевский, повстанческое движение, Подольская губерния.

ABSTRACT

Dmytro Levchuk

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University,
postgraduate student (Ukraine)

**J. Majewski is the organizer of the rebel movement
in Podillia in 1918-1919**

The article attempts to uncover obscure episodes of the rebel movement in Podillia in late 1919 - early 1919. and display the activities of the former member of the Ukrainian Central Rada Josyp Albinovich Mayevsky with the organization of the antihetman uprising in 1918 and the Khotyn uprising in 1919 in Northern Bessarabia.

During the whole time of the Ukrainian revolution of 1917-1921, the rebel movement played a significant role in Podillia. The mass rebel movement contributed to the fact that the Podillia province was one of the first to establish the authority of the Directory, the activities of the rebels contributed to the destruction of the Bolshevik regime in 1919, at its final stages, the Bolsheviks had to make significant efforts to win. The beginning of the rebel movement in Podillia can be safely considered in 1917, when Podillia started fighting between peasants and Polish legionnaires, and the ending was lost in the mid-1920s, when he became sabotageous as a result of a long confrontation with the Bolsheviks.

Despite the considerable interest of the researchers in the course and the personalities of the leaders of the rebel movement in Podillia, there are certain gaps in his study. Insufficiently studied are the origins, the course, as a peasant rebel movement during the Hetmanate of Skoropadsky in 1918, and the anti-Bolshevik rebel movement of spring and summer 1919.

In light of the above, the author in his article attempts to reveal the little-known episodes of the rebel movement in Podillia in late 1918 - early 1919, through the prism of the former member of the Ukrainian Central Council, Joseph Albinovich Mayevsky, in organizing the anti-Hetman uprising in 1918 and armed protest against Romanian troops in January 1919, known in historiography as the Khotyn uprising.

The biography of this person, his participation in the revolutionary movement before 1917, the circumstances of his arrival in Ukraine in March 1917 are shown. His activities with the organization of the insurgency in 1918-1919 are shown. on the territory of Podillia. It was concluded that I. Mayevsky was sent to Podillia from the Ukrainian National Union or from the Ukrainian Party of Socialists-Revolutionaries with the goal of organizing a counter-insurgency uprising and that his actions produced a Khotyn uprising against the Romanian troops, moreover, he acted for everything on the instructions of the Ukrainian Left Social Revolutionaries.

Key words: anti-Hetman rebellion, Khotyn rebellion, Mayevsky, insurgent movement, Podillia province.

REFERENCES:

1. Atabekyan A. M. Protiv vlasti / Sost., predisl. i komment. A. V. Biryukova. Moskva : Knizhnyy dom «Librokom», 2013. 176 s.
2. Aleksandri L. N. Bessarabiya i bessarabskiy vopros. Moskva : Gos. izd-vo, 1924. 104 s.
3. Verstjuk V., Ostashko T. Dijachi Ukrajinskoji Centralnoji Rady. Biografichnyj dovidnyk. Kyjiv, 1998. 256 s.
4. Vovchenko V. B. Dokument z istoriji ukrajinskoji ta rosijskoji kooperaciji: spoghady J. Majevskogho pro perebuvannja M. V. Levytskogho v Zhenevi 1896 r. // Rukopysna ta knyzhkova spadshhyna Ukrajinjy. 2005. Vyp. 10. S. 385-391. URL: http://rksu.nbuv.gov.ua/doc/rks_2005_10_31 (data zvernennja: 30.01.2019).
5. Gosudarstvennyy arkhiv Rossiyskoy Federatsii. F. 10035. Op. 2. D. 27727. 39 l.
6. Komarnycykij S. Khotyn u dev'jathnadcjatomu. Chernivci : Zoloti lytavry, 2011. 152 s.
7. Kravchuk O. M., Kalytko S. L., Marcenjuk N. M. Povalennja vlady ghetmana P. Skoropadskogho na Podilli // Vinnychchyna: mynule ta sjoghodennja : krajezn. doslidzh. : materialy XXV Vseukr. nauk. istoriko-krajezn. konf., 11 – 12 zhovt. 2013 r. Vinnycja: Konsolj, 2013. S. 341-360.
8. Kuchyk O., Krojtor V. Mizhnarodni obstavyny politychnogho dialoghu UNR i Rumuniji // Visnyk Ljvivskogho universytetu. Serija mizhnarodni vidnosyny. Vypusk 33. Ljviv, 2013. S. 12-24.
9. Meljnychenko V. Ju. Moskva Mykhajla Ghrushevsjakogho : avtorsjka encyklopedija-khronoskop. Moskva : Domashnjaja byblyoteka, 2014. 672 s.
10. Ostashko T. S. Majevskij Josyp Aljbinovych // Encyklopedija istoriji Ukrajinjy: T. 6: La-Mi / Redkol.: V. A. Smolij (gholova) ta in. NAN Ukrajinjy. Instytut istoriji Ukrajinjy. K.: Naukova dumka, 2009.

- 790 s. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Maevsky_Y_A (data zvernennja: 30.01.2019).
11. Potyljach O. V. Ukraïnsjko-rumunskij prykordonnyj konflikt u Podnistrov'ji 1919 roku: vytoky ta peredumovy // Vojenna istorija Podillja ta Bukovyny: Naukovyj zbirnyk: Materialy Vseukraïnsjkoji naukovoji vijsjkovo-istoryčnoji konferenciji 25-26 lystopada 2009 r. v m. Kam'janecj-Podiljskij: zbirnyk. 2009. S. 204-214.
 12. Ratushnyak I. I. Sproba vidnovlennja pravoporjadku u Moghyliv-Podiljskomu poviti v period Ukraïnsjkoji derzhavy 1918 r. // P'jata Moghyliv-Podiljska naukovo-krajeznav. konferencija : materialy konf., 16 - 17 zhovt. 2015 r., Moghyliv-Podiljskij – Vinnycja: PP Baljuk I. B., 2015. S. 187-204.
 13. Khotinskoe vosstanie // Sbornik dokumentov. Kishinev : Shtiintsa, 1976. 442 s.
 14. Cheban I. Slava Gherojam ghorozhanskoji vijny! Za vladu Rad // Bjuletenj okrughovogho vykonavchogho komitetu Moghylivshhyny. Moghyliv-Podiljskij, 1927. № 18. S. 62-66.
 15. Yuniver L. Staryy znakomyy Dzheka Londona. // Yunost. 1976. №4. S. 103.
 16. Yurchenko A. Khotinskoe vosstanie (K istorii borby krestyan Severnoy Bessarabii protiv avstro-vengerskikh i rumynskikh okkupantov v 1918-1919 gg.). Kiev : Ukrainskoe izdatelstvo politicheskoy literatury, 1948. 142 s.
 17. Liste des autorités, professeurs, étudiants et auditeurs de L'université de Genève semestre d'hiver 1894-95 deuxième édition – Genève: Genève imprimerie aubert-schuchardt, 1895. – 36 page. URL: https://www.unige.ch/archives/files/5415/0719/4198/1894-95_SemestreHiver.pdf (Last accessed: 30.01.2019).

Статтю подано до редколегії 25.03.2019 р.

УДК 94:378(477.43)–057.87“192”

DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2019-28-64-70>

Діана Яблонська

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
аспірантка (Україна)

Виховання комуністичної свідомості студентів педвишів УСРР у 1920-х рр.: діяльність гуртків (на прикладі Кам'янець-Подільського ІНО)

Анотація. У статті йдеться про організацію комуністичного виховання студентів Кам'янець-Подільського інституту народної освіти (1921-1930) через залучення їх до гурткової роботи ідеологічного спрямування та атеїстичного об'єднання. Зокрема, наводяться приклади участі молоді в різних гуртках, збільшення молодіжного комуністичного про шарку в партійно-комсомольських осередках, профспілкових організаціях, навчанні на міських курсах активістів, залучення представників молодіжного загалу до участі у соціальній чистці вишу, виконання спеціальних доручень тощо.

Ключові слова: Кам'янець-Подільський інститут народної освіти, ВКП(б) / КП(б)У, партійні, комсомольські і профспілкові осередки, гуртки, викладачі, студенти.

Із встановленням більшовицької влади в Україні було взято курс на виховання такого типу особистості, який би відповідав комуністичним ідеалам. Формування менталітету радянської людини покладалося на освітні установи, які реалізовували дану політику. У цьому плані велика роль відводилася закладам вищої освіти (ЗВО) різних профілів, у тому числі й педагогічного, які мали не тільки готувати нові кадри, а й стати осередками ідеологічної боротьби проти буржуазного світогляду, який треба було рішуче побороти.

Реалізація поставлених КП(б)У ідеологічних завдань у певній мірі простежується на прикладі діяльності Кам'янець-Подільського інституту народної освіти (далі – ІНО), який готував педагогічні кадри радянського зразка. Особливістю цього вишу було те, що він сформувався на базі свого попередника – Кам'янець-Подільського державного українського університету, створеного ще за часів гетьманату Павла Скоропадського у прикордонному краї, увібрав в себе частину викладацького складу і студентського контингенту. На думку партійних бонз, вони були «заражені» націоналістичними ідеями, що негативно впливало на формування класового світогляду радянського учителя. У цьому контексті влада намагалася організувати тут постійну роботу для здійснення своєрідної «світоглядної революції», викорінення дрібнобуржуазних, націоналістичних поглядів із світогляду як викладачів, так і майбутніх учителів. Одним із напрямків такої діяльності стало залучення студентів до «правильного» політичного життя через

навчання у відповідних гуртках, до ідейно-політичної, більшовицької роботи серед населення, яку організовували партійні органи.

Піднята тема в розрізі Кам'янець-Подільського ІНО спеціально не вивчалася, хоча її актуальність не викликає сумніву. Значний внесок в дослідження низки її важливих складових вніс О.Б. Комаріцький [15-19]. На окремі аспекти звернули увагу О.М. Завальнюк [15], В.Р. Адамський [1] та ін. Утім і досі цілісно не висвітлено процес політичної роботи серед студентської молоді цього вишу, спрямованої на формування комуністичної свідомості як світоглядної бази для наступного залучення педагогічних кадрів до виховання у школі активних будівників світлого майбутнього за комуністичними лекалами. Власне це і становить мету нашої статті.

На початку 1920 рр. в УСРР гостро відчувалася потреба в спеціалістах педагогічної кваліфікації та керівних кадрах освітньої галузі. Виховання «вчителя майбутнього», який ставав провідником комуністичних ідей, було в пріоритеті тодішньої влади. Головне завдання нової політики було виховання молоді на принципах марксизму-ленінізму, а основою такого нового свідомого населення повинно стати пролетарське студентство.

Політику пролетаризації вишів проводили спочатку за постановою НКО УСРР від 8 травня 1920 р. «Про прийом до вищих навчальних закладів». Відповідно до неї діяла лояльна система вступу до ЗВО усіх, хто досяг 17 років, але перевага надавалася дітям робітників, членів КП(б)У, комсомольцям тощо [19, с. 67]. Утім вже з 20 квітня 1921 р., відповідно до наказу Укрголовпрофосвіти при НКО УСРР, розпочався прийом осіб за системою відряджень [28, арк. 18]. Тобто вступати до вишів мали право особи, які були відряджені на навчання партійними, профспілковими, радянськими та військовими органами. Щороку Укрголовпрофосвіта виробляла квоту кожній територіальній організації, що відряджала на навчання [26, арк. 76]. Так, Кам'янецькій окрузі у 1924-1925 н.р. було виділено 93 місця для навчання у вишах членів КНС [24, с. 44]. Однак, у 1926 р. НКО УСРР скасувало систему відряджень, а до ЗВО вступали особи які закінчили профшколу чи робітфаки. Останні вступали без вступних екзаменів, а відбір здійснювався за класовою ознакою: робітники, селяни, інтелігенція, службовці та кустарі [20, с. 71-72]. Словом, вони мали стати надійною соціальною базою для посилення радянських настроїв у ЗВО.

Відповідно до рішення X з'їзду ВКП(б) від 8-10 березня 1921 р. в радянських республіках організовується агітаційно-пропагандистська робота [20, с. 357]. В межах поставлених завдань для стабілізації становища і покращення роботи вишів організовувалася політпропаганда в кожному із них. У Кам'янець-Подільському ІНО (К-ПІНО) наприкінці 1921 р. під керівництвом професора Каштанова розпочав діяльність політгурток, який розглядав питання політичної ситуації в країні, залучення до її покращення студентів. У червні 1924 р. його реорганізували у ленінський гурток. 90 його членів обговорювали різні політичні теми, читали офіційні матеріали, опубліковані в газетах і журналах, доносити загалу рішення партійних з'їздів [4, арк. 13].

Надалі кількість гуртківців зростала. 29 вересня 1925 р. їх поділили на дві частини: більш свідомих і активних (партійні працівники, комсомольський актив) зарахували до «підвишеного типу», решту – рядових членів ЛКСМУ і позапартійних - до «пониженого типу», що охоплював 6 груп по 15 осіб і працював під керівництвом куратора - Р.Заклинського. Керівником ленгуртка «підвишеного типу» призначили В. Галузо. По суті це були два різних гуртки, об'єднані однією ідеєю. Їхні засідання проходили як семінарські заняття, які мали постійну мету і завдання [4, арк. 20].

Також функціонували гуртки з вивчення історії ВКП(б), більшовизму, марксизму-ленінізму, окремих ідеологічних проблем [19, с. 356-357]. Наприкінці 20-х рр. подібне мало місце і в К-ПІНО. Зокрема, йдеться про такі гуртки, як з студіювання діалектичного матеріалізму, марксизму-ленінізму, політосвітньої роботи та кандидатський. Основна їх місія полягала в популяризації марксистського вчення, поясненні стратегій партії, основних напрямів класової боротьби з буржуазією, розвитку економіки. Усі вони працювали у поза навчальну частину дня, забираючи час, який належало тратити на підготовку для занять, громадської роботи і відпочинку. Гуртківців розглядали як майбутніх проповідників комуністичної ідеї, прихильників політики ВКП(б) та певного резерву для поповнення партійних рядів в якості кандидатів. Керівниками гуртків були викладачі вишу, досвідчені члени партії. Наприкінці 1930 р. гурток з діалектичного матеріалізму, яким керували професори Кондрацький та Поліщук, нараховував 89 осіб, марксистсько-ленінський (Галько і Боберський) – 64, політосвітній (професор Чепурняк) – 39, кандидатський (Боров) – 18 осіб [11, арк. 14-15]. Словом, більше двох сотень майбутніх вчителів систематично збагачували свій комуністичний світогляд новими бійцями, ставали провідниками партійних ідей.

Підвищення рівня політичної свідомості гуртківців, успішне виконання ними різних доручень, поставлених інститутським партосередком, давали підстави готувати частину з них, як найбільш надійних і відданих справі партії, до вступу у комсомольські і партійні організації, що додавало вишу авторитету серед місцевого парткерівництва. У 1922-1923 н.р. серед першокурсників ЗВО УСРР членами партії були лише 4,3%, комсомольцями – 9,2%, а у 1928-1929 н.р. – відповідно 13,5% і 32%. [29, арк. 123]. Трохи менші показники мав К-ПІНО. Ріст його партійного прошарку відбувався за рахунок як внутрішніх, так і зовнішніх джерел (до вишів без іспитів приймали комуністів із середньою освітою) [19, с. 78].

З 1922 р. у педагогічних ЗВО запрацювали осередки КСМУ/ЛКСМУ. У Кам'янець-Подільському ІНО комсомольці (їх організація з'явилася наприкінці 1924 р.) контролювали хід виконання постанов з'їздів ВКП(б) щодо вищих закладів освіти, зокрема, навчального процесу і громадської діяльності студентів, їх дозвілля та ідейному вихованню [13, с. 2], [17, с. 538-539]. У травні 1925 р. вона налічувала 46, а станом на 5 жовтня 1926 р. – 93 особи [5, арк. 22]. Наприкінці 1929 року із 384 студентів цього вишу рівно половину (192) становили члени ЛКСМУ [28, арк. 8], [10, арк. 20].

Основну роботу в цій структурі здійснювало його бюро, яке щотижня проводило загальні комсомольські збори та розглядали найрізноманітніші питання – від прийому нових членів до організації виїзної роботи на селі із подолання неписьменності, спільного святкування радянських свят, допомоги у польових роботах тощо [16, с. 452], [22, с. 2]. На чільному місці у діяльності осередку було питання дотримання дисципліни членами осередку. Кращих із них рекомендували до вступу в КП(б)У. Комсомольці працювали у дитячій, політосвітній (агітаційно-пропагандистській), навчальній, військово-шефській та обліковій комісіях [15, с. 540]. Крім того, вони обирали своїх представників до предметних комісій та вченої ради вишу [13, с. 2].

70 студентів К-ПІНО входили до профсекції КНС, з них були 20 комсомольцями. Через недостатню організованість цієї організації її у червні 1924 р. об'єднали з профсекцією «Робос». Обидві профсекції підпорядковувались виконавчому бюро пролетарського студентства (ВБПС), утвореному в травні 1923 р. розпорядженням Головпрофосвіти у зв'язку з ліквідацією студентських комітетів. В результаті злиття двох профспілкових структур секція «Робос» налічувала 152 особи [5, арк. 24], а на початку 1928 р. – вже 172 із 380 студентів Кам'янець-Подільського ІНО [4, арк. 13зв.], [28, арк. 8]. На її порядок денний виносили питання політичного характеру, зокрема про рішення XI Всеукраїнського з'їзду рад (1925 р.), радянського будівництва в Україні і регіоні тощо [4, арк. 14].

У педагогічних ЗВО створювалися агітаційно-пропагандистські комісії (колективи), основу яких становили «ідейні» студенти. З 1 листопада 1925 р. міські осередки КП(б)У взялися розробляти заходи у цьому напрямку, після чого приступили до планомірної агітації та пропаганди в усіх міських організаціях, вишах, технікумах, товариствах [3, арк. 111]. Все це змушувало керівництво ІНО приділяти велику увагу політичному вихованню, що не кращим чином впливало на навчальний процес. Так, виконуючи поставлене вищими партійними органами завдання, організовувалися додаткові курси, семінари з підготовки майбутніх фахівців до партійної роботи. Наприклад, у 1925 р. в Кам'янці-Подільському при міському осередку КП(б)У відкрили 9-місячні курси з підготовки кваліфікованих партійних працівників, на які приймали 20-35-річних членів партії, зі стажем не менше 3-х років, освічених, фізично здорових, які вміли працювати з періодичними матеріалами, орієнтувалися в політичних подіях. Зарахованим на навчання, а серед них були і студенти К-ПІНО, щомісяця виплачували стипендію у розмірі 15 руб., що допомагало курсистам матеріально і стимулювало до активної діяльності у комуністичному руслі [3, арк. 29].

Загалом осередок КП(б)У зосереджував роботу щодо ІНО у кількох напрямках: політосвітньому, академічному, комсомольсько-молодіжному, пропагандистському (підготовка і друк відповідних матеріалів у міській та студентській пресі) та інших [5, арк. 48-49]. З часу появи К-ПІНО його колектив став і об'єктом, і суб'єктом антирелігійної пропаганди, завдання якої було сформульовано 9 квітня 1921 р. на засіданні пленуму ЦК РКП(б). У прийнятій постанові щодо посилення антирелігійної пропаганди наголошувалося, зокрема, на рішучій і принциповій позиції щодо осіб, які брали участь у релігійних відправах, виконували певні доручення священнослужителів тощо. Таких громадян не можна було приймати кандидатами в члени партії. А тих членів і кандидатів у члени РКП(б), які були помічені у церковно-релігійному житті, належало позбавлятися і виключати з партійних лав [20, с. 444].

Після XII з'їзду ВКП(б) (17-25 квітня 1923 р.) посилилася антирелігійна робота в освітанських закладах. Вимагалось створювати різні курси і групи для проведення живих лекцій, спрямованих проти церкви і релігії, публікувати у періодиці матеріали з викриття «реакційної ролі релігії у житті людини і суспільства» [21, с. 115]. У цьому контексті в Кам'янець-Подільському ІНО заснували гурток «Безвірник». Основне його завдання зводилося до

антирелігійної пропаганди серед студентства, що мало б відвернути увагу майбутніх фахівців від дотримання церковного календаря, участі у різних релігійних заходах, сприяли б світоглядним змінам у бік матеріалізму [2, с. 6]. Серед членів гуртка були й викладачі вишу. Вони показували приклад молоді, були дописувачами рубрики «Куток безвірника» місцевої газети «Червоний кордон», редакція якої у свій час й ініціювала заснування «Безвірника» у студентському середовищі педвишу.

У травні 1923 р. на засіданні бюро партосередку К-ПІНО йшлося про те, що частина студентів і викладачів таки беруть участь у церковних «відправах» та святкуванні релігійних свят [18, с. 272-273]. У прийнятій ухвалі зазначалося, що «такий елемент буде звільнено» з інституту [150, с. 546]. Однак, як показав подальший хід життя, впливати на релігійний світогляд чи його залишки було досить не просто, а заходи, що проводилися комуністами, не давали потрібного ефекту. Про це відкрито говорили на засіданні партбюро К-ПІНО 2 листопада 1927 р., коли спеціально розглядали невтішний стан роботи гуртка «Безвірник» [10, арк. 5]. Більшість присутніх підтримали заяву про те, що партійці, делеговані для зміцнення складу і активної роботи у цьому гуртку, нічого не роблять у справі прориву антирелігійної пропаганди, не серйозно ставляться до виконання своїх обов'язків [7, арк. 37зв.]. Після таких звинувачень мали б запропонувати якісь каральні заходи щодо пасивних «безвірників», утім, враховуючи складність впливу на молодих людей, змалку вихованих у релігійному дусі, нікого із гуртківців не покарали і не позбавили членства у «Безвірнику». Усіх заставили активізувати роботу щодо боротьби з релігією, звернути увагу на сільську місцевість, кули належало періодично навідуватися для проведення відповідних заходів [8, арк. 6]. Утім серйозно поліпшити цю ділянку роботи не вдалося.

Про загальний стан протидії церкві на місцях було добре відомо в центрі. То ж не випадково, 26 грудня 1928 р. партійним осередкам у вишах спрямували звернення про необхідність посилення агітації в трудових колективах і студентському контингенті, пропонувалося поєднувати її із акцентом на те, що релігія сприяє посиленню пияцтва та алкоголізму. У Кам'янець-Подільському ІНО, обговоривши ці настанови, основну увагу вирішили зосередити на таких релігійних святах, як Різдво Христове та Водохреща. Із студентів та викладачів утворили товариство «Антиалкоголізм», члени якого під час відзначення релігійних свят роз'яснювали вірянам їх шкідливість, мотивуючи це загрозливими наслідками пияцтва для здоров'я членів нового суспільства [6, арк. 41]. Але досягти омріяних результатів учасникам кампанії не вдалося.

Наприкінці лютого 1929 р. партколегія ЦК КП(б)У відзначила, що значна частина студентства, у тому числі й комсомольці, на жаль, не розуміють сутності завдань «соціалістичного будівництва», демонструють національно-шовіністичні настрої, ріст антисемітизму, що завдає серйозної шкоди справі партії [18, с. 55-56]. Враховуючи цю гостру критику, 9 квітня 1929 р. заступник наркома освіти УСРР направив всім вишам лист, у якому містилася вимога перевірити соціальний склад викладачів та студентів. Тим самим мали «знешкодити» той прошарок, який, на думку владного режиму, був виразником старих суспільних порядків, перешкоджав утвердженню марксистсько-ленінської ідеології у свідомості трудових мас, зокрема пролетарської молоді [12, арк. 4]. Так стартувала ще одна адміністративна кампанія, яка мала відверте ідеологічне забарвлення і мала на меті очистити трудові колективи від нездорових елементів.

Пропоновані настанови підсилили заходи комсомолу, який з 1928 р., виконуючи рішення VIII з'їзду ВЛКСМ, взявся виявляти «злочинні елементи» у вишах, зокрема через створення загонів так званої «Легкої Кавалерії» (інша назва – «Легка Кіннота»), своєрідних ідеологічних інспекторів та інформаторів, імена яких не розголошували. Вони брали участь у перевірці соціального складу комсомольців, позаспілкової студентської молоді, вносили керівництву вишів пропозиції щодо звільнення зі складу студентів конкретних осіб через їхню начебто неблагонадійність. У червні 1928 р. окремим розпорядженням міського комітету КП(б)У таке формування утворили і у К-ПІНО. Про його діяльність в офіційних документах згадували рідко, оскільки воно мало мало закритий характер. Усі «напрацювання» подавалися до міського осередку партії від імені ЛКСМУ. У документах, що зберігаються в Державного архіву Хмельницької області, «Легка Кавалерія» згадується як цілком таємна структура, про яку упродовж перших 10 місяців її роботи взагалі нічого не було відомо в колективі К-ПІНО [9, арк. 13-14]. Такі групи секретних інформаторів були в кожній організації, установі, інших вишах міста та країни, якими заправляли більшовики.

«Легка Кавалерія», яка складалася з майбутніх педагогів, працювала не лише у своєму виші. Вона неодноразово отримувала завдання здійснити «наліт» на різні організації Кам'янця-Подільського. Зокрема, 12 жовтня 1929 р. об'єктами їхньої уваги стали відділ народної освіти, апарат міської ради та редакція газети «Червоний кордон» [9, арк. 16]. До кожної структури

приховано відправили по 3 особи, доручивши їм спровокувати працівників у різних питаннях. На практиці це виглядало так: «легкі кавалеристи», маскуючись під звичайних мешканців, які прибули до установи ніби вирішувати свої приватні питання, у розмові з посадовцями ставили компрометуючі запитання. Інколи це стосувалося ввічливого ставлення до відвідувачів, але найчастіше торкалося політичних подій, керівництва різних рівнів, зокрема й країни [9, арк. 16]. Такі нальоти тривали не більше одного тижня, після чого компрометуючий матеріал оформлявся як звіти до їхнього штабу, а вже звіти вони подавалися керівництву міста. Така робота готувала на майбутнє кадр «сексотів», які широко використовувалися під час великого терору 1930-х рр.

Отже, в Кам'янець-Подільському ІНО, одному із педагогічних ЗВО УСРР, що утворився на базі національного держуніверситету, велика увага приділялася формуванню у студентства замість українського патріотизму комуністичної свідомості, через залучення його найбільш підготовленої частини до глибшого опанування у позааудиторний час марксистсько-ленінського вчення, історії ВКП(б), політпропаганди тощо в межах спеціально утворених гуртків, міських партійних курсів та ін., що згодом мало поповнити кадри комуністичних агітаторів і пропагандистів. Молодь залучали і до атеїстичної пропаганди, роботи із «знешкодження» ворогів соціалізму, використовуючи при цьому провокативні методи, поширені у спецслужбах. Утім вона загалом продовжувала бути під підозрою владних структур, а згодом потрапить від політичні репресії.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Адамський В.Р. Кам'янець-Подільський державний університет у період становлення радянської влади: зміна структурних форм // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Сер.: іст. 2009. Вип. 15. С. 211-217.
2. Втягнути професуру до роботи осередку «Безвірник» // Червоний кордон. 1928. 29 листопада. № 136 (512). С. 6.
3. Держархів Хмельницької обл. Ф.П.4. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 29, 111.
4. Держархів Хмельницької обл. Ф.П.4. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 13-20.
5. Держархів Хмельницької обл. Ф.П.4. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 22-49.
6. Держархів Хмельницької обл. Ф.П.4. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 41.
7. Держархів Хмельницької обл. Ф.П.4. Оп. 1. Спр. 12. Арк. 37зв.
8. Держархів Хмельницької обл. Ф.П.4. Оп. 1. Спр. 21. Арк. 5-6.
9. Держархів Хмельницької обл. Ф.П.4. Оп. 1. Спр. 23. Арк. 13-16.
10. Держархів Хмельницької обл. Ф.П.4. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 20.
11. Держархів Хмельницької обл. Ф.П.4. Оп. 1. Спр. 32. Арк. 14-15.
12. Держархів Хмельницької обл. Ф.Р.302. Оп. 1. Спр. 1142. Арк. 4.
13. Дідич В. Осередок ЛКСМУ при ІНО // Червоний кордон. 1924. 4 грудня. № 62. С. 2
14. Завальнюк О.М. Радянська влада і Кам'янець-Подільський державний український університет (1919, 1920-1921 рр.) // Освіта, наука та культура на Поділлі: зб. наук. праць. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 1998. Т. 1. С. 9-20.
15. Комарніцький О.Б. Матеріали фондів Держархіву Хмельницької області як джерело до вивчення партійного життя, політосвітньої та громадської діяльності студентства Кам'янець-Подільського інституту народної освіти // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. праць. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2011. Т. 18. С. 537-560.
16. Комарніцький О.Б. Участь студентів Кам'янець-Подільського вишу у роботі партійного та комсомольського осередків (20-30-ті рр. XX ст.) // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: іст. науки. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня Рута», 2018. Т. 28. С. 447-459.
17. Комарніцький О.Б. Партійна та політосвітня діяльність студентів Кам'янець-Подільського інституту народної освіти (1920-ті рр.) // Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика: зб. ст. Київ, 2011. Вип. 16. С. 268-277.
18. Комарніцький О.Б. Студентство Кам'янець-Подільського інституту народної освіти в період репресій (20-ті рр. XX ст.) // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: наук. зб. Сер.: іст. та філол. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2009. Вип. VI. С. 52-60.
19. Комарніцький О.Б. Студенти-педагоги у модернізації вищої освіти радянської України у 1920-1930-х рр.: монографія. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня «Рута», 2017. 984 с.
20. КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций, пленумов ЦК (1898-1988) . 9-е изд., доп и испр. Москва, 1983. Т.2. 607 с.
21. КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций, Пленумов ЦК (1898-1988). 9-е изд., доп и испр. Москва, 1984. Т.3. 469 с.
22. Партоосередок ІНО // Червоний кордон. 1925. 30 серпня. № 139. С. 2.

23. Політична історія України. XX ст.: У 6 т. Київ: Генеза, 2003. Т.3. 448с.
24. Пушук І.П. Перші кроки культурного будівництва в подільському селі (1921-1925 рр.) // Матеріали III Подільської історико-краєзнавчої конференції. Львів: в-во «Каменярь», 1970. С. 43-44.
25. ЦДАВО України. Ф.166. Оп. 8. Спр. 92. Арк. 8
26. ЦДАВО України. Ф.166. Оп. 2. Спр. 273. Арк. 76.
27. ЦДАВО України. Ф.166. Оп. 9. Спр. 1819. Арк. 8.
28. ЦДАГО України. Ф.1. Оп. 20. Спр. 1776. Арк. 18.
29. ЦДАГО України. Ф.1. Оп. 20. Спр. 1020. Арк. 123.

Диана Яблонская

Каменец-Подольский национальный университет имени Ивана Огиенко,
аспирантка (Украина)

**Воспитание коммунистической сознательности студентов педвузов УССР в 1920-х гг. :
деятельность кружков (на примере Каменец-Подольского ИНО)**

Аннотация. В статье говорится об организации коммунистического воспитания студентов Каменец-Подольского института народного образования (1921-1930) через привлечение их к кружковой работы идеологического направления и атеистического объединения. В частности, приводятся примеры участия молодежи в различных кружках, увеличение молодежного коммунистического прослойки в партийно-комсомольских ячейках, профсоюзных организациях, обучении на городских курсах активистов, привлечение представителей молодежного общественности к участию в социальной чистке вуза, выполнение специальных поручений и тому подобное.

Ключевые слова: Каменец-Подольский институт народного образования, ВКП (б) / КП (б) У, партийные, комсомольские и профсоюзные ячейки, кружки, преподаватели, студенты.

ABSTRACT

Diana Yablonska,

Kamyanets-Podilsky National Ivan Ogiienko University,
postgraduate student (Ukraine)

**Upbringing of the communist consciousness of students of pedagogical universities of the
USSR in 1920: activity of circles (on the example of Kamyanets-Podilskiy IPE)**

On the basis of archival and published sources and works of domestic historians, the main processes related to the upbringing of the communists Kamyanets-Podilskiy IPE (1921-1930) were raised as a result of an increase in the background of future teachers of low-income groups, a layer of members of the LCYUU and CP(b)U, the involvement of a significant part of the youth to participate in various ideological circles, combining atheistic nature, where they under the party control were preparing for active social and political activities aimed at supporting the existing political system in the country.

The article states that the creation of ideological circles took place not on a local initiative, but as a result of the communist diktat on the basis of the decisions of the congresses and plenums of the CC SCP(b), the state-administrative bodies, the party structures of different levels responsible for development of the country.

The article shows the growth of Soviet politics of the 1920s century, resulting in higher education institutions penetrated with the spirit of the communist idea. The formation of the Komsomol branch expanded the possibilities of open and official work with teachers, workers and students on their "redevelopment". All center members were forced to take part in the general meeting, to take membership fees, to perform various circular lectures, to perform party orders and much more, which could not but affect the educational and scientific life of higher educational institutions. There were cases of provocative raids on organizations and institutions to check the quality of their work and possible cleansing dissent. It turns out that the work of the "Bezvarnik" (the unbeliever) group of Kamyanets-Podilskiy IPE holding an anti-religious company to ban celebrations of religious holidays, has changed the spiritual values and turned the population into a bearer of one ideology – communist. The author also tells about the work of scientific, educational and educational groups, which were more political and satisfy the needs of party propaganda in the institutes.

It is noted that the work of the circle in the institutes of the 1920s was the decisive factor in the development of communist ideology. Such a policy could not be isolated from the activity of a higher institution of pedagogical education in Podillya, since such higher educational institutions were tools for the implementation of their ideas in practice.

Key words: *Kamianets-Podilskiy Institute of Public Education, CC SCP(b)/CP(b)U, party, komsomol and trade unions groups, teachers, students.*

REFERENCES:

1. Adamskyi V.R. Kamianets-Podilskiy derzhavnyi universytet u period stanovlennia radianskoi vlady: zmina strukturnykh form // Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Seriya: Istoriia. 2009. Vyp. 15. S. 211-217.
2. Vtiahnuty profesuru do roboty osередku «Bezvirnyk» // Chervonyi kordon. 1928. 29 lystopada. № 136 (512). S. 6.
3. Derzharkhiv Khmelnyncjkoji oblasti. F.P.4. Op. 1. Spr. 2. Ark. 29, 111.
4. Derzharkhiv Khmelnyncjkoji oblasti. F.P.4. Op. 1. Spr. 3. Ark. 13-20.
5. Derzharkhiv Khmelnyncjkoji oblasti. F.P.4. Op. 1. Spr. 6. Ark. 22-49.
6. Derzharkhiv Khmelnyncjkoji oblasti. F.P.4. Op. 1. Spr. 10. Ark. 41.
7. Derzharkhiv Khmelnyncjkoji oblasti. F.P.4. Op. 1. Spr. 12. Ark. 37zv.
8. Derzharkhiv Khmelnyncjkoji oblasti. F.P.4. Op. 1. Spr. 21. Ark. 5-6.
9. Derzharkhiv Khmelnyncjkoji oblasti. F.P.4. Op. 1. Spr. 23. Ark. 13-16.
10. Derzharkhiv Khmelnyncjkoji oblasti. F.P.4. Op. 1. Spr. 25. Ark. 20.
11. Derzharkhiv Khmelnyncjkoji oblasti. F.P.4. Op. 1. Spr. 32. Ark. 14-15.
12. Derzharkhiv Khmelnyncjkoji oblasti. F.R.–302. Op. 1. Spr. 1142. Ark. 4.
13. Didych V. Oseredok LKSMU pry INO // Chervonyi kordon. 1924. 04 hrudnia. № 62. S. 2
14. Zavalniuk O.M. Radianska vlada i Kamianets-Podilskiy derzhavnyi ukrainskyi universytet (1919, 1920-1921 rr.) // Osvita, nauka ta kultura na Podilli: zb. nauk. prats. Kamianets-Podilskiy : Oiiium, 1998. T. 1. S. 9-20.
15. Komarnitskyi O.B. Meterialy fondiv Derzharkhivu Khmelnytskoi oblasti yak dzherelo do vyvchennia partiinoho zhyttia, politosvitnoi ta hromadskoi diialnosti studenstva Kamianets-Podilskoho instytutu narodnoi osvity // Osvita, nauka ta kultura na Podilli: z. nauk. prats. Kamianets-Podilskiy: Oiiium, 2011. T.18. S.537-560.
16. Komarnitskyi O.B. Uchast studentiv Kamianets-Podilskoho vyshu u roboti partiinoho ta komsomolskoho osередkiv (20-30-ti rr. XX st.) // Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka: Istorychni nauky. Kamianets-Podilskiy: TOV «Drukarnia Ruta», 2018. T. 28. S. 447-459.
17. Komarnitskyi O.B. Partiina ta politosvitnia diialnist studentiv Kamianets-Podilskoho instytutu narodnoi osvity (1920-ti rr.) // Ukraina XX st.: kultura, ideolohiia, polityka: Zb. st. K., 2011. Vyp. 16. S. 268-277.
18. Komarnitskyi O.B. Studentstvo Kamianets-Podilskoho instytutu narodnoi osvity v period represii (20-ti rr. XX st.) // Ivan Ohienko i suchasna nauka ta osvita: nauk. zb. Seriya: istorychna ta filolohichna. Kamianets-Podilskiy: Kamianets-Podil. nats. un-t im. I. Ohienka, 2009. Vyp. VI. S. 52–60.
19. Komarnitskyi O.B. Ctudenty-pedahohy u modernizatsii vyshchoi osvity radianskoi Ukrainy u 1920-1930-kh rr.: monohrafiia. Kamianets-Podilskiy: TOV «Drukarnia «Ruta», 2017. 984 s.
20. KPSS v rezoliutsiyakh y resheniyakh sjezdov, konferentsiy, Plenumov TsK (1898-1988). 9-e yzd., dop y yspr. Moskva, 1983. T. 2 (1917-1922 rr.). 607 s.
21. KPSS v rezoliutsiyakh y resheniyakh sjezdov, konferentsiy, Plenumov TsK (1898-1988). 9-e yzd., dop y yspr. Moskva, 1984. T. 3 (1922-1925 rr.). 469 s.
22. Partoseredok INO // Chervonyi kordon. 1925. 30 serpnia. № 139. S. 2.
23. Politychna istoriia Ukrainy. XX st.: U 6 t. – T.3: Utverdzhennia radianskoho ladu v Ukraini (1921 -1938). Kyiv: Heneza, 2003. 448 s.
24. Pushuk I.P. Pershi kroky kulturnoho budivnytstva v podilskomu seli (1921-1925 rr.) // Materialy III Podilskoi istoryko-kraieznavchoi konferentsii. Lviv: v-vo «Kameniar», 1970. S. 43-44.
25. TsDAVO Ukrainy. F.166. Op. 8. Spr. 92. Ark. 8.
26. TsDAVO Ukrainy. F.166. Op. 2. Spr. 273. Ark. 76.
27. TsDAVO Ukrainy. F.166. Op. 9. Spr. 1819. Ark. 8.
28. TsDAHO Ukrainy. F.1. Op. 20. Spr. 1776. Ark. 18.
29. TsDAHO Ukrainy. F.1. Op. 20. Spr. 1020. Ark. 123.

Статтю подано до редколегії 21.03.2019 р.

Анастасія Rogozovська-Косунець

ДНЗ «Вінницький Центр ПТО технологій та дизайну», викладач історії (Україна)

Іван Романюк

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського,
доктор історичних наук, професор (Україна)

Створення на Вінниччині навчальних закладів механізації сільського господарства системи трудових резервів у 50-х рр.. XX століття.

Анотація. У статті розглядається один із напрямків реформування професійно-технічної освіти на Вінниччині у 1950-х роках XX століття, а саме: створення нового типу навчальних закладів системи трудових резервів – училищ та шкіл механізації сільського господарства. Стаття також розкриває особливості діяльності закладів освіти механізації сільського господарства в межах існуючої системи трудових резервів.

Ключові слова: мережа, система, училище, школа, навчання, Вінниччина, освіта, трудові резерви, заклад, сільське господарство.

Середня спеціальна освіта у радянській державі, виходячи із її сутності та завдань, була чи не найважливішою галуззю освіти в країні. Вона зародилася і розвивалася в роки радянсько-німецької війни 1941-1945 рр. та у повоєнний період. Її створення та існування пов'язано із потребою держави у відповідних спеціальностях. Саме на професійно-технічну освіту покладалися основні завдання відбудови народного господарства після війни, силами молодих кадрів системи трудових резервів. Країна знову ставала на ноги.

За період свого існування система трудових резервів професійно-технічної освіти в радянській державі, зазнавала неодноразового реформування. Це пов'язано передусім із тим, що держава потребувала великої кількості кваліфікованих робітників в усіх галузях народного господарства. Саме тому заклади освіти системи трудових резервів зазнавали частих реорганізацій та профільних змін.

У наукових працях радянського і сучасного періоду існує низка робіт, що висвітлює питання історії та розвитку системи трудових резервів у повоєнні роки. Але здебільшого ці праці узагальнюючого характеру, вони описують стан професійно-технічної освіти в межах однієї республіки, інколи даному питанню в них присвячений розділ або ж окрема стаття. Серед таких праць можна назвати роботи авторів В.Баранова, В. Гнедіна, М.Гриневича [1], М.Пузанова, Г. Терещенка[7], Ф.Блінчевського, Г.Зеленка[2] та інших.

Що стосується праць сучасних авторів, то, здебільшого, це енциклопедичні видання, як от збірник за редакцією Н. Ничкало [6]. Або ж статті науковців та краєзнавців у періодичних виданнях, серед яких можна відзначити дослідження О.Потильчака [5], Д. Щербацького [9], С.Куглера [4], але й вони висвітлюють загальні проблеми. Що стосується конкретно вивчення розвитку професійно-технічної освіти на Вінниччині у повоєнний період, то існує їх не так багато, зокрема це праці М. Кравця, М. Кукурудзяка [3], А. Rogozovської-Косунець [8]. Саме тому написання даної статті є актуальним на сьогодні, крім того автори статті використовують матеріали Державного архіву Вінницької області, які раніше ще не були опубліковані.

Система професійно-технічної освіти на Вінниччині у повоєнний період являла собою мережу училищ і шкіл фабрично-заводського навчання, що підпорядковувались Головному управлінню Міністерства трудових резервів УРСР. По завершенню війни на теренах Вінниччини у 1944 році, тут активно, як і по всій УРСР, почалися масові примусові мобілізації молоді до закладів освіти системи трудових резервів Союзу РСР. Темпи створення мережі училищ і шкіл фабрично-заводського навчання (далі школи ФЗН) були надзвичайно швидкі, адже країна потребувала відбудови. Однак такі швидкі темпи не означали якісних перетворень. Здебільшого новоутворенні училища та школи ФЗН не мали достатнього матеріально-технічного оснащення, кваліфікованого викладацького складу[8, с.267]. Не дивлячись на це, мобілізації планово проводились, до того ж часто молодь вступала добровільно на навчання до закладів освіти системи трудових резервів.

Зрештою, наприкінці 1940-х років матеріально-технічний стан училищ і шкіл ФЗН, низька професійно-педагогічна освіченість викладачів і фрагментарність навчально-виробничого процесу призвела до кризи в системі підготовки кваліфікованих кадрів. Через невиконання плану набору молоді, несприятливі умови для навчання та потребу кваліфікованих робітників у сільському господарстві, мережа закладів освіти міністерства трудових резервів зазнає перших

у повоєнний час скорочень та реорганізацій. Так, якщо у 1946 році в УРСР було 815 училищ та шкіл ФЗН, то у 1949 році - 636 [6, с.68]. Найбільше закладів освіти ліквідували на Донбасі у Сталінській та Ворошиловоградській областях.

Відповідно до наказу Міністерства трудових резервів СРСР №20 від 03.02.1949 року «Про реорганізацію і часткове скорочення мережі шкіл ФЗН Міністерства трудових резервів» по Вінницькій області підлягали ліквідації, у зв'язку із непридатністю приміщень і відсутності навчально-виробничих умов, 1 школа ФЗН при цукровому заводі м. Вінниці та 8 шкіл ФЗН при Міністерстві залізничного сполучення. Крім того, 5 шкіл ФЗН передбачалось реорганізувати в ремісничі училища при управліннях сільського господарства[13, с.5]. Саме реорганізацією закладів системи трудових резервів у заклади освіти при управліннях сільського господарства влада намагалася забезпечити відтворення і збереження системи трудових резервів у вигляді шкіл та училищ механізації сільського господарства.

Згідно постанови Ради Міністрів СРСР від 28.09.1949 року №4130 «Про часткове скорочення мережі шкіл ФЗН, ремісничих і залізничних училищ Міністерства трудових резервів», у зв'язку із непридатністю приміщень і відсутністю нормальних навчально-виробничих умов, ліквідували в жовтні-листопаді 1949 року школи фабрично-заводського навчання, а в 1950 році, після випуску учнів другого року навчання, - і ремісничі і залізничні училища відповідно до Положення №1. Приміщення ліквідованих шкіл та училищ передавались відповідним міністерствам і відомствам. Після особистого підпису тогочасного Голови Ради Міністрів СРСР Й.Сталіна додано положення №1 «Список шкіл ФЗН, ремісничих та залізничних училищ, що підлягають ліквідації та приміщення яких потребують передачі відповідним міністерствам.» Відповідно до списку по Вінницькій області підлягали ліквідації школи ФЗН Міністерства залізничних сполучень станції Козятин, а саме школа ФЗН №6 [11, с.160].

Після прийняття у вересні 1953 р. партійними органами СРСР та УРСР рішень про поліпшення справ у сільськогосподарському виробництві, мережа закладів системи трудових резервів, у яких здійснювалася підготовка робітників сільськогосподарського виробництва, розширювалася далі. На початку 1954 р. від Міністерства сільського господарства та радгоспів УРСР Українським республіканським управлінням трудових резервів було прийнято до системи 83 школи механізації сільського господарства. Ці заклади, а також ще 43 ремісничих училищ і шкіл ФЗН були реорганізовані в училища механізації сільського господарства[6, с.69].

У зв'язку із наказом Міністерства сільського господарства УРСР за №1375 від 25.11.1950 «Про заходи щодо покращення забезпечення МТС УРСР механізаторськими кадрами», у Вінницькій області необхідно додатково створити 4 школи механізації сільського господарства[10, с.377]. Саме таким чином були реорганізовані Кузьминецька школа полеводів та Гушинецьке ремісниче училище №5, відповідно до постанови Виконкому Вінницької обласної ради депутатів і трудящих та Обкому КП(б)У №2501-90с від 29.12.1950 «Про реорганізацію Кузьминецької школи полеводів в школу механізації сільського господарства», як такі, що не відповідають вимогам. Тому необхідним є реорганізація школи і передача учнів до Кукавської школи садівників» [10, с.376]. Новоутворена школа механізації сільського господарства мала готувати бригадирів тракторних бригад, комбайнерів і трактористів гусеничних тракторів з контингентом 300 учнів[10, с.376].

Аналогічна директива стосовно Гушинецького ремісничого училища №5 Калинівського району Вінницької області. Постанова Виконкому Вінницької обласної ради депутатів і трудящих та Обкому КП(б)У №2502-91с від 25.12. 1950 року «Про реорганізацію Гушинецької школи механізації сільського господарства на базі існування Гушинецького ремісничого училища №5» зазначає, що підготовкою кадрів слюсарів і токарів займаються МТС області. Тому Гушинецьке ремісниче училище №5 потрібно ліквідувати, а на його базі створити школу механізації сільського господарства з профілем підготовки бригадирів тракторних бригад, комбайнерів та трактористів із контингентом 300 учнів[10, с.380].

У 1951 році вийшов наказ Міністра трудових резервів СРСР В.Пронініна №76 від 09.04.1951 року. За цим наказом керівнику Вінницького обласного управління міністерства трудових резервів Бондаренку в вересні 1951 року потрібно було ліквідувати і Гушинецьке ремісниче училище №7. Приміщення передавали Міністерству сільського господарства СРСР для організації школи механізації сільського господарства. Учні переводили, а робітників, яких неможливо задіяти, звільнити[12, с.226]. В серпні 1951 року з наказу керівника Вінницького обласного управління трудових резервів Бондаренка «Про перевід учнів із Гушинецького ремісничого училища №7» дізнаємось, що групу ковалів, у кількості 25 осіб, передано Козятинському залізничному училищу №2; групу слюсарів по ремонту автомобілів, теж у кількості 25 осіб, переведено до ремісничого училища №3 м. Вінниці; групу слюсарів по ремонту тракторів, кількістю 25 осіб, передано до Заболотнянського ремісничого училища №2[12, с.268].

В новоутворених закладах освіти у 1950-х роках почалась підготовка механізаторів сільського господарства, трактористів, комбайнерів, механіків-комбайнерів з річним терміном навчання та перепідготовка протягом такого ж терміну бригадирів тракторних бригад. За період 1954-1958 рр. училища механізації сільського господарства УРСР підготували 246 тисяч сільських механізаторів, головним чином трактористів-машиністів широкого профілю та комбайнерів [6, с.69]. З них 4 200 осіб, згідно загального плану мобілізації, підготувало Вінницьке обласне управління трудових резервів [10, с.377].

Таким чином, заклади освіти механізації сільського господарства на Вінниччині, як і в усій УРСР, були створені у момент кризи виконання планів набору учнів до ремісничих та залізничних училищ та шкіл ФЗН Міністерства трудових резервів. Партійне керівництво держави вбачало в їх створенні можливість зберегти існуючу систему трудових резервів за рахунок збільшення підготовки кадрів для сільського господарства, яке у 1950-х роках ще потребувало відбудови після завершення радянсько-німецької війни. Крім того, наголошувалось, що випускники закладів освіти механізації сільського господарства завжди матимуть гідну роботу на селі, оскільки сільське господарство критично потребувало кваліфікованих робітників. Проте на самих обіцянках та агітаціях система закладів освіти механізації сільського господарства проіснувала недовго. Наприкінці 1950-х початок 1960-х років система трудових резервів зазнала нових реформувань і змін.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Баранов В.И., Гнедин В.Н., Гриневич Н.П.. – Рабочая смена. О развитии профессионально-технического образования в Украинской ССР. К., Вища школа. 1976. 167 с.
2. Блинчевский Ф.А. Профессионально-техническое образование рабочих. М.:Трудрезервиздат, 1957. 160с.
3. Кравець М., Кукурудзяк М. Освіта на Поділлі у перші повоєнні роки: 1944-1951рр.//Тези доповідей 15-ї Вінницької обласної краєзнавчої конференції. Вінниця. 1996. С.65-67.
4. Куглер С. Профшколи в Україні у 20-40-х рр.. XX століття // Історія України. 1999. вересень. №36. С.12.
5. Потильчак О. Професійне навчання і підготовка трудових резервів в Україні в період німецько-фашистської окупації 1941-1944рр. К., «Міжнародна фінансова агенція». 1998. 36 с.
6. Профтехосвіта України: XX століття.: енциклопедичне видання / за ред. Ничкало Н.Г. К., «Артек». 2004. 876 с.
7. Пузанов М. Ф. Очерки истории профессионально-технического образования в Украинской ССР. К. : Вища школа, 1980. 232 с.
8. Rogozovskaya-Kosunets A.V. Мобілізація молоді Могилівщини до навчальних закладів системи трудових резервів Донбасу у повоєнний період (1944-1950-х рр..) //Матеріали П'ятої Могилів-Подільської науково-краєзнавчої конференції, 16-17 жовтня 2015 р., Могилів-Подільський. – Вінниця: ПП Балюк І.Б., 2015. С. 267-273.
9. Щербацький Д. Розвиток освіти на Поділлі у новий час // Вінниччина:минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. Матеріали XXI Вінницької історико-краєзнавчої конференції 25-26 жовтня 2007. Вінниця. 2007. С.199-202.
10. Держархів Вінницької області. Ф.2700. Оп.7. Спр.212. 386 арк.
11. Держархів Вінницької області. Ф.2700. Оп.6. Спр.8. 368 арк.
12. Держархів Вінницької області. Ф.4767. Оп.1. Спр.72. 432 арк.
13. Держархів Вінницької області. Ф.4767. Оп.3. Спр.6. 113 арк.

Анастасія Rogozovskaya-Kosunets

ГУЗ «Вінницький Центр ПТО технологій и дизайна»,
преподаватель истории (Украина)

Иван Романюк

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського
доктор історических наук, професор (Украина)

Образование на Винниччине учебных заведений механизации сельского хозяйства системы трудовых резервов в 50-х гг. XX века

Аннотация. В данной статье исследуется один из векторов реформирования профессионально-технического образования в 1950-х годах, а именно: образование нового типа учебных заведений в системе трудовых резервов – училищ механизации сельского хозяйства. Кроме этого, статья дает информацию относительно особенностей функционирования и развития училищ данного типа в системе трудовых резервов.

Ключевые слова: сеть, система, учение, школа, училище, Винниччина, образование, трудовые резервы, сельское хозяйство.

Anastasiia Rogozovska-Kosunets

PEI «Vinnytsia Center for Vocational Education Technology and Design»,
teacher of history (Ukraine)

Ivan Romaniuk

Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University,
Dr (History), Professor (Ukraine)

Formation in Vinnytsia region educational institutions of agriculture mechanization of system of labor reserves in 50-s of XX century

For the period of its existence the system of labor reserves of vocational education in USSR has been repeatedly reformed. The system of vocational education in Vinnytsia region in the post-war period was the one system of colleges and schools of factory training which were subordinated to the head office of Ministry of Labor Reserves of the USSR. At the end of the war on the ground of Vinnytsia region in 1944, as well as throughout the Ukrainian SSR, massive forced mobilization of young people to educational institutions of the labor reserves of the USSR began.

The pace of creation the system of colleges and schools of factory training was extremely fast, because the country needed to be rebuilt. In the late 1940s material and technical condition colleges and schools of factory education, low professional and teacher training of teachers, the fragmentation of educational process led to a crisis in the training of skilled personnel.

In accordance with the order of the Ministry of Labor Reserves of the USSR № 20 of 03.02. 1949 «About reorganization and partial reduction of schools of factory education of Ministry of Labor Reserves» in Vinnytsia region was supposed to be reorganized 5 schools of factory education in the handicraft colleges at the departments of agriculture. This was the way in which the first educational institutions of agricultural mechanization were formed.

In the 1950s in Vinnytsia region 4 schools of mechanization of agriculture were formed. Among which Kuzmenetskaja and Gushhenetskaja schools, which were preparing brigades of tractor brigades, combine harvesters and tractor drivers, with a contingent of 300 students. For the period 1954-1958 the schools of agricultural mechanization of the UkrSSR has prepared 246 thousand skilled personnel.

Key words: chain, system, college, school, teaching, Vinnytsa, education, labor reserves, institution, agriculture.

REFERENCES:

1. Baranov V.I., Gnedin V.N., Grinevich N.P.. – Rabochaya smena. O razvitii professionalno-tekhnicheskogo obrazovaniya v Ukrainской SSR. K., Vishcha shkola. 1976. 167 s.
2. Blinchevskiy F.A. Professionalno-tekhnicheskoe obrazovanie rabochikh. M.:Trudrezervizdat, 1957. 160 s.
3. Kravecj M., Kukurudzjak M. Osvita na Podilli u pershi povojenni roky: 1944-1951rr.//Tezy dopovidej 15-ji Vinnycjkoji oblasnoji krajeznavchoji konferenciji. Vinnycja. 1996. S.65-67.
4. Kughler S. Profshkoly v Ukrajinі u 20-40-kh rr.. XX stolittja // Istorija Ukrajinj. 1999. veresenj. №36. S.12.
5. Potyljchak O. Profesijne navchannja i pidghotovka trudovykh rezerviv v Ukrajinі v period nimeckjo-fashystsjoji okupaciji 1941-1944rr. K., «Mizhnarodna finansova aghencija». 1998. 36 s.
6. Proftekhosvita Ukrajinj: XX stolittja.: encyklopedychne vydannja / za red. Nychkalo N.Gh. K.:«Artek». 2004. 876 s.
7. Puzanov M. F. Ocherki istorii professionalno-tekhnicheskogo obrazovaniya v Ukrainской SSR. K.: Vishcha shkola, 1980. 232 s.
8. Roghozovsjka-Kosunecj A.V. Mobilizacija molodi Moghylivshhyny do navchaljnykh zakladiv systemy trudovykh rezerviv Donbasu u povojennyj period (1944-1950-kh rr..) // Materialy P'jatoji Moghyliv-Podiljsjoji naukoivo-krajeznavchoji konferenciji, 16-17 zhovtnja 2015 r., Moghyliv-Podiljskij. – Vinnycja: PP Baljuk I.B., 2015. S. 267-273.
9. Shherbacjkyj D. Rozvytok osvity na Podilli u novyj chas // Vinnychchyna:mynule ta sjoghodennja. Krajeznavchi doslidzhennja. Materialy XXI Vinnycjkoji istoriko-krajeznavchoji konferenciji 25-26 zhovtnja 2007. Vinnycja. 2007. S.199-202.
10. Derzharkhiv Vinnycjkoji oblasti. F.2700. Op.7. Spr.212. 386 ark.
11. Derzharkhiv Vinnycjkoji oblasti. F.2700. Op.6. Spr.8. 368 ark.
12. Derzharkhiv Vinnycjkoji oblasti. F.4767. Op.1. Spr.72. 432 ark.
13. Derzharkhiv Vinnycjkoji oblasti. F.4767. Op.3. Spr.6. 113 ark.

Статтю подано до редколегії 22.03.2019 р.

ЕТНОЛОГІЯ

УДК 392.91(477.44):930.25(477.43)

DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2019-28-75-80>

Валентина Гребеньова

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського,
кандидат історичних наук, доцент (Україна)

Прізвищевий масив Гавришівської волості Вінницького повіту (на матеріалах Державного архіву Хмельницької області)

Анотація. В статті розглядається прізвищевий масив Гавришівської волості Вінницького повіту (на матеріалах Державного архіву Хмельницької обл.). До Гавришівської волості (станом на 1.01.1869 р.) Вінницького повіту входили села Гавришівка, Телепеньки, Хижинці, Щітки, Сокиринці, Великі Крушлинці, Малі Крушлинці, Тяжилів. Простежено формування місцевих прізвищ, зосереджено увагу на проблемі їх походження.

З'ясовано, що найбільшу групу становили прізвища, основою яких служили особові імена, здебільшого з християнського календаря, де найбільше імен грецького, давньоєврейського та латинського походження, зокрема траплялися прізвища, в основі яких чоловічі імена німецького походження; а також прізвища, утворені за професією та прізвища утворені за родом занять (професією).

Ключові слова: прізвище, прізвищевий масив, антропонім, Гавришівська волость.

У системі власних іменувань людей, що складалася протягом тривалого періоду, прізвища є наймолодшим класом власних особових назв. Вони виникали у мові народу в різні періоди й мали безпосередній зв'язок з його культурою, побутом, історією [12]. Це важлива родова спадкова назва особи, без яких вже протягом кількох століть не обходиться жодна людина. Його поява зумовлена потребами розвитку суспільства.

Прізвища виникли й офіційно закріпились як естафета роду, яка передається від покоління до покоління і зберігає в собі інформацію для нащадків [23, с. 5].

Історіографія дослідження української антропонімії нараховує велику кількість наукових праць, популярних книг, статей написаних з XIX ст. і до сучасності.

Дослідженню окремих питань антропонімії приділяли увагу українські етнографи та історики в другій половині XIX – початку XX ст. Зокрема: А. Степанович [17], М. Сумцов [18], В. Ястребов [25], І. Франко [22].

У XX ст. вагомий внесок у дослідження української антропонімії зробили Л. Гумецька [4], А. Залеський [10], Ю. Редько [16], М. Худаш [23], І. Фаріон [21], І. Єфименко [9], П. Чучка [24] та інші відомі мовознавці.

В українській історіографії ця проблема знайшла наукове висвітлення в дослідженнях істориків та етнологів сучасності. Зокрема, Ю. Волошина [2], Ю. Легуна [13], Т. Пірус [15], В. Гребеньової [3] тощо. Потрібно відзначити, що прізвищева система Гавришівської волості Вінницького повіту Подільської губернії досі не була предметом сукупного наукового вивчення та є актуальною.

Кількість повітів у Подільській губернії була визначена царським указом 19.07.1804 р. і залишилася незмінною аж до революції. Межі ж повітів мінялися, змінювалися й їх центри, через що окремі населені пункти в різні часи входили до різних повітів. [14, с.18]. Указом від 24 лютого 1832 р. київський військовий губернатор був призначений також генерал-губернатором Поділля і Волині. З того часу Київська, Подільська і Волинська губернії, що складали за офіційним адміністративно-територіальним поділом Південно-Західний край, управлялись київським, подільським і волинським генерал-губернатором.

Після реформи 1861 р. введено адміністративно-територіальний поділ на волості. Їх правління були становими органами місцевого самоврядування для селян [14, с.19]. На 1863 р. у Подільській губернії нараховувалося 376 волостей, які об'єднувалися у 59 мирових дільниць (районів діяльності мирових посередників).

Метою нашого дослідження є спроба простежити формування місцевих прізвищ, зосередити увагу на проблемі їх походження на прикладі Гавришівської волості Вінницького повіту (станом на 1.01.1869 р.), до якої входили села Гавришівка, Телепеньки, Хижинці, Щітки, Сокиринці, Великі Крушлинці, Малі Крушлинці, Тяжилів. [14, с.33.].

Джерелом матеріалів для даної розвідки послуговували записи сповідних книг восьми парафій, які зберігаються у Державному архіві Хмельницької області. Хронологія цих документів охоплює період 1833 року [5, арк.151-167, арк.178-187, арк.538-566.].

У досліджуваних сповідних розписах восьми парафій вдалося ідентифікувати 436 прізвищевих назв. Вони виконували важливу роль у ідентифікації мешканців волості. Адже у досліджуваний період за селянами вже були закріплені постійні родові прізвища. Науковець Юліан Редько, наголошував, що це ще сталося наприкінці XVIII – початку XIX ст.[16, с. 34].

Семантика українських прізвищ, як вважають науковці, «відбиває різні сторони й умови життя народу – заняття, сімейний стан, фізичні та психічні ознаки, соціально-класовий устрій суспільства, тваринний і рослинний світ тощо» [2]. Виходячи з цього, спробуємо проаналізувати виявлені прізвища за лексичними ознаками, взявши за основу класифікацію, запропоновану Ю.Редьком. Зокрема: 1. Прізвища, утворені від імен; 2. Прізвища, утворені від назви місця проживання чи походження; 3. Прізвища утворені від назви постійного місця заняття (професії); 4. Прізвища, утворені від індивідуальної ознаки (фізичні, психічні та інші властивості) їх першого носія прізвища [16, с.34].

З'ясовано, що найбільшу групу у Гавришівській волості становили прізвищеві назви, основою яких служили особові імена здебільшого з християнського календаря, де, як відомо найбільше імен грецького, давньоєврейського та латинського походження. Наприклад: Андрійчук від Андрій (гр.); Вакула, Вакулюк від Вукол (гр.); Власюк від Влас (гр.); Демчук від Дем'ян (гр.); Зінчук від Зіновій (Зінь) (гр.); Костин, Косчин від Костя (гр.); Луценко від Лука (гр.); Марчук від Марко (гр.); Миколук, Миколучка від Микола (гр.); Мироненко від Мирон (гр.); Нечипорук від Нечипор (гр.); Олексюк, Олексючка від Олексій (гр.); Омельчук від Омелян (гр.); Онопенко, Остапенчиха від Онуфрій (гр.); Остапенко від Остап (народна форма імені Євстафій) (гр.); Панасючка від Панас (гр.); Петрук, Петручка, Петрунчук від Петро (гр.); Романиха, Романюк від Роман (гр. і лат.); Степанець, Степанюк від Степан (гр.); Тимчук, Томчинюк від Тимофій (гр.); Фещенко від Феодосій (гр.); Юрченко, Юрчак, Юрченчиха від Юрій (гр.); Гаврилюк, Гаврилючка від Гаврило (д.-євр.); Данилович, Данілевич від Данило (Даніель) (д.-євр.); Ільченко від Ілля (д.-євр.); Хоменко від Хома (д.-євр.); Юзовин, Юзтеш від Іосиф (Іосип) (д.-євр.); Антоничук від Антон (лат.); Герман – запозичено з нім. (лат.); Климентієв, Климець, Климецький від Клим (лат.); Лаврик від Лаврін (лат.); Мартинюк від Мартин (лат.); Павлусенко від Павло (лат.); Терещенко, Терещук, Терещучка від Терентій (лат.).

Деякі імена ставали основою для кількох прізвищ, як-от Василь (гр.) – Василенко, Василенчиха, Васильця, Васильчишин; Іван (д.-євр.) – Іванченко, Іванчиха, Янишен, Янкова, Янковський [16, с. 35-36]; Сава (д.-євр.) – Савчук, Савчучка, Савулка, Саволучка; Семен (д.-євр.) – Семенюк, Семенець, Семененко, Семененчиха тощо.

В с.Телепеньки та с. Гавришівка траплялися прізвища, в основі яких чоловічі імена німецького походження. Наприклад: Людвичко від Людвиг, Кунудиха від Кун [24, с. 313] та Герман від Герман [2, с. 499].

У формуванні зафіксованих прізвищ значну роль відіграли чоловічі особові імена, а не жіночі. Ю. Блажчук пояснює це тим, «що на території України іменування жінки служило засобом ідентифікації особи лише в окремих випадках» [1, с. 15]. Нащадки, як правило, дістали прізвище (згодом прізвище) від імені батька або діда і тільки в окремих випадках, коли батько був невідомий або давно помер чи виїхав і весь тягар утримання сім'ї та виховання дітей несли мати, діти діставали прізвища від її імені [16, с.35].

У Гавришівській волості від жіночого імені виявилось лише 2 прізвища: Теклюк, Теклиха від Текля (гр.).

Наступними, майже рівними першій групі кількісно, були прізвища, які утворені за родом занять (професією) свого першого носія. Це були назви, які чітко відрізняли окрему особу від її оточення [16, с.37]. Зафіксовані прізвища у Гавришівській волості дають можливість уявити життя України цього періоду в таких аспектах: зокрема: 1. Військо (давні козацькі війська): Козак (прізвище переходило на нащадків, зберігаючи пам'ять про невідомого предка-козака); 2. Економічне життя України: а) промисловість: Дехтар (дьоготь випалювання з березової смоли) [7, с.154]; Мельник, Мельничук (власник млина, або той, хто працює у млині); Круподер (той, хто займається виробництвом крупів), Килимничка (майстер, що виробляє килими); б) ремесло: Бондар, Боднарець, Бондарка, Бондарчук (майстер, що виробляє діжки, бодні); Гончарук (майстер, що виготовляє посуд різні вироби з глини) [6, с.628]; Гут, Гутиха (пол. гута – домна, піч для виплавки металу чи скла; людина, що працює в гуті.); Коваль, Ковальчук (майстер, що виготовляє металеві предмети); Кравчук, Кравець, Кравчик (фахівець з пошиття одягу); Ткач (майстер, який виготовляє тканини на ткацькому верстаті); Швець, Шевчук, Шийчук (майстер, що шиє взуття, чоботар); Кожутник (той, хто шиє кожухи); в) торгівля: Крамар, Крамарка (торговці). Коломієць (добувач солі, торговець сіллю; дослідники вважають, що

поширення даного прізвища в Україні пояснюється саме з загальним найменуванням промислу, а не з назвою міста Коломия); г) організація праці: Гуменний (прикажчик, що організовував роботу на току поміщика) [20, с.193]; Лановий (наглядач за польовими роботами) [8, с.189], Пастушенко (пастух), Кухар (робітник, що готує їжу), Лісовий (лісник, мешканець лісу та лісовий сторож) [8, с.265]; д) сільське господарство: Коноплицький (місце де росли коноплі); е) церковне життя: церковнослужителі різного рангу представлені в таких прізвищах, як Гуменюк (ігуменя), Паламарчук, Церковник, Церковничка тощо.

Прізвища, мотивовані назвами професій (занять), несуть цінну інформацію про суспільно-політичне та економічне життя дослідженої території. Вони легко передавалися нащадкам і ставали спадковими, бо і сама професія дуже часто переходила з покоління в покоління.

Третю групу становили прізвищеві назви, що походили від індивідуальних ознак перших носіїв. Частина цих ознак були зовнішніми, фізичними: колір волосся, зачіска, особливості зросту, будови та частин тіла, ходи тощо. Наприклад: Білий, Більвус, Білевич, Білостецький, Косий, Кривий, Кучерук, Носальський, Чорний, Рудій, Руденький, Рудичка, Човган. Лексеми, які використовувалися для вказівки на зовнішні чи внутрішні особливості людини, належать до найдавніших часів, коли вони були надзвичайно різноманітними як у семантичному, так і словотвірному плані [11, с.201].

Прізвище могло також вказувати й на фізичні ознаки, вдачу, характер, поведінку, уподобання. Таке походження мали прізвища: Баламут, Бевз (бовдур), Бевзючка, Галайдиха (запальна людина, крикун), Мудричка, Кришук, Лихій, Метушинський, Милик, Миличук, Мирчук, Малоумен, Слабоувжин тощо.

Найменшу групу у Гавришівській волості складають прізвища, що походять від назви місцевості або національності. Такими є: Бойко (місцева назва українців, що живуть у Підкарпатті, тобто «горянин» - житель низовини Бойківщини, який на думку Л. Чопея, походить від надмірного вживання частки і сполучника бо; поширення даного прізвища в Україні пояснюється й від імені Бойко, яке співвідносне з іменами Боян, Боя, Бойо. У Карпатах ім'я Бойко засвідчується з XVI ст., а з XVII фіксується й як прізвище) [24, с.78], Мазурка, Мазурчак, Мазуричка, Мазурик (так називали населення Мазовша в Польщі, поляків Надсяння, а часом і покатоличених українців), Подолян (житель Поділля), Поліщук (вихідці з Полісся), Полянський (Великий і численний рід, один із родів полянського племені, до якого належав Ант, споконвіку жив над Дніпром) [20, с.108], Вінницький (мешканець Вінниці).

У Гавришівській волості зустрічаються прізвища, які не входять до основних чотирьох лексичних груп. Це прізвища, що відзеркалюють фауну України й світу та флори. Зокрема найменування, утворені від назв тварин: Баран, Вовчук, Коровак, Коровачка, Котиха, Кугут, Лисак; птахів: Боцюнець (чорногуз) [24, с.86], Воронюк, Воронючка, Горобець, Гусак, Зубир, Котик, Котичка, Орел, Сичиха, Сорока; рослин: Березнюк, Березовський, Лопушник, Лопушен, Лопушенючка, Марунчак (маруна - рослина) Хмель, Назви тварин, птахів, рослин, що фіксуються в аналізованих прізвищах, у переважній більшості загальнонародні й добре відомі.

Є група прізвищ, що відображає природні явища: Мороз, Заверюха, Громовенко, Громовський, Громовенчиха; назви страв і продуктів споживання: Кисіль, Кисилук, Киселичка, Ковбасюк; хімічних елементів: Галій; особливості розташування житла, садиби: Загороднюк, Загороднючка, Заболоцький.

Отже, для власної ідентифікації жителі Гавришівської волості використовували прізвища. Найбільшу групи серед них становили прізвищеві назви, в основі яких лежали особові чоловічі імена здебільшого з християнського календаря (зафіксовано прізвища від чоловічих імен німецького походження) та за родом занять (професією).

Дослідження прізвищевої системи окремого регіону актуальне та важливе, адже прізвища містять інформацію не лише про його теперішнього носія, але фактично віддзеркалюють історію всього роду. Крім того, саме прізвища відбивають різні історичні процеси, що мали місце на даній території, особливості побуту, матеріальної і духовної культури, оточуючої природи, демографічні процеси, зв'язки з іншими народами.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Блажчук Ю. І. Антропонімія Уманщини XVII – початку XXI ст. : автореф. канд. філолог. наук : 10.02.01. Київ, 2008. 22 с.
2. Волошин Ю. Полтавська антропоніміка. Які імена та прізвища носили полтавці в другій пол. XVIII ст. [Електронний ресурс] // Україна модерна. 2015. № 22. Режим доступу: <http://uamoderna.com/md/voloshyn-antropnimika>.
3. Гребеньова В.О. Прізвищевий масив Сосонської волості Вінницького повіту (на матеріалах Державного архіву Хмельницької області) // Наукові записки Вінницького державного

- педагогічного університету ім. М.Коцюбинського : збірник наукових праць. Вінниця, 2017. Вип. 25. С. 228-232.
4. Гумецька Л. Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV-XV ст. Київ: Вид-во АН УРСР, 1958. 298 с.
 5. Державний архів Хмельницької області, Ф.315. Оп.1. Спр.7391. 1330 арк.
 6. Етимологічний словник української мови: В 7 т. / АН УРСР Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; редкол. О. С. Мельничук та ін. Київ: Наукова думка, 1982. Т.1: А – Г / укл. Р.В.Болдирєв. 1982. 632 с.
 7. Етимологічний словник української мови: В 7 т. / АН УРСР Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; редкол. О. С. Мельничук та ін. Київ: Наукова думка, 1985. Т.2: Д – Копці / укл. Н.С.Родзевич. 1985. 572 с.
 8. Етимологічний словник української мови: В 7 т. / АН УРСР Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Редкол. О. С. Мельничук та ін. Київ: Наукова думка, 1983. Т.3: Кора – М / укл. Р.В.Болдирєв. 1989. 552 с.
 9. Сфименко І. В. Українські прізвищеві назви XVI ст. Київ: Наукова думка, 2003. 167 с.
 10. Залеський А.М. Спостереження над українськими прізвищами XVII ст. (на матеріалі с.Перегінське) // Дослідження і матеріали української мови. – Київ, 1964. Т.6. С. 133-145.
 11. Керста Р.Й. Антропоніми – основа вивчення лексики, що характеризує особисті властивості людини // З історії української лексикології. Київ: Наукова думка, 1980. С 200-213.
 12. Корнієнко І. Від прізвиськ до прізвищ [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.interklasa.pl/portal/dokumenty/ridna_mowa_uk/index.php?page=rm33_02.
 13. Легун Ю. В. Формування і видозміни масиву прізвищевих назв сіл Митинецької сільської ради // Легенди з-під сивого Бужка: природа, археологія, історія, етнографія та фольклор сіл Митинці, Хотьківці, Вереміївка і Заруддя Красилівського району на Хмельниччині. Київ: Майстерня книги, 2010. С.159-162.
 14. Петренко О. Історія адміністративно-територіального устрою Вінниччини від найдавніших часів до сучасності. Вінниця: ПП «Едельвейс і К», 2008. 56 с.
 15. Пірус Т. П. Прізвищевий масив мешканців містечка Рахни Лісові Ямпільського повіту Подільської губернії початку XIX ст. (на матеріалах Державного архіву Вінницької області) // Вісник інституту історії, етнології і права: збірник наукових праць. Вінниця, 2016. Вип. 14. С. 111-114.
 16. Редько Ю. К. Довідник українських прізвищ. Київ: Радянська школа, 1968. 216 с.
 17. Степанович А. Заметки о происхождении малорусских фамилий // Филологические записки. Воронеж, 1882. Вып. VI. С. 1-7.
 18. Сумцов М. Малорусские фамильные прозвания // Киевская старина. 1885. №2. С. 215-228.
 19. Сучасний словник української мови в 11 т. Київ: Наукова думка, 1970-1980. Т.2 Г-Ж. / укл. І.Білодід. К.1971. 556 с.
 20. Сучасний словник української мови в 11 т. Київ: Наукова думка, 1970-1980. Т.7 По-Пр. / укл. І.Білодід. К.1976. 723 с.
 21. Фаріон І.Д. Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини наприкінці XVIII –початку XIX століття (з етимологічним словником). Львів: Літопис, 2001. 371 с.
 22. Франко І.Я. Причинки до української ономастики // Франко І.Я. Зібрання творів : у 50 т. Київ: Наукова думка, 1982. Т. 36 : Літературно-критичні праці. С. 391-424.
 23. Худаш М. Л. З історії української антропонімії. Київ: Наукова думка, 1977. 236 с.
 24. Чучка П. П. Прізвища закарпатських українців : Історико-етимологічний словник. Львів : Світ, 2005. 704 с.
 25. Ястребов В. Малорусские прозвиза Херсонской губернии // Этнографическое обозрение. 1893. 113 с.

Валентина Гребенева

Винницкий государственный педагогический университет имени Михаила Коцюбинского,
кандидат исторических наук, доцент (Украина)

**Фамильный массив Гавришовской волости Винницкого уезда
(на материалах Государственного архива Хмельницкой области)**

Аннотация. В статье рассматривается фамильный массив Гавришовской волости Винницкого уезда (на материалах Государственного архива Хмельницкой обл.). К Гавришовской волости (по состоянию на 1.01.1869 г.) Винницкого уезда входили села

Гаверишівка, Телепенки, Хиженці, Щитки, Сокиринці, Великі Крушлинці, Малі Крушлинці, Тяжилово.

Просліджено формування місцевих прізвищ, зосереджено увагу на проблемі їх походження. Встановлено, що найбільшу групу склали прізвища, основаних на службі особисті імена, в основному з християнського календаря, де імена грецького, давньоєврейського і латинського походження, в частині виступали прізвища, в основі яких чоловічі імена німецького походження; і прізвища утворені за родом занять (професії).

Ключові слова: прізвище, прізвищний масив, антропонім, Гаверишівська волость.

ABSTRACT

Valentyna Hrebenova

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University,
PhD (History), Associate Professor (Ukraine)

The abundance of surnames of Havryshivka Volost in Vinnytsia District (based on the materials of the State Archives of Khmelnytskyi Region)

The article deals with the abundance of surnames of Havryshivka Volost in Vinnytsia District (based on the materials of the State Archives of Khmelnytskyi Region). The author emphasizes that of Havryshivka Volost in Vinnitsa Region (as of January 1, 1869) consisted of villages such as Havryshivka, Telepenky, Khyzhyntsi, Shchitky, Sokyryntsi, Velyki Krushlyntsi, Mali Krushlyntsi, Tiazhyliv. The formation of local surnames has been traced. The author focuses on the problem of their origin.

The sources of this study were the archival materials recorded in the confessional books of the eight parishes which are kept in the State Archives of the Khmelnytskyi Region. The chronology of these documents covers the period 1833.

It was able to identify 436 surnames in the confessional books of the eight parishes. They played an important role in identifying the residents of the parish. Since, in the study period, the peasants already have fixed permanent family names.

The identified surnames have been analyzed on lexical grounds based on the classification of Yu.K. Redko. It was found that the largest group was made up of surnames, which were the basis of personal names; mostly they originated from the Christian calendar such as the names of Greek, Hebrew and Latin origin, in particular, there were surnames based on male names of German origin. Moreover, there were the surnames formed by occupation.

Surnames derived from the individual characteristics of the first carriers were sufficiently common. Some of these features were external, physical: hair color, hairstyle, peculiarities of height, structure and body parts, manner of walking, etc. The smallest group was made up of the surnames originating from the name of the local district or nationality.

In the Havryshivka Volost, there were the surnames that were not included in the main four lexical groups. These surnames reflected the fauna of Ukraine and the world as well as the flora; the natural phenomena; the names of meals and food products; chemical elements; features of location of the dwelling.

Consequently, the surnames reflect the various historical processes that took place in this territory.

Key words: surname, abundance of surnames, anthroponym, Havryshivka Volost.

REFERENCES:

1. Blazhchuk Yu. I. Antroponimiia Umanshchyny XVII – pochatku XXI st. : avtoref. kand. filoloh. nauk : 10.02.01. Kyiv, 2008. 22 s.
2. Voloshyn Yu. Poltavska antroponimika. Yaki imena ta pryzvyshcha nosyly poltavtsi v druhii pol. XVIII st. [Elektronnyi resurs] // Ukraina moderna. 2015. № 22. Rezhym dostupu: <http://uamoderna.com/md/voloshyn-antroponimika>.
3. Hrebenova V.O. Pryzvyshchevyi masyv Sosonskoi volosti Vinnytskoho povitu (na materialakh Derzhavnogo arkhivu Khmelnytskoi oblasti) // Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu im. M.Kotsiubynskoho : zbirnyk naukovykh prats. Vinnytsia, 2017. Vyp. 25. S. 228-232.
4. Humetska L. L. Narys slovotvorchoi systemy ukrainskoi aktovoi movy XIV-XV st. Kyiv: Vyd-vo AN URSR, 1958. 298 s.
5. Derzhavnyi arkhiv Khmelnytskoi oblasti, F.315. Op.1. Spr.7391. 1330 ark.

6. Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy: V 7 t. / AN URSS In-t movoznavstva im. O. O. Potebni; redkol. O. S. Melnychuk ta in. Kyiv: Naukova dumka, 1982. T.1: A – H / ukl. R.V.Boldyriev. 1982. 632 s.
7. Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy: V 7 t. / AN URSS In-t movoznavstva im. O. O. Potebni; redkol. O. S. Melnychuk ta in. Kyiv: Naukova dumka, 1985. T.2: D – Koptsi / ukl. N.S.Rodzevych. 1985. 572 s.
8. Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy: V 7 t. / AN URSS In-t movoznavstva im. O. O. Potebni; Redkol. O. S. Melnychuk ta in. Kyiv: Naukova dumka, 1983. T.3: Kora – M / ukl. R.V.Boldyriev. 1989. 552 s.
9. Iefymenko I. V. Ukrainski pryzvyshchevi nazvy XVI st. Kyiv: Naukova dumka, 2003. 167 s.
10. Zaleskyi A.M. Sposterezhennia nad ukrainskymy pryzvyshchamy XVII st. (na materialy s.Perehinske) // Doslidzhennia i materialy ukrainskoi movy. Kyiv, 1964. T.6. S. 133-145.
11. Kersta R.I. Antroponimy – osnova vyvchennia leksyky, shcho kharakteryzuie osobysti vlastyvoli liudyny // Z istorii ukrainskoi leksykologii. Kyiv: Naukova dumka, 1980. S 200-213.
12. Korniienko I. Vid pryzvysk do pryzvyshch [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu do statii: http://www.interklasa.pl/portal/dokumenty/ridna_mowa_uk/index.php?page=rm33_02.
13. Lehun Yu. V. Formuvannia i vydozminy masyvu pryzvyshchevykh nazv sil Mytynetskoii silskoi rady // Lehendy z-pid syvoho Buzhka: pryroda, arkhieholohiia, istoriia, etnohrafiiia ta folklor sil Mytyntsi, Khotkivtsi, Veremiivka i Zaruddia Krasylivskoho raionu na Khmelnychchyni. Kyiv: Maisternia knyhy, 2010. S.159-162.
14. Petrenko O. Istoriia administratyvno-terytorialnoho ustroiu Vinnychchyny vid naidavnishykh chasiv do suchasnosti. Vinnytsia: PP «Edelveis i K», 2008. 56 s.
15. Pirus T. P. Pryzvyshchevyi masyv meshkantsiv mistechka Rakhny Lisovi Yampilskoho povitu Podilskoi hubernii pochatku XIX st. (na materialakh Derzhavnoho arkhivu Vinnytskoi oblasti) // Visnyk instytutu istorii, etnologii i prava: zbirnyk naukovykh prats. Vinnytsia, 2016. Vyp. 14. S. 111-114.
16. Redko Yu. K. Dovidnyk ukrainskykh pryzvyshch. Kyiv: Radianska shkola, 1968. 216 s.
17. Stepanovych A. Zametky o proyskhozhdenii malorusskykh famylyi // Fylolohicheskye zapysky. Voronezh, 1882. Выр. VI. S. 1-7.
18. Sumtsov M. Malorusskye famylynye prozvanyia // Kyevskaia starina. 1885. №2. S. 215-228.
19. Suchasnyi slovnyk ukrainskoi movy v 11 t. Kyiv: Naukova dumka, 1970-1980. T.2 H-Zh. / ukl. I.Bilodid. K.1971. 556 s.
20. Suchasnyi slovnyk ukrainskoi movy v 11 t. Kyiv: Naukova dumka, 1970-1980. T.7 Po-Pr. / ukl. I.Bilodid. K.1976. 723 s.
21. Farion I.D. Ukrainski pryzvyshchevi nazvy Prykarpatskoi Lvivshchyny naprykintsi KhVIII –pochatku KhIX stolittia (z etymolohichnym slovnykom). Lviv: Litopys, 2001. 371 s.
22. Franko I.Ia. Prychynky do ukrainskoi onomastyky // Franko I.Ia. Zibrannia tvoriv: u 50 t. Kyiv: Naukova dumka, 1982. T. 36 : Literaturno-krytychni pratsi. S. 391-424.
23. Khudash M. L. Z istorii ukrainskoi antroponimii. Kyiv: Naukova dumka, 1977. 236 s.
24. Chuchka P. P. Pryzvyshcha zakarpatskykh ukrainsiv : Istoryko-etymolohichnyi slovnyk. Lviv: Svit, 2005. 704 s.
25. Iastrebov V. Malorusskye prozvyscha Khersonskoi hubernyy // Etnohrafycheskoe obozrevanye.1893. 113 c.

Статтю подано до редколегії 21.03.2019 р.

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

УДК 94:78.06

DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2019-28-81-85>

Ірина Швець

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського,
Народна артистка України, професор (Україна)

**Становлення візантійської співочої системи восьмиголосся
у VIII-X століттях: історико-культурний аналіз**

Анотація. Автор статті «Становлення візантійської співочої системи восьмиголосся у VIII-X століттях: історико-культурний аналіз» Ірина Швець розглядає візантійський «Восьмигласник» у контексті єдиної богослужбової співочої системи. Спираючись на ґрунтовні дослідження з історії, сіміографії і палеографії церковного співу, автор розглядає феномен візантійського восьмиголосся не тільки в музичному аспекті, як сукупність духовних піснеспівів, що мають певну композиційну, мелодико-ритмічну і гармонійну специфіку, але і в історичному, з точки зору становлення і трансформацій, які зазнала гласова система за свою багатовікову історію.

Ключові слова: візантійське восьмиголосся, Октоїх, богослужбовий спів, музично-теоретична система гласів.

Сучасний етап духовного розвитку суспільства визначився посиленням інтересу до православної культури в науковому середовищі. Звернення до церковного співу, до широкої представленості музики в православній культурі і національному мистецтві знаходить відображення в публікаціях з християнської, православної тематики.

Ґрунтовні дослідження з історії, сіміографії і палеографії церковного співу складають праці прот. Д.В. Аллеманова, М.В. Бражнікова, А.І. Гарднера, прот. І.І. Вознесенського, В.І. Мартинова, прот. В.М. Металлова, А.А. Нікольського, А.В. Преображенського, Д.В. Розумовського, С.В. Смоленського, Н.Д. Тальберга.

Серед сучасних авторів, які розглядають церковний спів в історичному і мистецтвознавчому контексті і тих, хто вивчає історію і теорію церковного співу слід виділити Т.Ф. Владишевську, А.І. Кандинського, М.П. Рахманову, Г.А. Пожидаєву.

Більшість дослідників розглядають давні церковні співочі книги в контексті єдиної богослужбової співочої системи. Окремим співочим книгам Тріоді присвятили свої праці Н.В. Грузинцева, Н.В. Заболотна, Кондакарь досліджували Ю.В. Артамонова, Т.Ф. Владишевська, Ірмологій – М.Г. Казанцева.

Православний богослужбовий спів протягом своєї багатовікової історії був тісно пов'язаний з восьмиголоссям і став неординарним явищем в церковній культурі. Актуальність дослідження визначається інтересом вивчення феномена візантійського восьмиголосся не тільки в музичному аспекті, як сукупність духовних піснеспівів, що мають певну композиційну, мелодико-ритмічну і гармонійну специфіку, але і в історичному, з точки зору становлення і трансформацій, які зазнали гласові розпіви за свою багатовікову історію.

Метою дослідження є характеристика феномена візантійського восьмиголосся та історико-культурний аналіз церковно-співочої культури Візантії середньовіччя, як особливого виду мистецтва, що містить духовно-аскетичний аспект.

Спів під час богослужіння був невід'ємною частиною життя християн з початку виникнення Церкви. Про це свідчать послання апостола Якова: «Чи страждає хто з вас, нехай молиться. Чи веселий хто, нехай співає псалми», а також апостола Павла, де він радить духовно підсилювати молитву «псалмами, гімнами і піснями духовними» [1, с.111, 482].

Ще у перші століття християнство встановило головні музично-співочі канони: спів має бути суто вокальним, виключно мелодійним, без домішок будь-яких музичних інструментів. «Ми для прославлення Бога єдино користуємося мирним словом, і вже не користуємося а ні стародавніми гулами, а ні трубою, а ні тимпаном, а ні флейтою», – наставляв пресвітер Климент Олександрійський [2, с.11-12].

З середини II століття з'явився спеціальний хоровий спів під час богослужіння, він замінив собою участь всіх присутніх в богослужбовому співі через те, що до цього часу значно розширилася й ускладнилася сама система церковного співу, а також кількість пісень.

У V столітті Церква остаточно встановила систему співу на чотири основних богослужбових гласа: дорійський, фрігійський, лідійський і давньогрецький. Такий спів вперше було введено в Міланській Церкві святителем Амвросієм Медіоланським, який, на думку деяких дослідників, склав нотний Антифонарій. На ім'я свого засновника такий спів отримав назву «Амвросіанський» [3, с. 34].

Становлення церковного восьмиголосся відбувалося на межі VII-VIII століть за благословінням Папи Римського святителя Григорія Двоєслова. Григоріанське восьмиголосся замінило Амвросіанське чотириголосся і було прийнято Західною Церквою як «Cantus`a firmus`a», тобто співу, затвердженого на всі часи [4].

Чітко сформована система восьмиголосся, як основний закон церковного співу, знайшла своє відображення в церковній книзі преподобного Іоанна Дамаскіна під назвою «Октоїх» у середині VIII століття. Назва «Октоїх» походить від грецького слова *ὀκτώ* - «вісім» і грецького слова *ἵχος* - «глас». «Восьмигласник» або «Октоїх» – одна з головних богослужбових книг православної церкви, яка містить чинопослідування вечірні, повечір'я, утрени і Літургії для шести буденних днів тижня, а для недільних днів - малої вечірні та полунощниці [5, с. 4].

Автор «Октоїху» Преподобний Іоанн Дамаскін не тільки склав піснеспіви на недільні дні для вечірнього і ранішнього богослужіння і розподілив їх на вісім голосів, а й створив для них музику, встановивши певний спосіб їх співу. Сучасний дослідник праць святого Іоанна Дамаскіна П. Петрос вказує, що преподобний Іоанн скасував в Церкві будь-який спів, що не відповідає молитовному духу. Розбираючи закони церковного співу, сучасні Іоанну Дамаскіну, П. Петрос свідчить, що преподобний «виклав восьмиголосся церковного співу у суворій музичній системі» [6, с. 24]. П. Петрос визнає святого Іоанна Дамаскіна організатором літургійного музичного восьмигласного співу. Преосвященний Філарет, архієпископ Чернігівський, наголошує, що Октоїх був введений в церковне богослужіння ще за життя преподобного Іоанна не тільки в грецьких церквах, а й в церкві сирійській, у якобітів і несторіан. Прийняв Октоїх, за свідченням преосвященного Філарета, і Карл Великий, причому особливо наказав перекласти для співу у своїх храмах літургійні антифони [8, с. 41].

Основний корпус текстів візантійського Октоїха склався в IX-X столітті в результаті діяльності константинопольської школи візантійської гімнографії. Відомі імена багатьох творців піснеспівів Октоїха: Федора Студита, який написав антифони поважні вісьми голосів; Йосипа Гімнографа і Феофана Начертаного, які працювали в області складання повсякденних канонів; імператора Лева Мудрого – автора недільних Євангельських стихир; його сина Костянтина Багрянородного, який доповнив цикл Євангельських стихир недільними Світільними; ігумена Павла Амморейського, який написав богородичні стихирі. Однак, частина пісень в Октоїху не підписана і їх авторство не встановлено [9, с. 96]. Найдавніший Октоїх, який дійшов до наших днів у вигляді фрагментарних текстів і без музичних нот, був складений в кінці VIII - початку IX століть. Сьогодні він відомий як Паракліт монастиря Святої Катерини на Синаї.

Усі піснеспіви «Восьмигласнику» за способом їх виконання, як уже було зазначено, поділяються на вісім голосів або наспівів, з яких кожен вживається на протязі одного тижня (седмиці). Характерною музичною особливістю восьмиголосся є властиве йому живе, світле, радісне релігійне почуття, як плід християнської благості, без скорботи і смутку; воно чудово висловлює почуття лагідності, смирення, благання і богобоязливості. Восьмиголосся визначає суть поняття «строгий церковний стиль». Його головний зміст становить поетичний виклад основних догматів православного віровчення.

Візантійське восьмиголосся не мало нотного оформлення, а лише вказувало напрям руху голосу за допомогою спеціальних знаків. Ці знаки, закріпившись за різними голосами, створювали єдність мелодійних інтонацій, звуковисотності, ритму. Так як церковні піснеспіви створювалися в молитовному подвигу, то у восьмиголоссі закладено єдність духовного стану і молитви. У передмові до третьої частини Октоїху, укладач диякон С. Трубачев вказує: «Наспіви восьмиголосся – скарбниця церковної творчості ... важливе значення їх – в нерозривній єдності слова і наспіву як довершеному вираженні молитви» [7, с. 4].

«Восьмигласник» починається з Фоміної неділі після Великодня, кожна седмиця має свій глас, і коло повторюється кілька разів до наступного Великого посту. У богослужбовій практиці до нинішніх днів вживаються два види «Восьмигласнику»: богослужбовий, що містить словесні тексти пісень, і співочий – із записом наспівів восьми недільних гласів.

Гласи – музична система з восьми ладів (голосів), що лежить в основі старовинних пісень в Православній Церкві. У широкому сенсі гласом можна назвати набір мелодій, на які співаються ті чи інші піснеспіви. Співоча практика розуміє глас як мелодію, що є трафаретом для виспівування всіх текстів. Розспіви одного гласу не однакові для ірмосів, прокимнів, тропарів. Так як в богослужінні вживаються піснеспіви різних типів: тропар, стихира, прокимен, ірмос – для них встановлені різні наспіви. Таким чином, щоб правильно заспівати, необхідно

знати не тільки номер гласу, але і його тип: тропарний, стихирний та ін. Проте, музична основа всіх мелодійних варіантів одного і того ж гласу і донині однакова – вона зберігалася протягом багатьох століть.

Глас перший за характером величний і найбільш урочистий. У давнину його порівнювали з сонцем, вважаючи, що він проганяє млявість, сон, смуток. У першому стовпчику тропарного і стихирного розспівів цього гласу є широкий «крок» мелодії вгору, що і надає йому помірність, важливість і урочистість. Прикладом служить тропар Хресту і тропар Богоявлінню, двох великих церковних свят.

Основу другого гласу становить гнучка мелодія і світла інтонація. Цей наспів за характером наповнений світлим смутком. Таким є тропар Нерукотворному Образу «Пречистому Твоєму образу поклоняємося, Благий», тропар суботи, всім святам і покійним «Апостоли, мучениці і пророки».

Тропарний розспів третього гласу активний, спонукає на духовний подвиг: кондак Різду Христовому «Діва днесь», недільна стихира «Твоїм Хрестом, Христе Спасе».

Глас четвертий один з найбільш поширених гласів церковного співу. Саме на цей глас співають тропар Різду Христовому «Рождество Твоє, Христе Боже наш», тропар Божої Матері «Богородице Діво, радуйся».

Глас п'ятий своїми м'якими інтонаціями заспокоює душевні хвилювання, привносить відчуття спокою і нескінченності. Прикладом служать недільні тропарі «Ангельський собор».

Глас шостий містить в собі інтонації зосередженості і скорботи: тропар Святому Духу «Царю Небесний», стихира «Воскресіння Твоє, Христе Спасе».

Глас сьомий інтонаційно зворушливий, він не часто звучить в церковному обиході. На цей глас виконується тропар Преображенню «Преобразився еси на горі, Христе Боже».

Глас восьмий можна назвати гласом високого проповідування і похвали. Прикладом служить похвала Богородиці «Достойно єсть» і «Взбранной воеводі», які часто співають на восьмий глас.

Візантійська богослужбова співоча система в усьому розмаїтті її співочих форм і типів була сприйнята і творчо переосмислена Східною Церквою, відповідно, була глибоко засвоєна і система восьмиголосся. Якщо в Західній Церкві вже на початку XI століття проявляється тенденція відходу від чистих форм співу, проростає прагнення «оновити» або збагатити їх досягненнями світської музики, то в Східній Церкві в зазначений час знаменний розспів досягає свого розквіту, складається в єдину мелодійну систему.

Супроводжуючи православні богослужіння понад тисячу років, існуючи мелодійним фундаментом церковних піснеспівів, гласова система не втратила свого значення і в сучасній співочій практиці. Вона являє собою незмінний компонент річного кола богослужінь: восьмиголосні наспіви звучать під час церковних свят, багатоденних постів і на буденних службах. Таким чином, восьмиголосся є найважливішим атрибутом богослужбової співочої системи, що забезпечує поряд з іншими атрибутами – центонною технікою і невменною нотацією – її існування. Це створює передумови подальших досліджень в області святоотецької музичної антропології, православного розуміння богослужбового співу, вивчення особливого співвідношення музики і слова.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Апостол. Київ: Свято-Покровський Голосеївський монастир, 2014. 736 с.
2. Гарднер И. А. Хоровое церковное пение и театральность в его исполнении // О церковном пении: сборник статей / Редактор-составитель: О. В. Лада. Москва: Ладья, 2001. 251 с.
3. Красовицкая М.С. Литургия. Москва: ЛитРес, 2018. 225 с.
4. Никольский А.В. Краткий очерк истории церковного пения в период I-X веков. URL: http://www.seminaria.ru/chsing/nikol_ocherk.htm (Дата звернення: 25.01.2019).
5. Октоїх. Київ: Київська митрополія УПЦ, 2011. Т.1, 712 с.
6. Петрос П. Святой Иоанн Дамаскин как литургист-гимнолог. Москва: Ладья, 2016. 218 с.
7. Трубачев С. О церковном пении. Москва: Директ-Медиа, 1997. 118 с.
8. Филарет, архиепископ. Исторический обзор песнопевцев и песнопения Греческой Церкви. Москва: издательство Сретенского монастыря, 2013г. 260 с.
9. Fragmenta Chilandarica palaeoslavica. A.: Sticherarium: Codex monasterii Chilandarici: Phototypice depictus. Prepared by R. Jacobson / Monumenta Musicae Byzantinae (MMB). Vol.V (A). Copenhagen: 1957. 330 p.

Ирина Швец

Винницкий государственный педагогический университет имени Михаила Коцюбинского,
Народная артистка Украины, профессор (Украина)

**Становление византийской певческой системы осмогласия
в VIII-X веках: историко-культурный анализ**

Аннотация. Автор статьи «Становление византийской певческой системы осмогласия в VIII-X веках: историко-культурный анализ» Ирина Швец рассматривает византийский «Осмогласник» в контексте единой богослужбной певческой системы. Опираясь на глубокие исследования по истории, семиографии и палеографии церковного пения, автор рассматривает феномен византийского осмогласия не только в музыкальном аспекте, как совокупность духовных песнопений, имеющие определенную композиционную, мелодико-ритмическую и гармоническую специфику, но и в историческом, с точки зрения становления и трансформаций, которые претерпела гласова система за свою многовековую историю.

Ключевые слова: византийское осмогласие, Октоих, богослужбное пение, музыкально-теоретическая система гласов.

ABSTRACT

Irina Shvets

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University,
People's Artist of Ukraine, Professor (Ukraine)

The formation of the Byzantine church voice system in the VIII-X centuries: historical and cultural analysis

The current stage of the spiritual development of the organization is determined by the strength of the initiative to the Orthodox culture in the scientific medium. An animal to the church spivu, to the wide representation of the musicians in the Orthodox cultures and the national mystics in the publications in the Christian and Orthodox themes. Orthodox singing throughout its centuries-old history was an extraordinary phenomenon in church culture.

The main corpus of texts of the Ocantine Octoise has fallen in the IX-X tables in the results of constantinopolitan schools and the Armenian grammar school. The main texts of the Byzantine Octoecology were formed in the 9th-10th centuries. It was the result of the work of the Constantinople school, which studied Byzantine hymnography.

The Byzantine church singing system was adopted and rethought by the Church of the East. Accordingly, the system of singing for eight melodies was deeply learned. In the Eastern Church during this period, znamenny singing attains perfection and forms a single musical system.

The author of the article "Formation of the Byzantine church voice system in the VIII-X Centuries: Historical and Cultural Analysis" Irina Shvets views the Byzantine Osmoglasnik in the context of a unified liturgical singing system. Based on indepth studies on the history, semiography and paleography of church singing, the author considers the phenomenon of Byzantine osmoglasniya not only in the musical aspect, as a set of spiritual chants, having a certain compositional, melodic-rhythmic and harmonic specificity, but also in historical, in terms of becoming and transformations, which the system underwent through its centuries-old history.

Key words: Byzantine musical culture, Oktoih, liturgical singing, musical-theoretical system of voices.

REFERENCES:

1. Apostol. Kyiv: Svyato-Pokrovs' kyy Holoseyivs' kyy monastyr, 2014. 736 s
2. Gardner I. A. Khorovoye tserkovnoye peniye i teatral'nost' v yego ispolnenii // O tserkovnom penii: sbornik statey / Redaktor-sostavitel': O. V. Lada. Moskva: Lad'ya, 2001. 251 s.
3. Krasovitskaya M.S. Liturgika. Moskva: LitRes, 2018. 225 s.
4. Nikol'skiy A.V. Kratkiy ocherk istorii tserkovnogo peniya v period I-X vekov. URL: http://www.seminaria.ru/chsing/nikol_ocherk.htm (Data zvernennya: 25.01.2019)
5. Oktoyikh. Kyiv: Kyyivs' ka mytropoliya UPTS, 2011. T.1, 712 s.
6. Petros P. Svyatoy Ioann Damaskin kak liturgist-gimnolog. Moskva: Lad'ya, 2016. 218s.
7. Trubachev S. O tserkovnom penii. Moskva: Direkt-Media, 1997. 118 s.

8. Filaret, arkhiepiscope. Istoricheskiy obzor pesnopenstv i pesnopeniya Grecheskoy Tserkvi. Moskva: izdatel'stvo Sretenskogo monastyrya, 2013g. 260 s.
9. Fragmenta Chilandarica palaeoslavica. A. : Stikherarium: Kodeks monastyrya Chilandarici: Fototip tipovogo izobrazheniya. Podgotovleno R. Jacobson / Monumenta Musicae Byzantinae (MMB). Tom V (A). Kopenhagen: 1957. 330 s.

УДК 101.091:340.12:35.07

DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2019-28-85-90>

Віталій Гриб

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського,
кандидат філософських наук, доцент (Україна)

Олександр Конотопенко

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського,
кандидат філософських наук, доцент (Україна)

Актуальність правових та морально-політичних настанов видатного англійського мислителя XVI-XVII ст. Френсіса Бекона

Анотація. В статті розглядаються правові та морально-політичні настанови видатного англійського мислителя, його міркування про доцільність поєднання спеціально-наукових знань та пріоритетність знань про суспільство, освіченість на загальному, а не лише на прикладному рівні. Широта й різнобічність поглядів Бекона дозволили йому розкрити основні причинно-наслідкові зв'язки суспільного життя, а також залежність від багатьох факторів створених людьми державних та правових інститутів.

Сьогодні спостерігається відмічене Беконом захоплення науковою термінологією як самоціль. Виявляється конструювання нової лише на папері існуючої реальності простіше, аніж кропітке дослідження реально існуючих закономірностей, в тім числі й у сфері держави і права. Більшість людей нездатні зрозуміти основні причинно-наслідкові зв'язки у суспільстві, а тому вони не можуть раціонально не лише вибудувати свою власну поведінку, але й вносять труднощі в розуміння їх поведінки людьми більш раціональними. Це означає, що навіть самим розумним чином вибудована система правових регуляторів, може бути проігнорована недостатньо розвинутою в інтелектуальному відношенні людиною.

Ключові слова: суспільство, освіченість, наука, держава, право, політика, емпіризм, прагматизм.

Англійський філософ та громадський діяч Френсіс Бекон (1561-1626) був не лише одним з найбільш ерудованих мислителів свого часу, а й розпочинав свою кар'єру як успішний практикуючий юрист. Відомо, що колеги та широкий загал громадськості поважали його за професіоналізм [4, с.7]. Але серйозні політичні амбіції та розвинутий світогляд спонукали до більших вершин політичної та наукової кар'єри. Він обіймав посади генерал-атторнея – вищого юрисконсульта корони та лорд-канцлера. Поєднання глибоких юридичних знань, що пройшли апробацію в судовій практиці, з досвідом політичної та урядової діяльності на самих високих рівнях та, звісно ж, широка наукова ерудиція - все це привело до висновків, що варті спеціального вивчення. Метою даного дослідження є актуальність правових та морально-політичних настанов видатного англійського мислителя, його міркування про доцільність поєднання спеціально-наукових знань та пріоритетності знань про суспільство, освіченості на загальному а не лише на прикладному рівні.

Ці міркування, та ряд інших раціональних думок, наприклад, щодо необхідності розмежування властей, статусу конституційної монархії аналізуються в працях вітчизняних та зарубіжних дослідників спадщини Ф. Бекона, зокрема, в лекціях М. Фуко [8], монографіях Р. Гальцевої, І. Роднянської [4] та Д. Саприкіна [7], статтях В. Карєва [5], В. Миколаєнко [6] та О. Суботіна [9].

Френсіс Бекон народився 22 січня 1561 року в Лондоні. Його батько був чиновником найвищого рівня тодішнього королівського апарату і, навіть, певний час обіймав посаду лорда-хранителя великої державної печатки. Дуже рано майбутній філософ вступає до університету в Кембріджі, де вивчає схоластичну філософію і теологію. Після закінчення університету, Бекон три роки живе в Парижі в англійського посла, а потім, коли помер його батько в 1579 році, повертається на батьківщину. Спадщина, яку отримав Бекон, була незначною, а тому він був змушений звернутись до юридичної практики. В 1584 році його обирають депутатом нижньої палати, але справжня державна кар'єра розпочинається лише за царювання Якова I. В 1618

році Френсіс Бекон вже – лорд-канцлер і барон Веруламський, а в 1621 році – віконт Сент-Албанський. Але, через придворні інтриги, новообраний парламент притягує Бекона до суду за звинуваченням у хабарництві. Суд визнав філософа винним і виніс вирок – тюремне ув'язнення із заборобою обіймати державні посади. Король мав повноваження відмінити рішення суду, чим й скористався і, навіть, через деякий час запросив Бекона повернутись до державної служби, але той не погодився, а натомість почав займатися виключно науковою роботою аж до своєї смерті в 1626 році.

В 1597 році Бекон пише працю «Моральні і політичні нариси», в 1605 році виходить його книга «Про успіхи наук», згодом перероблена і видана у 1623 році під назвою «Про гідність та примноження наук». Ця книга складає першу частину «Великого відновлення наук». Інші твори Бекона – «Думки і спостереження», «Дванадцять положень про тлумачення природи», «Про мудрість древніх», «Про небо», «Про причини і начала», а в 1620 році виходить друком його головний твір «Новий Органон», що складає другу частину «Великого відновлення наук». Також Бекону належать твори: «Історія вітрів», «Історія життя і смерті», «Історія Генріха VII» та утопія «Нова Атлантида». Бекон належав до епохи Нового часу не лише як філософ, а й свідомо відстоював прогресивні суспільні перетворення, що змінювали феодальний устрій Англії, він жваво реагував на події, які відбувались навколо нього в суспільно-політичному житті. Хоч головний зміст його філософії був спрямований на пізнання природи та її підкорення людиною, але разом з цим він цікавився також й суспільними відносинами. В його теорії відображено той компроміс, що утворився в економіці та політиці між англійською буржуазією та новим дворянством.

Світогляд Бекона був близьким до матеріалізму стародавніх греків. Найвищими авторитетами для нього були Анаксагор та Демокріт. У них його найбільш приваблювало прагнення до дослідження природи, яку вони до того ж тлумачили ще й в соціальному зрізі, а саме як джерело соціальних, тобто створених людиною норм. А от Платона та Арістотеля Бекон не шанував, бо вони занадто захоплювались абстрактним теоретизуванням, створювали концепції які суперечили фактам та реальності. Не даремно, на його думку, саме Платон та Арістотель були тими віхами античності на які в Середні віки спиралась схоластична псевдонаука, що й заклало надовго наперед канони та традиції розвитку європейської науки, а з деякими з них, наприклад, у вигляді так званого болонського стандарту, ми зустрічаємось й сьогодні.

Розповсюдження ідей такої наукової школи, яка ввібрала в себе абстрактно-спекулятивні розмірковування на протигагу справжній науці, яка в його очах мала б бути емпіричною, Бекон пояснював так: у потоці часу як і в потоці води важке й найбільш серйозне тоне, а легке і менш суттєве тримається на поверхні. А тому для Бекона самі по собі масштаби розповсюдження тих або інших концепцій не є критерієм їх істинності, а масова підтримка не є гарантією їх істинності.

Емпіризм Бекона проявився в високій оцінці ним «Макиавеллі та інших авторів такого ж стибу, які відкрито й прямо оповідають про те, як зазвичай чинять люди, а не про те, як вони повинні чинити» [2, с.401]. А пояснюється це тим, що не пізнавши до кінця природу самого зла, неможливо забезпечити добру надійний захист. Вирішення цього завдання можливе лише за умови використання накопиченого людством досвіду, вважав Бекон. Широта й різнобічність поглядів Бекона дозволили йому розкрити основні причинно-наслідкові зв'язки суспільного життя, а також залежність від багатьох факторів створених людьми державних та правових інститутів.

Френсіс Бекон засновник емпіризму як парадигми методології науки свого часу, а тому не слід з постійно підкреслюваного емпіризму виводити думку про те, що він негативно ставився до загальнотеоретичних знань. Навпаки його парадигмальний емпіризм слід відрізнити від того повзучого емпіризму, на який хворіла методологія науки епохи позитивізму. Критикуючи звуження професійної освітньої підготовки, він вважав, що хоч прагнення до максимальної практичної корисності навчання має природний вигляд, але при цьому часто нехтують вивченням загальних закономірностей, а це вже гальмує загальний прогрес науки [2, с.142]. Бекон постійно підкреслював, що найважливішими з дисциплін загального характеру є філософія та історія, як науки, що узагальнюють накоплений людьми досвід, а загалом наука повинна бути не лише «плодоносною», але й «світлоносною».

Отже, мова не йде про механічне збільшення предметів та відповідних знань, як це має місце в освітній галузі на жаль навіть у наш час, а про пріоритетність знань про суспільство. Так наявним є загальне зниження рівня освіти і в школах, і в вишах, бо напрям на вузьку спеціалізацію вищої освіти унеможливорює студентів серйозно розумітися на загальних закономірностях суспільного розвитку. Саме про це казав Бекон пояснюючи природу суспільного порядку через природу самої людини, а саме її природним прагненням до вигоди. «Немає

нікого, хто робив би зло заради нього самого, але всі роблять його заради вигоди або задоволення, або честі, чи чогось подібного; чому ж я повинен сердитися на людину через те, що вона любить себе більше, аніж мене?» [3, с.361].

Таким чином, Бекон не ставить собі мету змінити природу людини, а її егоїзм визнає явищем закономірним, але при цьому він прагне обґрунтувати загальні принципи державної і правової системи, яка, зважаючи на незворотну націленість людини на особисте благо, сприяла б її зростанню загального блага. А прагнення до вигоди розглядається не лише як характеристика егоїстичної істоти, якою є людина, бо для Бекона корисність та істина це одне й теж саме. Іншими словами отримання користі від практики можна тлумачити і як наближення до істини.

Може здатися, що Бекон належить до теоретиків так званого утилітаризму або навіть прагматизму. Потрібно зупинитись на цьому більш докладно. Що таке користь? Міркування на предмет корисності чи некорисності покладені в основу будь-яких людських рішень. Але проблема в тім, що люди досить часто чинять необачно і, відповідно, всупереч власним інтересам. «Волю направляє правильно зорганізований розум, але збиває з шляху удаване благо» [2, с.385]. Тут Бекон згоден з Макіавеллі, який вважав, що людям егоїстам за своєю природою, все ж властиво помилятися відносно своєї справжньої користі. Постійно підкреслюючи обмеженість людського розуму, Бекон разом з тим вважає цілком природним невдоволення народу, викликане падінням рівня життя та голодом. Наприклад, причинами бунтів та заворушень у державі, він вважає суто матеріальні явища: «якщо до розорення знаті додається збідніння простого народу, небезпека стає велика й неминуча, бо бунти викликані животом є найгірші», а «найкращим засобом запобігання повстанню (якщо обставини це дозволяють) є саме усунення його матеріальної причини» [3, с.382].

Але, хоч Бекон знаходить певні підґрунтя для виправдання повстання, чи бунту викликаного голодом, він в той же час категорично попереджує правителя, щодо прямого співставлення справедливості та безпеки народного повстання в інших випадках, «бо це означало б приписувати народу надмірну розумність, тоді як він досить часто сам протиставляє своєму благу» [3, с.383]. Можна зробити висновок, що суспільну думку не потрібно абсолютизувати там, де мова йде про довгострокову політику держави. Разом з тим народ здатен адекватно оцінювати свої нагальні, повсякденні проблеми.

Правитель не повинен нехтувати найважливішими для людини потребами, а саме фізіологічними. Тому Бекон рекомендує в якості засобів, що сприяють порядку в державі, перш за все засоби економічного характеру: щоб запобігти голоду та злидням, підвищити рівень життя, розвинути торгівлю, промисловість та землеробство, а також знизити мита й податки. А теперішні українські реалії, злидений рівень життя основної маси населення вказує на те, що ці здавалось би такі банальні поради є актуальними сьогодні як ніколи.

Далі хід думок Бекона вказує на те, що народ не здатен адекватно розуміти наслідки своїх дій у вигляді бунтів, повстань та заворушень, бо одна справа безпосередні фізіологічні відчуття, наприклад, той же голод, а зовсім інша справа оцінка народом довгострокової державної політики. Невдоволеність народу, вказує він, може бути сильніша аніж реальна шкода від тих чи інших дій уряду. Такий порядок речей Бекон пов'язує з обмеженими можливостями розуму. А нездатність людини розумно використовувати свої можливості спонукає робити висновок про необхідність обмеження її свободи.

Думка про обмежені можливості розуму пронизує усі роботи Бекона. Саме на ній ґрунтується його концепція права. Так, правителю рекомендовано враховувати той факт, що людям властиво захоплюватися зовнішніми, ефектними жестами і не помічати проявів глибинних, визначних якостей та закономірностей. Саме цим Бекон пояснює ту обставину, що привабити увагу натовпу зможе, перш за все людина, що має акторські здібності. «З людською натурою взагалі більше споріднена дурість, аніж мудрість; а тому якості, що впливають на людську дурість, мають найбільш дієву силу» [3, с.376]. Людям властиво захоплюватися словами і вони здатні заради них знехтувати і навіть відкинути реальність. «Людина більше вірить в істинність того, що вона хоче. Вона відкидає важке - бо нема терпіння продовжувати дослідження; строге - бо воно неволить надію; ... світло досвіду - через презирство і пику, щоб не сталося, що розум занурюється в щось низьке і ненадійне» [1, с.22].

Людський розум вигадує паралелі і відносини, яких реально не існує, бо нехтує реальними відносинами. Розвиток мови та лексики не обов'язково має привести до кращого розуміння природи речей, бо механічне нагромадження нових слів як на рівні натовпу, так і вченими не вирішує проблеми істини. Навіть більше, відбувається ускладнення псевдонаукової термінології, «слова прямо ґвалтують розум, змішують все й ведуть до пустих та незліченних спорів і трактувань» [1, с.19]. Це пояснює чому й сьогодні спостерігається відмічене Беконом захоплення науковою термінологією як самоціль. Виявляється конструювання нової лише на

папері існуючої реальності простіше, аніж кропінке дослідження реально існуючих закономірностей, в тім числі й у сфері держави і права.

Більшість людей нездатні зрозуміти основні причинно-наслідкові зв'язки у суспільстві, а тому вони не можуть раціонально не лише вибудувати свою власну поведінку, але й вносять труднощі в розуміння їх поведінки людьми більш раціональними. Бекон вказує, що «в розумних людей дуже часто зустрічається така помилка – міряти людей міркою власних здібностей і тому частенько кидати свій список далі цілі», він вважає, що не варто підходити до аналізу поведінки всіх людей з врахуванням принципу доцільності, бо це не пояснить мотивів їх поведінки та дій. «Про слабких та простих людей краще думати виходячи з їх характерів, а про більш розумних та скритних – по їх цілям» [2, с.452].

Це означає, що навіть самим розумним чином вибудована система правових регуляторів, може бути проігнорована недостатньо розвинутою в інтелектуальному відношенні людиною. Що ж до образу життя, який розкриває характер цієї людини, то як раз він дасть можливість краще передбачити її можливу поведінку. Якщо застосувати цю ідею Бекона до проблеми законотворчості, яка передбачає раціональну поведінку людини, то отримаємо просте пояснення того, чому багато людей, здійснюючи злочини ведуть себе нераціонально. Вони просто ігнорують, чи не можуть зрозуміти закладене в законі співвідношення злочину і кари. Сурова кара – не обов'язково вказує на жорстокість законодавця. Різноманітні покарання за різні злочини просто свідчать про ієрархію тих інтересів, які захищаються законом.

З усього що було наведене Беконом можна зробити висновок, що пересічна людина не в змозі засвоїти всю складність навколишнього світу і державно-правових відносин в тім числі. Найчастіше людина зводить все до декількох доступних їй положень, які можуть неадекватно відображати реальність. «Звертатись же до далеких та різноманітних пояснень, через які аксіоми випробовуються, ніби на вогні, розум взагалі не схильний і не здатний, доки до цього його не спонукають сурові закони та строга влада» [1, с.21]. До того ж не лише прагнення до самозбереження, але й обмежені інтелектуальні здібності людини роблять необхідним існування держави та законодавства. Отже, правові погляди Бекона досить цікаві й цілком можуть згодитися для теоретичного обґрунтування державно-правових реалій сьогодення.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Бэкон Ф. Новый Органон //Бэкон Ф. Соч. в 2 т. 2-е изд. Москва: Мысль, 1978, Т.2 575 с.
2. Бэкон Ф. О достоинстве и приумножении наук //Бэкон Ф. Соч. в 2 т. 2-е изд. Москва: Мысль, 1977, Т.1. 567 с.
3. Бэкон Ф. Опыты, или Наставления нравственные и политические //Бэкон Ф. Соч. в 2 т. – 2-е изд. Москва: Мысль, 1978, Т.2. 575 с.
4. Гальцева Р., Роднянская И. Summa ideologiae: Торжество «ложного сознания» в новейшие времена: Монография. Москва: Посев, 2012. 128 с.
5. Карев В.М. Этические воззрения Ф.Бэкона //Англия в эпоху абсолютизма (Статьи и источники) под ред. Ю.М. Сапрыкина. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1984. С. 104-128.
6. Миколаєнко В. Френсіс Бекон. До 450-річчя від дня народження //Київський політехнік, 2011, №41 URL: <http://kpi.ua/newspaper/2011/41>
7. Сапрыкин Д.Л. Regnum Hominis (Имперский проект Френсиса Бэкона): Монография. Москва: Индрик, 2001. 224 с.
8. Фуко М. Безопасность, территория, население: Курс лекций, прочитанных в Коллеж де Франс в 1977-1978 учебном году: Пер. с фр. СПб.: Наука, 2011. 544 с.
9. Субботин А.Л. Фрэнсис Бэкон и принципы его философии // Бэкон Ф. Соч. в 2 т. 2-е изд. Москва: Мысль, 1977. Т.1 С. 5-53

Виталий Гриб

Винницкий государственный педагогический университет имени Михаила Коцюбинского,
кандидат философских наук, доцент (Украина)

Александр Конотопенко

Винницкий государственный педагогический университет имени Михаила Коцюбинского,
кандидат философских наук, доцент (Украина)

Актуальность правовых и морально-политических наставлений известного английского мыслителя XVI-XVII вв. Фрэнсиса Бэкона

Анотация. В статье рассматриваются правовые и нравственно-политические наставления английского мыслителя Ф.Бэкона, его рассуждения о целесообразности сочетания специально-научных знаний об обществе, образованности на общем, а не только

на прикладном уровне. Широта и распространенность взглядов Бэкона позволили ему раскрыть основные причинно-следственные связи общественной жизни, а также зависимость от многих факторов созданных людьми государственных и правовых институтов.

Ключевые слова: Общество, образованность, наука, государство, право, политика, эмпиризм, прагматизм.

ABSTRACT

Vitalii Grib

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University,
PhD (Philosophy), Associate Professor (Ukraine)

Olexandr Konotopenko

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University,
PhD (Philosophy), Associate Professor (Ukraine)

The relevance of the legal and moral-political instructions of the famous English thinker of the XVI-XVII centuries Francis Bacon

The article examines the legal and moral-political guidelines of a prominent English thinker, his argument about the feasibility of combining special-scientific knowledge and the priority of knowledge about society, education in general, and not only at the applied level. The breadth and versatility of Bacon's views allowed him to reveal the main cause-effect relationships of social life, as well as the dependence on many factors created by people of state and legal institutions.

Today, Bacon observes the admiration of scientific terminology as an end in itself. It turns out that it is easier to construct a new one on paper of existing reality than to research the actual existing laws, including in the sphere of state and law. Most people are not able to understand the main cause-and-effect relationships in society, and therefore they can not rationally not only build their own behavior, but also make it difficult to understand their behavior by people more rational.

This means that even the most intelligently constructed system of legal regulators can be ignored by a person who is not well developed in intellectual terms. As for the way of life, which reveals the character of this person, then it will give him an opportunity to better predict her possible behavior. If we apply this Bacon's idea to the problem of lawmaking, which implies rational behavior of a person, then we get a simple explanation of why many people commit crimes behaving inefficiently. They simply ignore whether they can understand the relationship between crime and punishment laid down in the law. The harsh punishment does not necessarily indicate the cruelty of the legislator. Various punishments for various crimes merely point to a hierarchy of interests protected by law.

From all that was given by Bacon, we can conclude that the average person is not able to assimilate the complexity of the world and state-legal relations among them. Moreover, not only the desire for self-preservation, but also the limited intellectual abilities of a person make the existence of the state and the legislation necessary. Consequently, Bacon's legal views are quite interesting and may well be suitable for the theoretical substantiation of the state-legal realities of the present.

Key words: society, education, science, state, law, politics, empiricism, pragmatism

REFERENCES:

1. Bekon F. Novyy Organon // Bekon F. Soch. v 2 t. 2-e izd. Moskva: Mysl, 1978, T.2 575 s.
2. Bekon F. O dostoinstve i priumnozhenii nauk // Bekon F. Soch. v 2 t. 2-e izd. Moskva: Mysl, 1977, T.1 567 s.
3. Bekon F. Opyty, ili Nastavleniya npravstvennye i politicheskie //Bekon F. Soch. v 2 t. 2-e izd. Moskva: Mysl, 1978, T.2. 575 s.
4. Galtseva R., Rodnyanskaya I. Summa ideologiae: Torzhestvo «lozhnogo soznaniya» v noveyshie vremena: Monografiya. Moskva: Posev, 2012. 128 s.
5. Karev V.M. Eticheskie vozzreniya F.Bekona //Angliya v epokhu absolyutizma (Stati i istochniki) pod red. Yu.M. Saprykina. Moskva: Izd-vo Mosk. un-ta, 1984. S. 104-128.
6. Mikolaenko V. Frensis Bekon. Do 450-richchya vid dnya narodzhennya //Kiivskiy politekhnicheskii zhurnal, 2011, №41 URL: [http:// kpi. ua/newspaper/2011/41](http://kpi.ua/newspaper/2011/41)
7. Saprykin D.L. Regnum Hominis (Imperskiy proekt Frensis Bekona): Monografiya. Moskva: Indrik, 2001. 224 s.
8. Fuko M. Bezopasnost, territoriya, naselenie: Kurs lektsiy, pročitannykh v Kollezhe de Frans v 1977-1978 uchebnom godu: Per. s fr. SPb.: Nauka, 2011. 544 s.

9. Subbotin A.L. Frensis Bekon i printsipy ego filosofii // Bekon F. Soch. v 2 t. 2-e izd. Moskva: Mysl, 1977. T.1. S. 5-53.

Статтю подано до редколегії 23.03.2019 р.

УДК 78.071.1 Чайковський: 821. 111

DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2019-28-90-95>

Ірина Шатковська

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського,
старший викладач (Україна)

Англійська література у контексті творчих та читацьких уподобань П.І. Чайковського

Анотація. У статті розглянуто інтереси та уподобання П.І.Чайковського у галузі англійської літератури. Розкрито місце і роль творчості британських літераторів у формуванні естетичних поглядів російського композитора. Охарактеризовано вплив англійської літератури на творчі та читацькі пошуки П.Чайковського.

Ключові слова: англійська література, архів, П.І.Чайковський, літературні уподобання, епістолярна спадщина, естетичні смаки.

Будучи глибоко російським художником, П.І.Чайковський водночас був далекий від думки про національну обмеженість митця, що суттєво сприяло колосальній поширеності його творів у Європі та Америці ще за життя композитора. В цьому розумінні Чайковського, без сумніву, можна назвати «людиною світу» [2, с. 92]: у творчості та житті композитора переплелися і знайшли відображення різні культури, народи, епохи; епістолярна спадщина Чайковського свідчить про його потужну обізнаність та ерудицію у різноманітних видах світового мистецтва, і найперше у літературі.

Загальний огляд творчості П.І. Чайковського свідчить про те, що літературні інтереси були супутником майже усіх його музичних задумів та ідей, незалежно від жанру (вокальний чи інструментальний). З історії створення багатьох опусів композитора дізнаємось, що саме література стала творчим імпульсом для появи музичних шедеврів митця. Між тим, література як самостійна галузь постійно турбувала читацькі запити композитора і англійські літератори не стали виключенням в обох ракурсах. Цей аспект спонукає до ретельнішого вивчення літературних уподобань П.Чайковського у сфері британської літератури.

Відповідно масштабам творчості П.Чайковського, його музична спадщина завжди знаходиться у колі мистецьких досліджень, проте музикознавчі праці здебільшого присвячені аналізу конкретних зразків його музики. Незважаючи на значну роль літератури у формуванні музичних концепцій П.Чайковського, література як поле читацьких інтересів композитора залишається недостатньо розкритою. Серед авторів, котрі здійснили спробу цілеспрямовано дослідити історико-літературні інтереси П.Чайковського, можна назвати Я.Платека [10]. Окремі розділи монографій О.Орлової [8], А.Альшванга [3] також висвітлюють літературно-естетичні позиції російського композитора у контексті його творчості. Згадаємо спеціальні праці, присвячені музичній шекспіріані [13, 14]. Найближчим часом з'явилися цікаві розвідки А.Айбіндер[1,2], А.Клімовицького [6]. Ці автори, спираючись на першоджерела – особистий архів та бібліотеку композитора, його листи та щоденники, послідовно крокують за поглядами та думками Чайковського у колі англійського письменства.

Усвідомлюючи складність і значимість заявленої проблеми, ставимо за мету висвітлити місце англійської літератури, як однієї з улюблених в особистісних і творчих інтересах композитора. Цей ракурс дослідження дає можливість глибше пізнати сутність як мистецьких задумів П.Чайковського, так і його інтелект та духовний світ.

Як свідчать факти біографії композитора [3], з усіх європейських країн найчастіше П. Чайковський відвідував Францію, котру дуже любив. Набагато менше симпатії викликав у нього туманний Альбїон. Чайковський не схвалював політичні кроки Англії в російсько-турецькій війні 1878 року, але це не перешкоджало йому захоплюватись англійськими письменниками. Про такі думки дізнаємось із фрагмента листа композитора до брата Анатолія 1879 р.: «Перед сном читав “Крихітку Дорріт”. Толя! Чи читав ти цю архігеніальну річ? Діккенс і Теккерей загалом єдині люди, яким я вибачаю, що вони англійці. Варто було б додати Шекспіра...» [12, Т. 8. с. 31].

Протягом 32 років Чайковський усього чотири рази приїздив до Англії. Вперше майбутній композитор, недавній випускник училища правознавства, 21-літній службовець Міністерства

юстиції, відвідав Великобританію в 1861 р. Через 27 років Чайковський, уже всесвітньо відомий композитор, відвідав Лондон вдруге, концертуючи по Європі як диригент власних творів. В третій раз Чайковський приїхав до Лондона через рік, у квітні 1889-го, також з концертом. Останнє, четверте, відвідання Англії відбулось в червні 1893 р. Тоді Чайковському, разом і з іншими композиторами (К.Сен-Санс, Е.Гріг), було присвоєно почесне звання доктора музики у зв'язку з 50- річчям з дня заснування Музичного товариства Кембриджського університету [2].

Загалом з листів Чайковського щодо Англії дізнаємось про його спілкування з більш ніж тридцятьма адресатами у цій країні. Це шанувальники його таланту, організатори його концертів, колекціонери автографів. Велика кількість листів самого Чайковського зберігається у британських архівах [2].

Як свідчать матеріали Державного меморіального музичного музею-заповідника П.І. Чайковського (ДМЗЧ), англійська література входила у коло культурних інтересів сім'ї Чайковських, починаючи з матері композитора Олександри Андріївни. Зберігся її учбовий зошит з «Піітики», де згадуються імена англійських поетів та письменників, котрі згодом увійдуть в читацьке коло її сина Петра Ілліча: «В наш час самі кращі Романтичні поеми з'явилися на Англійській мові. Байрон надав цьому роду поем особливий напрям, що з'явився в інших творах його численних наслідувачів. Серед сучасних Байрону англійських поетів, особливо примітний Вальтер Скотт і Мур...» [2, с. 96].

Як і французьку, Чайковський ще в дитинстві чув англійську мову. На Воткінському заводі, де застосовувались нові технології, працювали англійські інженери [4]. І оскільки дід Чайковських був, як свідчив М.І. Чайковський, «місцем збіговиська всього Воткінська», в ньому бували і...оосвічені сім'ї англійців, що перебували при заводі» [12, т.8 с.85]. Як зазначає А.Айбіндер, пізніше ще одним джерелом знайомства з англійською мовою стала англійська гувернантка Марта Іствуд, котра навчала мові дітей сестри композитора О.І. Давидової. Чайковський дуже любив своїх племінників, часто бував в домі сестри, та й особа самої Марти Іствуд була симпатична композитору.

Пристрасна увага композитора до англійських літераторів змусила Чайковського серйозно зайнятися оволодінням англійської мови. Маючи початкові мовні навички, посилене та систематичне вивчення англійської композитором відбувалось з 1879 р. до 1885 р. «Я сподіваюсь, що місяців через шість буду вільно читати англійською. Це і є моя єдина мета;...» [12, т. 9, с. 211]. Заняття мовою частково переривались і потім знову поновлювались, про що Чайковський з натхненням сповіщає у листі: «...“Копперфільда” читаю в оригіналі. Це доставляє мені невимовне задоволення» [12, т.12, с.266].

Документи того ж Державного меморіального музичного музею-заповідника П.І. Чайковського зафіксували процес вивчення композитором англійської мови. Головним джерелом став французький підручник англійської мови Едварда Стебінга 1875 р., тобто вивчення однієї іноземної мови відбувалось за допомогою іншої, а не російської!? У користуванні Чайковського був англо-французький та французько-англійський словник (видання 1868 р.), де є примітки композитора, а також книга англо-французьких розмовних діалогів (видання 1876 р.) та кишеньковий словник французької, німецької, англійської та російської мов [2].

Враховуючи поділ всієї літератури, що знаходилась у полі зору композитора, на «співавторів» і «не співавторів», зауважимо, що англійська література (на відміну від французької) хвилює П.Чайковського і як проникливого читача, і як геніального музиканта.

Читацька симпатія Чайковського у полі англійської літератури загалом стосується двох імен: Ч.Діккенса та У.Теккеря. У творчості останнього композитора приваблювала майстерність психологічного аналізу. Ще в 1868 році, обговорюючи із сестрою свої стосунки з родичами, П.Чайковський зазначає: «...Крім того, тут є ціла безодня різних психологічних тонкощів, котрі проаналізувати міг би лише який-небудь Толстой чи Теккерей» [10, с.144]. В бібліотеці композитора не збереглося жодного видання його творів. Відомо, що композитор неодноразово читав і перечитував роман «Пенденис» Теккеря. У 1880 р. Чайковський в листі до брата М.І. Чайковського з Парижа пише: «... “Пенденисом” я майже так само захоплююсь, як “Копперфільдом”» [12, т. 9, с. 64], а головного героя Пендениса Чайковський порівнює з героєм роману О.Ф.Писемського «Тисяча душ», котрий композитор високо цінував [8, с. 129].

Але особливо багато П.Чайковський читав Ч.Діккенса і захоплювався ним все життя. На сторінках листів ми часто зустрічаємо назви – «Піквікський клуб», «Крихітка Дорріт», «Давид Копперфільд». До своїх молодших братів Анатолія та Модеста композитор пише: «Над «Піквікським клубом» Діккенса я сміюсь від душі без всяких свідків,... раджу вам прочитати цю річ; якщо вже задовольнитись читанням белетристики, то принаймні треба вибирати таких письменників як Діккенс. У нього багато спільного з Гоголем – та ж безпосередність і непідробність комізму, те саме вміння найменшими рисами зобразити цілий характер, – хоча

глибини гоголівської в ньому немає» [8, с.129]. Можна погодитись і з іншим співставленням: міркуючи про особливості творчого методу Льва Толстого, П.Чайковський зазначає: «Гуманність його безмежно вища і ширша за сентиментальну гуманність Діккенса...» [8, с.145]. Але поряд зі всіма обмовками Діккенс вельми приваблював до себе композитора. В 1879 р. Чайковський зачитується романом Діккенса «Крихітка Дорріт», про що пише брату М.І. Чайковському: «... до 12 години насолоджувався "Крихіткою Дорріт" Діккенса. Ну що це за дивна річ!» [12, т. 8, с. 28].

Чайковський особливо захоплювався романом «Давид Копперфільд», читав його французькою та англійською, обидва видання знаходяться в бібліотеці композитора і мають численні помітки. Цей роман був для Чайковського не тільки засобом вивчення мов, але і зразком художньої правди, смаку і мірилом майстерності писати романи. Також прочитавши у 1882 р. «Холодний дім» Діккенса, у листі до брата Модеста П.Чайковський зізнається, що він «...трохи плакав...від розчулення та вдячності до такого великого письменника, як Діккенс» [8, с.145]. Як уже зазначалось, саме Діккенс надихнув сорокарічного П.Чайковського на вивчення англійської мови. «Я знаю, – пише він до Н. фон Мекк, – що в мої роки вже не можна вивчитись вправно говорити. Але прочитати Шекспіра, Діккенса, Теккерея в оригіналі – це буде насолодою для мого старіючого життя» [12, т. 9, с. 211]. Діккенс був особливо дорогий та близький П.Чайковському ще й тому, що в великій мірі відповідав моральному складу композитора. Романи англійського письменника далекі від співчутливої пропаганди любові до певного абстрактного людства; вони наповнені щирим співчуттям до конкретної людини.

В останні роки життя П.Чайковський особливо захопився творчістю англійської письменниці Джордж Еліот, про що дізнаємось із спогадів брата композитора М.І.Чайковського та Г.Лароша, друга П.Чайковського. Обидва автори констатують: «За останні роки найулюбленішим письменником Петра Ілліча була Жорж Еліот...Тільки Толстой з цієї пори міг суперничати з нею на думку Петра Ілліча.» [12, т.10, с. 215]. Особливу перевагу композитор віддавав таким романам Еліот як «Млин на Флоссі», «Сцени із життя духовенства», «Любов містера Гільфіля». Багато з них мислились композитором як сюжети для опер.

Із англійської драматичної спадщини П.Чайковського як композитора особливо приваблював У.Шекспір, про що свідчать такі знані твори як Увертюра-фантазія «Ромео і Джульєтта» (1873, 1880,1884), Фантазія для оркестру за драмою «Буря» (1873), Увертюра-фантазія «Гамлет» (1888) та музика до трагедії «Гамлет» на прохання видатного французького актора і друга Чайковського Люсьєна Гітрі для спектаклю французької трупи у Михайлівському театрі в Петербурзі (1891 р.).

Трагедія У.Шекспіра «Ромео і Джульєтта» була для Чайковського виключним сюжетом, так би мовити, темою всього життя. Вперше він звернувся до нього на самому початку творчого шляху (1873 р.) і потім ще двічі повертався в двох редакціях (1880 р., 1884 р.), котрі суттєво різняться і відображають еволюцію творчості Чайковського.

Однак висловлювання композитора досить суперечливі. З одного боку – П.Чайковський зауважує з приводу опер Белліні та Гуно, котрі звертались до сюжету «Ромео і Джульєтти»: «У них Шекспір понівечений і спотворений до неподобства..., ця велика архігеніальна драма здатна захопити музиканта», «Багатство цієї трагедії невичерпне» [8, с.130]. З іншого – пізніше П.Чайковський у щоденнику повідомляє: «Читав за чаєм «Генріха IV» Шекспіра. Дуже подобається; але ж я далеко не шекспірист» [8, с.130]. Очевидно, композитор розділяє літературні твори як такі, і як основу для музичного втілення. Тут спрацьовує читацький смак і музично-драматургічне чуття композитора.

Крім того, потрібно враховувати тип мислення композитора. Шекспір надихав П.Чайковського більше як симфоніста на створення симфонічних поем з узагальненим розкриттям ідеї твору, не вдаючись до психологічної розробки образів, тоді як в оперному жанрі композитор схилявся до близьких йому вітчизняних сюжетів. Однак двічі в житті П.Чайковський дуже близько підходив до створення опери на сюжет «Ромео і Джульєтти». У 1881 році брату Анатолію композитор пише: «... моїм здібностям найбільше відповідає хоча і старий, але вічно новий сюжет «Ромео і Юлія»...безповоротно вирішено: я буду писати оперу на цю тему» [10, с. 144]. Задум залишився нездійсненим, крім вокального дуету Ромео і Юлії, котрий міцно увійшов у виконавську практику. В якості захоплюючих, але невітлених оперних сюжетів Чайковського також приваблювали трагедії «Отелло» та «Гамлет», крім того остання, на думку музикознавців, мислилась композитором і як основа для однойменної програмної симфонії [2].

Другим англійським автором, до якого Чайковський звернувся як композитор, був Дж. Байрон. Значне місце у бібліотеці Чайковського займає збірка творів Дж. Байрона у французькому перекладі [2]. Особливу увагу композитора привернув вірш «Prière de la Nature» («Молитва природи»). Частина тексту підкреслена, а на боковому полі Чайковський залишив помітки: «Дивовижно, саме те, про що я вчора думав» [2, с 100]. Показово, що читання вірша співпадає з початком роботи над програмною симфонією «Манфред» (лист до

М.І. Чайковського від 4 березня 1885 р.). Його зміст («Стон ужаса и сожаленья дойдет ли, Боже, в Твой чертог? Свои вины и преступления искупит ли людской порок?») переклад М.А.Брянського) перегукується не тільки із філософським наповненням однойменної драми, але і з ідейними та духовними пошуками самого композитора: «Байрон з дивною силою та глибиною втілює в образі Манфреда, - І.Ш.) весь трагізм боротьби нашої нікчемності з прагненням до пізнання рокових питань буття...» [11, с.99].

Крім вище згаданих творів (трагедії У.Шекспіра «Гамлет», «Ромео і Джульєтта», твори Дж. Еліот), в колі нездійснених оперних задумів було багато інших, що витікали з англійських літературних першоджерел. Серед них «Айвенго» за В. Скоттом (задум 1872 р.), «Шильонський замок» за однойменною поемою Дж. Байрона (задум 1893 р.), «Мандрагора» (1869 р.) за лібрето відомого російського дарвініста та друга композитора С.О.Рачинського. Він же пропонував Чайковському написати оперу на сюжет містерії Байрона «Небо і земля».

Крім того, бібліотека П.І. Чайковського містить англійські книги із самих різних областей знання - історії, природознавства. Серед них переклади праць англійських істориків Мак-Карті «Історія нашого часу...»[2] та робота професора Оксфордського університету Едуарда Фрімана «Загальний нарис історії Європи» [2], а також праця видатного дарвініста сера Джона Леббока «Мурахи, бджоли, осі...».

Як бачимо, у полі зору композитора була певна всеосязність щодо англійської історії, культури загалом. У галузі ж англійської літератури Чайковський як композитор, залишаючись вірним собі, розставляє ті самі акценти, котрі притаманні усій його творчій та естетичній позиції: тема кохання, яскраво виражений романтичний ракурс з його одвічними питаннями сенсу життя та глибока психологічна правда у повсякденному житті. Значимість художнього літературного твору визначалась найперше майстерністю правдивого психологічного аналізу, умінням показати духовний світ людини як складний і часто суперечливий процес, вловити закономірності і мотивацію її життєвої поведінки; передати еволюцію душі, розкрити діалектику почуттів, в простому і буденному побачити поезію і красу [8, с. 129]. Оскільки саме такі проблеми покладені в основу естетичної платформи самого композитора – «майстра психологічного реалізму», – тому він чутливо і дуже швидко реагує на подібні риси в літературі. Чайковський писав: «...я люблю тільки письменників, повних правди, - це Пушкін, Толстой, Шекспір, Гоголь, Діккенс, Теккереї, і тільки ці письменники чи подібні до них для мене цінні»[12, т.16А, с. 270-271].

Звернення Чайковського до шекспірівських сюжетів та творчості Байрона, з одного боку, безумовно, формувалось в руслі певних тенденцій його часу, коли Шекспір та Байрон стали невід'ємною частиною інтелектуального та духовного життя російського суспільства і стало відображенням та продовженням багатовікового діалогу двох культур. З іншого – важливим джерелом для задоволення читацьких прихильностей та втілення творчих симпатій композитора, а також віддзеркаленням його духовно-інтелектуального життя.

Літературно-музичні паралелі у діяльності Чайковського – це безмежний простір для вивчення таємниць творчого процесу композитора, де англійська література зайняла своє чільне місце. Увійшовши в життя Чайковського з раннього дитинства, британська література не тільки супроводжувала, але в значній мірі і визначала творчу біографію композитора [2, с. 92].

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Айнбиндер А.Г. Чайковский и английская культура // Русско-британские музыкальные связи / Санкт-Петербургская государственная консерватория им. Н.А. Римского-Корсакова. СПб., 2009. С. 108-141.
2. Айнбиндер А.Г. Великобритания в жизни и творчестве Чайковского (по материалам личного архива композитора). Текст. Книга. Книгоиздание., 2014, №2 (6). С. 92-113.
3. Альшванг А. П.И. Чайковский. М.: Музыка, 1970. 925 с.
4. Ермолаева Т.Н. Библиотека Камско-Воткинского завода и литературные интересы семьи Чайковских // П.И. Чайковский. Забытое и новое: Альм. М., 2003. Вып. 2.
5. Ларош Г.А. Избранные статьи. Л., 1975. Вып. 2. 368 с.
6. Климовицкий А.И. Британия Чайковского: ренессанс русского музыкального сентиментализма // Русско-британские музыкальные связи / Санкт-Петербургская государственная консерватория им. Н.А.Римского-Корсакова. СПб., 2009. С. 142-183.
7. Музыкальное наследие Чайковского. Из истории его произведений / Редактор – Ксения Юрьевна Давыдова. М., 1958. 541 с.
8. Орлова Е. Петр Ильич Чайковский. М.: Музыка, 1980. 271 с.
9. П.И.Чайковский и мировая культура. Справочные материалы / Сост. Г.Домбаев. М., 1958. 88 с.
10. Платек Я. Под сенью дружных муз. М.: Сов. композитор, 1987. 230 с.

11. Розанова, Ю. П.И.Чайковский. История русской музыки. Т.2. Книга третья. М.: Музыка, 1981. 309 с.
12. Чайковский П.И. Полное собрание сочинений: Литературные произведения и переписка. Т. 5-17. М. : Музгиз: Музыка, 1959-1981.
13. Соллертинский И.И. Шекспир и мировая музыка // Соллертинский И.И. Исторические этюды. Л., 1963. 392 с.
14. Шекспир и музыка. Л., 1964. 318 с.

Ирина Шатковская

Винницкий государственный педагогический университет имени Михаила Коцюбинского,
старший преподаватель (Украина)

**Английская литература в контексте творческих и читательских предпочтений
П.И. Чайковского**

Аннотация. В статье рассмотрены интересы и предпочтения П.И.Чайковского в области английской литературы. Раскрыто место и роль творчества британских литераторов в формировании эстетических взглядов русского композитора. Охарактеризованы влияния английской литературы на творческие и читательские поиски П.Чайковского.

Ключевые слова: английская литература, архив, П.И.Чайковский, литературные предпочтения, эпистолярное наследие, эстетические вкусы.

ABSTRACT

Irina Shatkovska

Vinnitsia Mykhailo Kotsybynskyi State Pedagogical University,
Senior Lecturer (Ukraine)

**English literature in the context of the creative and reading
preferences of P. I. Tchaikovsky**

The article examines the interests and preferences of Tchaikovsky in the area of English literature. We have revealed the place and role of creativity of foreign writers and poets in forming of aesthetic views and tastes of Russian composer. The article describes the influence of English literature in search of creative and readers of Tchaikovsky.

However, the article shows his critical thinking in choosing English plots, traced coherent and strong aesthetic claim of composer.

Tchaikovsky could hear English speech since early childhood, but he mastered it in adulthood. A special theme for Tchaikovsky was British literature, the composer was interested in throughout his life. This found reflection in his works. He has his writings on the plots from Shakespeare and Byron.

In the circle of Tchaikovsky's reading interests, C. Dickens and W. Thackeray are in the first place. Eloquent expressions of the composer testify to the thoughtful and exalted attitude to the novels of these writers.

After the opera "Queen of Spades" Tchaikovsky learned about novelist George Eliot and her works. The library of the composer has a number of her works, some of which he regarded as the future opera plots. Tchaikovsky planned to compose operas "Othello" and "Romeo and Juliet".

In this respect it is interesting to follow the British line in the biography of the composer through documentary sources preserved in Tchaikovsky's personal archive in order to try to identify the most complete picture of the British interests of the composer and the scope of his contact with the world of culture of this country.

The library of P.I. Tchaikovsky also has English books on different topics in the areas he was interested in - history, natural science.

Key words: English literature, archive, Tchaikovsky P.I., literature preferences, epistolary heritage, aesthetic tastes.

REFERENCES:

1. Aynbinder A.G. Chaykovskiy i angliyskaya kultura //Russko - Britanskie musicalnie svyazi. / Sankt - Petersburgskaya Conservatoriya im. N.A.Rimskogo-Korsakova.SPb., 2009, ss. 108-141.
2. Aynbinder A.G. Velikobritaniya v gizni i tvorchestve Chaykovskogo (po materialam lichnogo arhiva kompozitora). Tekst. Kniga. Knigoizdanie., 2014, № 2 (6), ss. 92-113.

3. Alschvang A. P.I. Chaykovskiy. M.: Muzyka, 1970. 925 s.
4. Ermolaeva T.N. Biblioteka Kamsko-Votkinskogo zavoda i literaturnye interesy semyi Chaykovskikh // P.I. Chaykovskiy. Zabytoe i novoe: Alm. M., 2003. Vyp. 2.
5. Larosh G.A. Izbrannye statii. L.: Muzyka, 1975., Vyp. 2, 368 s.
6. Klimovitskiy A.I. Britaniya Chaykovskogo: renessans russkogo muzykalnogo sentimentalizma [Russian-British musical links]. /Sankt-Petersburgskaya Konservatoriya im. N.A.Rimskogo-Korsakova. SPb., 2009, ss.142-183.
7. Muzykalnoe nasledie Chaykovskogo. Iz istorii ego proizvedeniy / Redaktor – Kseniya Yuryevna Davydova. M., 1958. 541 s.
8. Orlova E. Petr Ilyich Chaykovskiy. M.: Muzyka, 1980. 271 s.
9. P.I. Chaykovskiy i mirovaya kultura. Spravochnye materialy / Sost. G.Dombaev. M., 1958. 88 s.
10. Platek Ya. Pod senyu drugich muz. M.: Sov. kompozitor, 1987. 230 s.
11. Rozanova Yu. P.I. Chaykovskiy. Istoriya russkoy muzyky. T.2. Kniga tretya. M.: Muzyka, 1981. 309 s.
12. Tchaikovsky P.I. Polnoe sobranie sochineniy: Literaturnye proizvedeniya i perepiska. T.5-17. M.: Muzgiz: Muzyka, 1959-1981.
13. Sollertinskiy I.I. Shekspir i mirovaya muzyka. Istoricheskie etyudy. L.: 1963, 392 s.
14. Shekspir i muzyka. L., Musyka., 1964, 318 s.

Статтю подано до редколегії 24.03.2019 р.

УДК 94:741.5.041.8:[316.343-057.85]:070.487(47+57)"196"
DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2019-28-95-100>

Оксана Гела

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
аспірантка (Україна)

«Фізики» чи «лірики»? : відображення дискусії 1960-х рр. у радянській карикатурі

Анотація. У статті аналізується перцепція «дискусії фізиків та ліриків» крізь призму радянської карикатури в 1960-х рр. XX ст. Виявлено, що карикатури відповідали суспільному та культурному контексту, відображаючи загальносоюзну «дискусію фізиків і ліриків». Авторка стверджує, що в карикатурах найбільше висміювалися «лірики», у той час як образи «фізиків» представляли собою ідеальну модель вченого. Робиться висновок про те, що сатира журналу була спрямована не проти радянської системи, науки чи мистецтва, в межах якої мали працювати «фізики» і «лірики», а проти конкретних недоліків їхньої діяльності.

Ключові слова: «фізики», «лірики», інтелігенція, журнал «Крокодил», карикатура, образ.

Предметом дискусії початку 1960-х рр. стало намагання з'ясувати, чий доробок є важливішим: науково-технічної інтелігенції чи творчої (гуманітарної) інтелігенції. Зі сторінок центральної преси дискусія швидко розповсюдилась на сторінки місцевих видань, також проходили публічні дискусії в клубах, інститутах тощо. Кожен інтелектуал у Радянському Союзі намагався сформулювати аргументи на користь тієї чи іншої позиції. Певну позицію з цього питання мали також карикатуристи, роботи яких ми можемо побачити в найвідомішому гумористичному журналі СРСР – «Крокодилі». Перцепція «дискусії фізиків і ліриків» у карикатурах до цього часу не стала об'єктом спеціального дослідження, хоча наразі починають з'являтися роботи, які так чи інакше торкаються цього питання [4]. Насамперед варто зазначити дослідників І. О. Грінько та А. О. Шевцову [5], які в межах дослідження образів радянської науки охопили і проблему дискусії «фізики та лірики», К. А. Богданова [2], який показав еволюцію та особливості дискусії, також значну увагу дискусії приділили М. П. Ігнатова [9], Ю. І. Кривоносов [12].

Метою статті є аналіз відображення дискусії «фізики vs лірики» в радянській карикатурі 1960-х рр., зокрема порівняння представлених в ілюстраціях образів та дослідження тих сюжетів, в яких фігурують «фізики» та «лірики».

Початок дискусії було покладено статтею І. Г. Еренбурга під назвою «Відповідь на один лист», яка була опублікована в газеті «Комсомольська правда» 2 вересня 1959 р. У ній І. Г. Еренбург відповідав на лист студентки Педагогічного інституту Ніни, яка напередодні мала розмову зі своїм знайомим Юрієм. У листі Ніна скаржилася на товариша, оскільки той не

розділяв її захоплення мистецтвом і, у свою чергу, висловив захоплення фізикою (адже Юрій працював інженером), віддавши останній першочергове значення в житті людини. Відзначивши безумовну вагу науки, Еренбург наполягав на гармонійному розвитку людини, який, на його думку, досягається шляхом мистецьких пошуків. Стаття Еренбурга стала каталізатором «дискусії фізиків та ліриків», адже практично одразу до редакції «Комсомольської правди» почали приходити листи від прихильників Еренбурга, чи навпаки прихильників інженера Юрія, серед останніх був і І. А. Полетаєв. Назву дискусії дав Б. А. Слуцький у своєму вірші під назвою «Фізики і лірики». З перших рядків можна спостерігати співвідношення сил та місце в суспільстві «фізиків» та «ліриків»: «Что-то физики в почете, что-то лирики в загоне, дело не в сухом расчете, дело в мировом законе...» [17].

З початком дискусії до «фізиків» були зараховані представники точних, технічних і природничих дисциплін: фізики (статус яких, серед науковців інших наук, на момент кінця 1950-х рр. у СРСР був найвищим), математики, хіміки, інженери, а також кібернетики (останні були реабілітовані на момент початку дискусії). У свою чергу, «ліриками» визнавалися поети, письменники, художники, музиканти. Вже за короткий час до лав «фізиків» приєдналися представники біологи, астрономи, географи, геологи, ґрунтознавці тощо, а до «ліриків» – представники гуманітарних дисциплін (історики, філологи, психологи, філософи і т. д.).

Власне природа цієї дискусії полягала в індустріальному характері держави, оскільки саме спеціалісти в області технічних та точних наук допомогли СРСР випередити західні держави за багатьма показниками. Цікаво, що деякі дослідники глибинну, об'єктивну причину постановки проблеми бачать у самій природі людського мозку [9, с. 18]. Дійсно, як відомо ліва півкуля нашого мозку є раціональною і схильна до аналізу, натомість права – налаштована на емоційне, образне сприйняття нашої дійсності. Крім того, слід зазначити, що в тому ж 1959 р., майже за півроку до публікації статті Еренбурга була перекладена, і в подальшому опублікована лекція фізика і письменника Ч. Сноу «Дві культури і наукова революція», яка, як вважається, і стала причиною тривалої дискусії в СРСР. Ч. Сноу, як представник водночас двох таборів, помітив великий розрив (і дуже шкодував з цього приводу) між вченими та художниками, письменниками, музикантами або між технічною та гуманітарною інтелігенцією [18].

Як вже зазначалося, дискусія в СРСР охопила всі категорії інтелігенції: діячів літератури та мистецтва (письменників, поетів, скульпторів, художників, архітекторів, артистів тощо), науково-технічну інтелігенцію (фізиків, хіміків, інженерів, конструкторів, математиків, винахідників) і навіть спеціалістів сільського господарства (агрономів, зоотехніків, ветеринарів). Полеміка вийшла за межі «Комсомольської правди» та «Літературної газети», до неї долучилися інші центральні та місцеві видання, зокрема і журнал «Крокодил».

Журнал «Крокодил», як найпопулярніше і єдине загальносоюзне сатиричне видання, тираж якого досягав на кінець 1960-х рр. позначки в 5 млн. 500 тис. примірників, мав значний вплив на тогочасне суспільство. Сатирична періодика – це особливий вид радянського гумору, з одного боку, дуже популярний серед населення, а з іншого – жорстко контрольований владою. Водночас, існування різних рівнів дискурсу в сатиричному виданні – офіційного (адже випускався у видавництві «Правда») і неофіційного (сюжети, історії, карикатури надсилалися звичайними читачами і активно друкувалися в журналі), дає змогу побачити конкретні образи, що формувалися не тільки державою, а й інтелігенцією та суспільством загалом.

Варто відзначити, що в будь-якому ілюстрованому виданні ключовим елементом є саме зображення. Карикатурний образ не потребує значних зусиль для сприйняття і легко засвоюється реципієнтом. Візуальні матеріали займали близько 40 – 50 % місця в журналі, посідаючи чільне місце в журналі. Крізь призму карикатури можна проаналізувати і виявити образи «фізиків» та «ліриків», які були створені в межах офіційного та неофіційного дискурсів.

З образу «фізиків» була змальована ідеальна модель вченого, який працює на потреби держави. Утім, у бік «фізиків» звучала також певна критика, яка, зокрема, стосувалася образу життя та звичайних людських недоліків. Стилі життя математиків і фізиків не відрізнялися між собою – це вчені, які «в усьому бачать теорему» [10]. Окремою темою є математики-дисертанти, які отримали наукову ступінь, не зробивши жодного внеску в науку. Єдиним «досягненням» таких «вчених» є приписування собі аксіом: «Нуль, піднесений до ступеня, дорівнює нулю» [13]. Інших представників природничих дисциплін – хіміків звинувачували в недостатній ефективності їхньої діяльності, зокрема що їхні дослідження не мають чіткого утилітарного, практичного значення.

Серед представників природничих наук, асоційованих із «фізиками», слід згадати біологів, яких висміюють за те, що вони є «кабінетними вченими», а їхню діяльність охарактеризовано як «мартышкин труд» [1].

Інженери зображені з двох боків – позитивної та негативної сторін. З одного боку, інженеру заважає важка бюрократична машина, яка уповільнює його ефективну роботу. Інженери-

конструктори зазвичай зображені тими спеціалістами, які працюють на користь держави і перетворюють її амбітні проекти на реальність. Зокрема, характерною є карикатура, на якій конструктор тримає малюка-ракету на руках [3]. З іншого боку, інженерів нерідко звинувачують у непрофесіоналізмі, та недоцільності їхніх винаходів. У карикатурах змальовуються ситуації, коли інженери-винахідники сплять на робочому місці, а їхні, здавалось, ідеальні на папері проекти, після конструювання не функціонують. Образ архітекторів, як правило, незмінний: головний результат їхньої діяльності – громадські будівлі є химерними, бароковими, навіть надмірно пафосними, що не відповідає класичному конструктивізму радянської доби. Отже, вчених, представників технічних наук, об'єднував образ непрофесіонала, відірваного від реальності життя.

Відзначимо, що зовнішньо «фізики» виглядали як типова радянська технічна інтелігенція – костюм (або білий халат), окуляри, портфель, купа паперів. При цьому, «фізики» мали виключно чоловіче обличчя, а жінки іноді виконували роль лаборанток.

Позитивних образів «ліриків» було не так багато – це були дружні шаржі на колег художників, письменників, поетів. Наставниками для сучасників слугували видатні класики – А. П. Чехов, М. Горький, М. О. Шолохов та ін. Головними, спільними для «ліриків», недоліками, які висміювалися, були алкоголізм, відсутність таланту та плагіаторство.

Основну увагу карикатуристів привертала художники і поети. Художників звинувачували в підлабузництві керівництву, відірваності від сучасності тощо. Окремо слід згадати художників-абстракціоністів, творчість яких показана незрозумілою для пересічного громадянина. Відсутність таланту, непрофесіоналізм та надмірний суб'єктивізм (наприклад, художник малює дим, який виходить із заводу, а не сам завод та його велич) [7] – саме ці недоліки, на думку карикатуристів, притаманні радянським художникам. Проблема «співавторства» чітко розкривається в середовищі художників та письменників, при чому головний автор книги або картини – це спокійний і тихий молодик, а співавтор, якому дісталися всі лаври – нахабний «маститий геній».

Образ «ліриків», з якими найбільше асоціювалися поети, представлений наступними темами: відсутність практичного значення поезії, «застій» у творчості, що є результатом ледарства та міцного сну по 12 годин на день [16]. Постійне загострення уваги на «другорядних» поетах (далеких від класиків), проблема нарцисизму та відсутність гострої критики недоліків у своїх віршах формувало достатньо негативний образ «ліриків» серед радянського суспільства.

Письменники у своїй роботі, на думку карикатуристів, стикаються з честолюбством, крім того, автори відірвані від реальності, публікують книги без змісту [6] або взагалі популяризують куріння, алкоголізм та інші шкідливі звички [8]. На думку редакторів «Крокодилу» один з головних недоліків – це звичка хвалити один одного, що передається через асоціацію із зозулею та півнем з однойменної байки І. А. Крилова.

Образ «лірика» був пов'язаний також із такими спеціальностями як філологія, літературознавство, археологія тощо. Філологів зображували непрофесіоналами, які перекладають зі словником, натомість робота літературознавців взагалі була визнана марною. Цікавим у даному контексті є образ археологів. Так, пораючись у землі, вони, наприклад, заважають реальній роботі шахтарів, яка забезпечує країну вугіллям.

Насамкінець, до образів «лірика» можна включити музикантів, артистів та скульпторів. На думку карикатуристів, скульпторам характерне підлабузництво до керівництва та недостатня актуальність їхніх робіт. Артистів, у свою чергу, звинувачують у появі зіркової хвороби та жадібності. Цікаво, що діяльність музикантів, співаків та композиторів у карикатурах дуже часто напряму відсилає нас до дискусії про «фізиків і ліриків». Зокрема, співаки наспівують: «не кочегары мы, не плотники...» [14], акцентуючи увагу на тому, що, дійсно, не маючи реальних, видимих результатів своєї праці, вони отримують зарплатню.

Якщо говорити про зовнішній вигляд «ліриків», видається що це завжди інтелігентна і трохи романтична людина – худорлявий чоловік у пальто / костюмі та шляпі, у руках чи поруч із ним обов'язково є ручка, пензлі чи музичні інструменти.

Порівнюючи кількісні показники, можна зробити висновок, що в період, який досліджується, кількість карикатур на «ліриків» була набагато більшою, ніж кількість карикатурних зображень: так, їхнє співвідношення – 71 % проти 29 %, тому не можна погодитися з твердженням московських дослідників, про те що «что касается знаменитого спора шестидесятых о физиках и лириках, авторы вынуждены признать, что численный перевес в сюжетах карикатур – у первых» [5]. Крім того, також не можна погодитися з твердженням, що сюжет дискусії в карикатурах не був зафіксований [5]. Особливістю сатиричного видання і карикатур зокрема, є передача кінцевого продукту, тобто певного стереотипу. Газета чи журнал інформаційного характеру, як правило, передає першоджерело, або інформацію першого порядку, тоді як сатиричні видання та ілюстрації в них передають повідомлення другого

ступеню, тобто перцептивний образ, коли інформація було отримана і переосмислена. Таким чином, «Крокодил» одразу продукував готові образи «фізиків та ліриків», із тими стереотипними поглядами на них, що домінували в суспільстві.

Отже, «дискусія фізиків і ліриків», що розпочалась на початку 1960-х рр. XX ст. мала на меті з'ясувати затребуваність «фізиків та ліриків» у науковому та культурному аспектах. Журнал «Крокодил» займався тиражуванням стереотипів, які продукувалися суспільством. Редактори «Крокодилу» теж мали змогу долучитися до дискусії, однак підвідомчий характер журналу і гуманітарне оточення (завдяки якому бачили проблеми та недоліки один одного) вплинули на їхній вибір. Так, було з'ясовано, що чисельно «ліричних» героїв було більше, при цьому «фізики» часто виступали прикладом для гуманітаріїв. Ще у 1960 р. карикатуристи назвали дискусію «безплідною суперечкою» [15], а вже на кінець 1960-х рр., коли пік дискусії залишився позаду, редактори журналу зробили висновок, що «фізики» та «лірики».

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Битный М. Изо басни // Крокодил. 1964. № 21. С. 12.
2. Богданов К. А. Физики vs. лирики: к истории одной «придурковатой» дискуссии // НЛО. 2011. № 111. URL: <http://magazines.russ.ru/nlo/2011/111/ko7.html> (дата звернення: 27.01.2019).
3. Ведерников Е. Первенец // Крокодил. 1961. № 11. С. 5.
4. Гела О. М. Образы інтелігенції в карикатурах журналу «Крокодил» у 1953–1964 рр. // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. 2017. № 20. С. 98–107.
5. Гринько И. А., Шевцова А. А. «Дятел докладодолблящий» и другие животные: наука в зеркале советской карикатуры // Историческая экспертиза. 2017. № 2. URL: http://istorex.ru/page/grinko_ia_shevtsova_aa_dyatel_dokladodolbyaschiy_i_drugie_zhivotnie (дата звернення: 27.01.2019).
6. Дорошко П. Про яркие названия и серость содержания // Крокодил. 1963. № 23. С. 11.
7. Елисеева А., Скобелева М. В творческой командировке // Крокодил. 1963. № 34. С. 16.
8. Елисеева А., Скобелева М. Милости прошу к моему шалашу // Крокодил. 1963. № 21. С. 8–9.
9. Игнатов М. П. «Физики» и «лирики»: две культуры вчера и сегодня // Известия Саратовского университета. Новая серия. Серия Философия. Психология. Педагогика. 2015. № 3. С. 17–20.
10. Караваев Г., Караваев В. Что же это за теорема // Крокодил. 1962. № 16. С. 14.
11. Конобеев Ю. В., Павлинчук В. А. Физики шутят. Москва: Мир, 1966. URL: <http://physics.kpi.ua/humor/PhysicsJocks.pdf> (дата звернення: 27.01.2019).
12. Кривоносов Ю. И. Физики и философы продолжали шутить // Вестник истории естествознания и техники. 1995. № 4. С. 74–79.
13. Лисогорский Н. Ноль, возведенный в степень, равен нулю // Крокодил. 1961. № 19. С. 10.
14. Матюшина Р. Не кочегары мы // Крокодил. 1959. № 29. С. 11.
15. Масс В., Червинский М. Бесплодный спор // Крокодил. 1960. № 25. С. 14.
16. Рассказов А. Литературная пародия // Крокодил. 1959. № 33. С. 13.
17. Слуцкий Б. А. Физики и лирики // Художественная литература. 1991. URL: <http://www.world-art.ru/lyric/lyric.php?id=9553> (дата звернення: 27.01.2019).
18. Сноу Ч. П. Две культуры и научная революция. Москва : Прогресс, 1985. URL: <http://vivovoco.astronet.ru/VV/PAPERS/ECCE/SNOW/TWOCULT.HTM> (дата звернення: 27.01.2019).
19. Эренбург И. Г. Ответ на одно письмо // Комсомольская правда. 1959. № 206. С. 3–4.

Оксана Гела

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
аспирантка (Украина)

«Физики» или «лирики»? : отображение дискуссии 1960-х гг. в советской карикатуре

Аннотация. В статье анализируется перцепция «дискуссии физиков и лириков» сквозь призму советской карикатуры в 1960-х гг. XX в. Выявлено, что карикатуры отвечали общественному и культурному контексту, отражая общесоюзную «дискуссию физиков и лириков». Автор утверждает, что в карикатурах больше высмеивались «лирики», в то время как образы «физиков» представляли собой идеальную модель ученого. Делается вывод о том, что сатира журнала была направлена не против советской системы, науки или искусства, в рамках которой должны работать «физики» и «лирики», а против конкретных недостатков их деятельности.

Ключевые слова: «физику», «лирики», интеллигенция, журнал «Крокодил», карикатура, образ.

ABSTRACT

Oksana Gela

V. N. Karazin Kharkiv National University,
postgraduate student (Ukraine)

**«Physicists» or «lyricists»? : display of the discussion of the 1960s.
in the Soviet caricature**

The article analyzes the perception of «the discussion of physicists and lyricists» through the prism of the Soviet caricature in the 1960's of the XX-th century. It has been revealed that the caricatures matched to the social and cultural context, reflected the all-Union «discussion of physicists and lyricists». The author approves that the «lyricists» were the object of ridicule, while the «physicists» represented the ideal model of the scientist. It was concluded that the journal's satire was directed not against the Soviet system, science or art, within «physicists» and «lyricists» should work, but against the specific shortcomings of their activities. «Discussion of physicists and lyricists», which began in the early 1960's was intended to find out which kind of the intelligentsia is more important not only in the context of socio-political, but also in scientific and cultural aspects.

The choice of the source is due to the research problem. The «Krokodil», as the most popular and the only all-Union satirical magazine, had a significant impact on the contemporary society. Satirical periodicals were a special kind of Soviet humor, on the one hand, very popular among the population, and on the other hand – strictly controlled by the authorities. The «Krokodil» magazine was included to the forum for discussions, published the images produced by society, which made the readers aware of stereotypes familiar to them, raising their mood. «Krokodil» editors also had the opportunity to engage in discussions from the side of «lyricists», but the subordinate nature of the journal and the humanitarian environment (due to which problems and disadvantages were seen by each other) influenced their choice. It was found that numerically there were more «lyrical» characters, while «physicists» often served as an example for humanities.

Key words: «physicists», «lyricists», intellectuals, the «Krokodil» magazine, caricature, image.

REFERENCES:

1. Bitnyy M. Izo basni // Krokodil. 1964. № 21. S. 12.
2. Bogdanov K. A. Fiziki vs. liriki: k istorii odnoy «pridurkovatoy» diskussii // NLO. 2011. № 111. URL: <http://magazines.russ.ru/nlo/2011/111/ko7.html> (data zvernennya: 27.01.2019).
3. Vedernikov Ye. Pervenets // Krokodil. 1961. № 11. S. 5.
4. Ghela O. M. Obrazy intelighenciji v karyaturakh zhurnalu «Krokodil» u 1953–1964 rr. // Aktualjni problemy vitchyznjanoi ta vsesvitnjoj istoriji. 2017. № 20. S. 98–107.
5. Grinko I. A., Shevtsova A. A. «Dyatel dokladodolbyashchij» i drugie zhivotnye: nauka v zerkale sovetsoy karikatury // Istoricheskaya ekspertiza. 2017. № 2. URL: http://istorex.ru/page/grinko_ia_shevtsova_aa_dyatel_dokladodolbyashchij_i_drujie_zhivotnie (data zvernennya: 27.01.2019).
6. Doroshko P. Pro yarkie nazvaniya i serost sodержaniya // Krokodil. 1963. № 23. S. 11.
7. Yeliseeva A., Skobeleva M. V tvorcheskoy komandirovke // Krokodil. 1963. № 34. S. 16.
8. Yeliseeva A., Skobeleva M. Milosti proshu k moemu shalashu // Krokodil. 1963. № 21. S. 8–9.
9. Ignatova M. P. «Fiziki» i «liriki»: dve kultury vchera i segodnya // Izvestiya Saratovskogo universiteta. Novaya seriya. Seriya Filosofiya. Psikhologiya. Pedagogika. 2015. № 3. S. 17–20.
10. Karavaev G., Karavaev V. Chto zhe eto za teorema // Krokodil. 1962. № 16. S. 14.
11. Konobeev Yu. V., Pavlinchuk V. A. Fiziki shutyat. Moskva: Mir, 1966. URL: <http://physics.kpi.ua/humor/PhysicsJocks.pdf> (data zvernennya: 27.01.2019).
12. Krivososov Yu. I. Fiziki i filosofy prodolzhal shutit // Vestnik istorii estestvoznaniya i tekhniki. 1995. № 4. S. 74–79.
13. Lisogorskiy N. Nol, vozvedenny v stepen, raven nulyu // Krokodil. 1961. № 19. S. 10.
14. Matyushina R. Ne kochegary my, ne plotniki // Krokodil. 1959. № 29. S. 11.
15. Mass V., Chervinskiy M. Besplodnyy spor // Krokodil. 1960. № 25. S. 14.
16. Rasskazov A. Literaturnaya parodiya // Krokodil. 1959. № 33. S. 13.
17. Slutskiy B. A. Fiziki i liriki // Khudozhestvennaya literatura. 1991. URL: <http://www.world-art.ru/lyric/lyric.php?id=9553> (data zvernennya: 27.01.2019).

Наукові записки ВДПУ ім. М.М. Коцюбинського

-
18. Snou Ch. P. Dve kultury i nauchnaya revolyutsiya. Moskva : Progress, 1985. URL: <http://vivovoco.astronet.ru/VV/PAPERS/ECCE/SNOW/TWOCULT.HTM> (data zvernennya: 27.01.2019).
 19. Erenburg I. G. Otvet na jedno pismo // Komsomolskaya pravda. 1959. № 206. S. 3–4.

Статтю подано до редколегії 25.03.2019 р.

ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО, ІСТОРІОГРАФІЯ, МЕТОДОЛОГІЯ

УДК 930.1(47+57)«1917-1991»:94(477)«1919/1923»:343.197

DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2019-28-101-109>

Віталій Гавришук

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського,
аспірант (Україна)

Олег Мельничук

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського,
доктор історичних наук, професор (Україна)

Революційні трибунали УСРР в радянській історіографії

Анотація. У статті зроблено огляд праць радянських авторів які повністю або частково висвітлювали діяльність революційних трибуналів в УСРР. Визначено основні етапи наукової розробки проблеми в радянській історіографії, визначено їх особливості. Проаналізовано характер теоретико-методологічних підходів характерних для досліджень окремих історіографічних етапів. Відзначаючи ряд недоліків, ідеологічного та методологічного характеру, притаманних роботам означеного періоду, відзначено внесок радянських досліджень у процесі висвітлення окремих сторін діяльності трибунальних судів. Вказано на необхідність використання радянської історіографії у процесі подальших наукових досліджень.

Ключові слова: революційний трибунал, радянська правоохоронна система, радянський судоустрій, радянський суд, радянське кримінальне право, карально-репресивні органи, історіографія.

Необхідною умовою існування України як незалежної, правової та соціальної держави є успішна реалізація правоохоронної функції. Ключова роль у її здійсненні належить судовій владі України, яка, шляхом здійснення правосуддя, забезпечує дотримання та захист прав і свобод людини та громадянина. Однак, історичні особливості розвитку української державності, пов'язані, зокрема, із радянським етапом українського державотворення, наклали свій відбиток на організацію судоустрою в Україні і в наш час. Певні проблеми, які зараз переживає Україна у процесі реформування судової системи, мають свій корінь ще з радянських часів. Особливо це стосується відкритості, прозорості і незалежності суду. І тому для означення вищезазначених недоліків організації судоустрою та подальшої роботи щодо їх усунення ми маємо звернутися до українського історичного досвіду організації судочинства в радянські часи. Важливим, у цьому відношенні, для нас є початковий період радянського державотворення в Україні 1918-1923 рр. Саме в цей час на основі практичного досвіду та теоретико-методологічних положень марксистсько-ленінської ідеології сформувався організаційно-правовий фундамент радянського судоустрою, який в значній мірі був визначальним у процесі подальшого його формування.

Особливість військово-політичної ситуації в Україні в означений період зумовила появу надзвичайних судових органів радянської держави – революційних трибуналів. Вони, в умовах гострої боротьби національно-патріотичних сил та масового повстанського руху проти насаджуваних більшовиками комуністичних перетворень, розглядали справи про контрреволюційні та найбільш небезпечні злочини проти радянської влади. Особливості діяльності революційних трибуналів як позасудових органів, на нашу думку, потребують особливої уваги дослідників адже розкривають не лише суть та специфіку судової системи в УСРР в 1918-1923 рр. в її найбільш жорстких, антигуманних проявах, але й розкривають зміст карально-репресивної політики радянської влади в період її утвердження на території України.

Передусім, варто зауважити, що на сьогодні у науковій літературі практично відсутні дослідження історіографічного характеру з обраної нами проблематики. Це, власне, і зумовлює мету нашої статті, яка полягатиме у спробі аналізу наукового доробку радянських дослідників з зазначеної теми, виокремлення основних напрямків досліджень, визначення особливостей висвітлення проблеми на різних етапах радянської історії.

Варто відзначити, що радянський історіографічний період характеризувався певними специфічними рисами на окремих історичних відтинках, зумовленими політичними та ідеологічними факторами. Зважаючи на це, ми пропонуємо радянську історіографію з проблеми проаналізувати в рамках трьох етапів. Перший, що хронологічно охоплює 1917-1923 рр., характеризується періодом діяльності революційних трибуналів і наявністю значної кількості праць, які розкривали завдання означених органів, визначали їх значення у процесі

утвердження більшовицької влади та місце в системі органів радянської юстиції. Другий етап, окреслений 1924 р. – першою половиною 1950-х рр., відзначається послабленням уваги дослідників до діяльності революційних трибуналів. В третій радянський історіографічний період (друга половина 1950-х – 1991-й р.) з'являється значний масив комплексних досліджень в яких революційні трибунали розглядалися в контексті становлення радянського судоустрою і формування галузі кримінального права.

У початковий період радянської історіографії авторами праць, що розкривали діяльність революційних трибуналів, були, як правило, радянські партійні та державні діячі, працівники органів юстиції, теоретики радянського права, які спираючись на ідеї марксизму-ленізму, значною мірою сформуливали теоретичні основи нового «пролетарського суду». Ці ідеї згодом частково були втілені в законах та нормативно-правових актах, які регулювали діяльність надзвичайних судових органів. Особливістю досліджень даного періоду було те, що в умовах відсутності кодифікованого права та недостатньої кваліфікованості працівників революційних трибуналів, вони мали, здебільш, роз'яснючий та інструкторський характер.

Серед праць даного періоду, особливе місце посідають роботи В. Леніна, який одним із перших, в радянській історіографії, сформував та обґрунтував положення про класову природу майбутнього суду, принципи його виборності, змінюваності суддів, їх відповідальність та публічність, а, головне, завдання новоствореної структури: утвердження диктатури пролетаріату та виховання на соціалістичних принципах. В. Ленін відзначав важливість залучення усього населення до організації судочинства, наголошував, що революційні суди повинні бути жорсткими по відношенню до тих, хто посягає на безпеку соціалістичного ладу[24; 25]. Певний внесок у розробку програмних положень зробив П. Стучка – народний комісар юстиції РСФРР, юрист, теоретик радянського права. У своїх працях П. Стучка сформував основні принципи та ідеї які повинні були бути відображені у законодавстві про радянський суд [46; 47].

Для розуміння специфіки організації революційних трибуналів варто проаналізувати теоретико-правові положення, викладені у працях народного комісара юстиції РСФРР Д. Курського[23], голови Революційного трибуналу при ВЦВК М. Криленка [19] та І. Славина [44]. На їх переконання головним завданням означених надзвичайних органів була боротьба з контрреволюційними злочинами. Автори наголошували на тимчасовому характері їх існування. Вважали, що революційні трибунали повинні стати гнучким, швидким і грізним апаратом революційної репресії. Такої ж позиції дотримувався народний комісар юстиції УСРР О. Хмельницький, порівнюючи революційні трибунали з військово-польовими судами Російської імперії та відзначаючи їх надзвичайний статус[53, с. 15]. Голова ВЦВК М. Калінін[14] і Народний комісар юстиції УСРР М. Скрипник [43] вважали, що в період розформування Надзвичайних комісій саме на надзвичайні судові органи повинна бути покладена вирішальна роль у процесі утвердження диктатури пролетаріату.

Цікаві положення щодо організації нового радянського судоустрою, сформулював державний діяч А. Луначарський у своїй статті «Революція і суд». Він зауважував, що успіх втілення на практиці нового соціалістичного правопорядку залежатиме від того, наскільки успішно вдасться ліквідувати старі, буржуазні органи правосуддя і закони дореволюційного періоду. Схвалював також організацію судочинства на принципах «суспільної правотворчості» [27].

Проблема діяльності революційних трибуналів знайшла своє відображення в працях інших радянських діячів, що працювали у цій сфері. Так, важливість революційних трибуналів, як органів покликаних розглядати податкові злочини, доводив у своєму виступі на X конференції РКП(б) А. Свідерський [39, с. 46-47]. А. Лунін вважав, що в умовах нової економічної політики і стабілізації воєнно-політичної ситуації повинна бути чітко визначена підсудність революційних трибуналів[28, с. 5]. А. Лісіцин у своєму дослідженні визнавав слабкість матеріально-технічної бази та наголошував на проблемах у процесі комплектування кадрів в революційних трибуналах. В той же час він відзначав важливу роль означених органів у процесі утвердження соціалістичної законності[26, с. 3]. А. Естрін, виходячи з положення про те, що будь-який суд в будь-якому суспільстві завжди є знаряддям класової боротьби, не визнавав доцільним розмежовувати народний суд і ревтрибунал. На його переконання революційні трибунали були судовими органами і відрізнялися від народних судів лише формами організації судочинства [11]. Схожої позиції дотримувався Н. Полянський [36].

Важлива роль у формуванні теорії військової юстиції належить К. Данишевському – голові Революційного військового трибуналу РСФРР. Автор у своїй роботі проаналізував організаційно-правовий аспект та результати діяльності революційних військових трибуналів. К. Данишевський вважав, що головне завдання означених трибуналів полягає у підтримці дисципліни в армії. Головним завданням означених структур він вважав знищення противників радянської влади, не дотримуючись при цьому формальностей судового процесу[8].

Характеризуючи історіографічний доробок першого періоду, варто зауважити, що він формувався в умовах, коли революційні трибунали як і радянська судова система загалом, набували організаційно-правового становлення і реформувалися в умовах складної військово-політичної ситуації. Роботи означеного періоду були визначальними для формування законодавства про революційні трибунали, адже державні діячі і теоретики радянського права не лише формували теоретичну основу функціонування надзвичайних судових органів, а й шляхом узагальнення й аналізу практичного досвіду та результатів діяльності революційних трибуналів, вказували напрями подальшого їх реформування. Варто також відзначити, що роботи означеного періоду характеризуються значним впливом більшовицької ідеології, слабкою джерельною базою та мали, в значній мірі, пропагандистський характер. Це суттєво вплинуло повноту, достовірність та об'єктивність отриманих результатів.

Із середини 1920-х рр. розпочався якісно новий етап наукової розробки проблеми. Його початок обумовлювався стабілізацією внутрішньополітичної ситуації в УСРР і завершенням в 1923 р. судової реформи, в результаті якої революційні трибунали були ліквідовані. В роботах означеного періоду революційні трибунали були предметом як окремих досліджень, так і розглядалися в контексті функціонування радянської судової системи і кримінального права.

Однією із перших праць, яка була опублікована після судової реформи була робота М.Криленка. У ній, характеризуючи радянський судоустрій в період громадянської війни, він не оминув увагою і діяльність революційних трибуналів: відзначав їх особливий статус; визнавав слабкість нормативно-правової бази в аспекті розмежування повноважень революційних трибуналів і народного комісаріату; критикував законодавство про революційні військові трибунали[20].

У роботі М. Чельцова-Бебутова високо оцінено правотворчість робітників та селянства у процесі організації перших революційних судів, відзначено м'якість вироків революційних трибуналів у початковий період їх діяльності [54]. У своєму дослідженні, як і у роботах попереднього історіографічного періоду, не визнавав революційні трибунали органами позасудової репресії А. Естрін. Виходячи з тези, що суд завжди є засобом утримання влади пануючим класом, він визнавав за необхідне застосування терору у радянському кримінальному праві[12]. В той же час М. Кожевніков наголошував, що революційні трибунали керувалися у своїй діяльності демократичними принципами організації правосуддя [15, с. 85].

Революційні трибунали як складова частина радянської правоохоронної системи на початковому етапі її формування висвітлювалися у навчальних підручниках та посібниках з юриспруденції: «Історії радянського кримінального права» [3], «Нарисах радянського кримінального права» за редакцією П. Мішуніна[34], лекціях з кримінального права УСРР періоду інтервенції та громадянської війни за редакцією П. Михайленка [31], кандидатських дисертаціях А. Рогожина[41] та М. Діденка[9]. У них дослідники проаналізували нормативно-правову базу революційних трибуналів, їх взаємодію з іншими органами державної влади. Особливий статус цих органів обумовлювали специфікою організації судочинства. Доцільність існування революційних трибуналів пояснювали умовами військово-політичної ситуації. Автори відзначали, що завдання трибунальних судів полягало у розгляді контрреволюційних і найбільш небезпечних для радянської влади злочинів. Серед іншого, було визначено склад злочинів підсудних надзвичайним судовим органам.

В контексті вивчення проблеми заслуговує на увагу монографія «Пролетарська революція та державний апарат: (нарис історії боротьби за держапарат у 1917-1918 рр.)», що вийшла друком у 1935 р.. Автори відзначали важливу роль трибунальних судів у процесі утвердження диктатури пролетаріату[51]. Окремо варто виокремити роботу Л. Гусєва, який дослідив особливості формування, організаційно-правове оформлення та організацію судочинства революційними воєнними трибуналами[7].

Аналізуючи другий історіографічний період, варто зазначити, що в цей час з'являються перші дослідження, що мають науковий характер. Вони написані на основі широкої джерельної бази. У той же час, їх зміст не позбавлений значного впливу комуністичної ідеології. На переконання авторів, надзвичайна діяльність революційних трибуналів обумовлена необхідністю захисту існуючого суспільно-політичного ладу від будь-яких посягань. Роботи вказаного періоду відзначаються, переважно, аналізом тогочасної нормативно-правової бази і недостатністю уваги до практичної реалізації революційними трибуналами заходів із захисту соціалістичного правопорядку. Висвітлення в означених дослідженнях окремих кримінальних процесів, що розглядалися центральними та місцевими революційними трибуналами, мало ідеологічну мету і не давало змоги повною мірою оцінити характер правозастосовчої діяльності означеними органами.

Третій етап наукової розробки проблеми розпочався в середині 50-х рр. ХХ ст. і був обумовлений лібералізацією суспільно-політичного життя і послабленням ідеологічної цензури.

Він характеризувався посиленням уваги дослідників до ключових етапів будівництва радянської держави і права, формуванню нових напрямків історико-правових досліджень, реорганізацією теоретико-методологічних підходів (в межах існуючої ідеології) до проблем історії держави та права. Особлива увага приділялась радянській судовій системі та формуванню кримінального права на початковому етапі радянської державності. Це стало поштовхом для появи значної кількості праць в яких важливе місце відводилося діяльності позасудовим радянським органам в період громадянської війни.

Серед досліджень даного періоду варто виділити навчальні підручники за редакцією М. Кожевникова[16] та Б. Галкіна[48], монографію В. Портнова і М. Славіна[38], статтю Ю. Тітова[50], в яких автори проаналізували особливості формування перших радянських революційних судів, розкрили організаційно-правову базу та особливості організації судочинства революційними трибуналами. Заслужують на увагу комплексні дослідження М. Діденка [10], А. Рогожина [42], Г. Петухова[35] які, поряд з іншими судами, комплексно та всебічно дослідили становлення трибунальних судів у межах УСРР. У контексті побудови радянського судоустрою, вони визначили особливу підсудність революційних трибуналів, охарактеризували законодавчі основи їх діяльності та взаємодію з іншими органами державної влади. Ґрунтовне дослідження діяльності революційних трибуналів в системі судових органів УСРР 1917-1967 рр. у своїй монографії здійснив Д. Суслі [49]. Він, зокрема, відзначав недоліки у процесі касаційного оскарження рішень ревітрибуналів та організації верховного судового контролю, які реалізовувались у адміністративному порядку [49, с. 21]. На особливості діяльності трибунальних судів в УСРР вказав А. Рівлін [40].

Особливе, однак, невід'ємне місце революційним трибуналам в системі радянського кримінального права на початковому етапі його формування відводив П. Михайленко. У своїх роботах він відзначав особливості формування матеріальних та процесуальних норм про революційні трибунали, особливості організації судочинства, підсудність та склад злочинів підсудних цим надзвичайним судам[32; 33]. Особливі кримінально-процесуальні норми для революційних трибуналів в контексті історії кримінального та кримінально-процесуального права УСРР дослідив М. Строгович[45].

Високо оцінювали значення революційних трибуналів у процесі ліквідації політичного опору радянській владі Є. Городецький[6] і Д. Голінков[4]. М. Алексєєв і В. Лукашевич, опираючись на ленінські ідеї організації судоустрою доводили винятковість революційних трибуналів з точки зору їх місця в радянській судовій системі та формі організації судочинства [1].

В працях окремих дослідників охарактеризовано співпрацю революційних трибуналів та інших карально-репресивних органів у процесі утвердження революційної законності. Так, Л. Маймескулов, А. Рогожин, В. Сташис у монографії «Всеукраїнська надзвичайна комісія»[29] і Г. Анашкін в статті «Революція повинна вміти захищатися»[2] розкрили взаємодію революційних трибуналів та наркоматів в УСРР. В. Портнов, І. Мартисевич відзначали важливість контролю революційних трибуналів за слідчими діями Надзвичайних комісій[30, с. 43].

Загальна інформація про становлення соціалістичного права та діяльність позасудових радянських органів міститься у роботах Т. Коржихіної [17], О. Косіцина [18], В. Гормана [5], В. Кульчицького [21], М. Захарова [13], В. Куріцина [22], В. Портнова і Є. Скріпільова [37].

Початок перебудови в СРСР призвів до появи окремих статей, в яких автори намагаються критично характеризувати діяльність радянських репресивних органів. Однією з них є стаття І. Усенка, в якій автор розширення повноважень карально-репресивних органів і створення надзвичайних сесій у революційних трибуналах обумовлював політичною ситуацією в УСРР і звичкою владних структур до командно-адміністративних методів управління [52, с. 53]. Однак, такі праці, започаткувавши сучасні новітні дослідження, на той час були винятком в широкому розмаїтті праць радянської історіографії.

Підсумовуючи здобутки історіографії радянського періоду, варто відзначити, що в цей час було опубліковано низку праць, які безпосередньо або частково висвітлювали діяльність революційних трибуналів. Загалом, історіографія даного періоду має низку недоліків, обумовлених впливом ідеології, вузькістю джерельної бази, її некритичним аналізом, узагальненням на основі одиничних подій та фактів, необ'єктивністю отриманих результатів, ігноруванням діяльності місцевих революційних трибуналів. Однак, поряд з цим, нагромаджено та узагальнено значний фактичний матеріал, комплексно висвітлено законодавство про революційні трибунали, їх взаємодію з іншими карально-репресивними органами, визначено завдання означених органів їх місце у системі радянського права та вплив на процес подальшого реформування судоустрою. Це, в свою чергу, дало змогу сформулювати підґрунтя для подальших, сучасних досліджень у цьому напрямі на основі сучасних принципів, методологічних підходів та з використанням нововиявленої джерельної бази.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Алексеев Н.С. Лукашевич В. З. Претворение ленинских идей в советском уголовном судопроизводстве. (Стадия судебного разбирательства). Ленинград : Изд-во Ленинград. ун-та, 1979. 197 с.
2. Анашкин Г. Революция должна уметь защищаться // Сов. Юстиция. 1987 № 21. С. 8–9.
3. Герцензон А.А., Грингауз Ш.С., Дурманов Н. Д., Исаев М. М. Утевский Б. С. История советского уголовного права. М. : Юрид. изд-во МЮ СССР, 1948. 466 с.
4. Голиков Д.Л. Крушение антисоветского подполья в СССР (1917–1925 гг.). М.: Политиздат, 1975. 703 с.
5. Горман А.Я. Советское государство и право в период иностранной военной интервенции и гражданской войны (1918–1920 гг.). М. : ВЮЗИ, 1955. 108 с.
6. Городецкий Е.Н. Рождение советского государства (1917–1918 гг.). М. : Наука, 1965. 531 с.
7. Гусев Л.Н. Советская военная юстиция в годы иностранной военной интервенции и гражданской войны (1918–1920 гг.). М. : РИО ВЮА, 1951. 191 с.
8. Данишевский. К.Х. Революционные военные трибуналы. М.: Издание реввоен трибунала республики, 1920. 61 с.
9. Диденко М.П. Возникновение и развитие советских судебных органов в Украинской ССР в период проведения Великой Октябрьской социалистической революции и в период иностранной военной интервенции и гражданской войны : дис. ... канд. юрид. Наук. 12.00.01: Харьков, 1951. 365 с.
10. Диденко М.П. Создание советского суда в УССР // Харьк. юрид. институт. Ученые записки. 1957. Т. 11. № 2. С. 34–65.
11. Эстрин А.Я. Единая судебная система и марксистская теория права // Еженедельник советской юстиции. 1922. № 29–30. С. 4–7.
12. Эстрин А.Я. Десять лет советской уголовной политики // Революция права. 1927. № 4. С. 92–110;
13. Захаров Н.С. Советское государство и право в период иностранной военной интервенции и гражданской войны (1918–1920 гг.). Учебник. Казань, 1962, 86 с.
14. Калинин М.И. Вопросы советского строительства: Статьи и речи (1919–1946). М.: Политиздат, 1958. 711 с.
15. Кожевников М.В. История советского суда. М. : Юрид. изд-во М. Ю. СССР, 1948. 376 с.
16. Кожевников М.В. История советского суда, 1917–1956 годы. М. : Госюриздат, 1957. 383 с.
17. Коржихина Т.П. История государственных учреждений СССР: учебник. М.: Высш. шк., 1986. 399 с.
18. Косицын А.П. Государство, рожденное Октябрем. М.: Юридическая литература, 1987. 318 с.
19. Крыленко Н.В. Революционные трибуналы в практике российской пролетарской революции // Октябрьский переворот и диктатура пролетариата. Сб. ст. 1919. С. 250–259.
20. Крыленко Н.В. Судостроительство РСФСР : лекции по теории и истории судостроительства. М.: Юрид. изд-во НКЮ, 1924. 208 с.
21. Кульчицкий В.С. Радянська держава і право в період іноземної військової інтервенції і громадянської війни (1918–1920 рр.): Лекція з курсу історії держави і права СРСР. Для студентів юридичного факультету ун-ту. Львів. 1962, 46 с.
22. Курицин В.М. Советское государство и право в период иностранной военной интервенции и гражданской войны (1918–1920 гг.): учебник. М. : Высшая школа МВД РСФСР, 1960. 84 с.
23. Курский Д.И. Избранные статьи и речи. М.: Гос. изд-во юрид. лит-ры, 1958. 327 с.
24. Ленин В.И. Полное собрание сочинений. М.: Издательство политической литературы, 1969. Т. 36. 742 с.
25. Ленин В.И. Полное собрание сочинений. М.: Издательство политической литературы, 1970. Т. 44. 726 с.
26. Лисицин А.К. упразднению ВЧК // Еженедельник советской юстиции. 1922. № 7. С. 2–3
27. Луначарский А.В. Революция и суд. // Правда. 1917. № 193. С. 2
28. Лунин. Очередные организационные вопросы юстиции // Еженедельник советской юстиции. 1922. № 3. С. 5–7.
29. Маймескулов Л.Н., Рогожин А.И., Сташис В.В. Всеукраинская чрезвычайная комиссия (1918–1922). Харьков : Основа, 1990. 345 с.
30. Мартысевич И.Д., Портнов В.П. Социалистический контроль в РСФСР и законность (1917–1934 гг.). М. : МГУ, 1979. 159с.
31. Михайленко П.П. Уголовное право УССР периода иностранной интервенции и гражданской войны: стенограмма лекций. Львов: Издание Львовского ун-та, 1951. 37 с.;

32. Михайленко П.П. Уголовное законодательство и органы юстиции УССР в период борьбы за Советскую власть на Украине (1917–1920) Л. : Издательство Львовского ун-та, 1956. 288 с.
33. Михайленко П.П. Нариси з історії кримінального законодавства Української РСР. Ч. 1. К. : АН УРСР, 1959. 438 с.
34. Мишунин П.Г. Очерки по истории советского уголовного права: 1917–1918 гг. М.: Госюриздат, 1954. 232 с.
35. Петухов Г.Е. Советский суд и становление революционной законности в государственном управлении Киев; Одесса : Высшая школа, 1982. 156 с.
36. Полянский Н. Советское законодательство о судостроительстве в его основных моментах // Право и жизнь. Кн. 2. 1923. С. 53–70.
37. Портнов В.П., Скрипилев Е. А. Великий Октябрь и рождение советского права. М.: Знание, 1977. 47 с.
38. Портнов, В.П., Славин, М.М. Становление правосудия Советской России (1917–1922 гг.). М.:Наука, 1990. 168 с.
39. Протоколы десятой Всероссийской конференции РКП(б). Май 1921 г. / Под ред. К.А. Мальцева. М.: Партиздат, 1933. 128 с.
40. Ривлин А.Л. Революционные трибуналы на Украине // Научная конференция, посвященная 40-летию Советской власти. 1957. С. 23–27.
41. Рогожин А.И. Социалистическая законность в УССР в период проведения Великой Октябрьской социалистической революции и в период гражданской войны и иностранной военной интервенции : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харьков, 1950. 320 с.
42. Рогожин А.И. Очерк истории социалистической законности УССР в период иностранной военной интервенции и гражданской войны. Харьков : Издательство Харьковского государственного университета им. А.М.Горького, 1963. 120 с.
43. Скрипник М.О. Вибрані твори / Упоряд. : І. Ф. Курас (кер.) та ін. К. : Ін-т політ. дослідж., 1991. 617 с.
44. Славин Н.Г. Суд и новая экономическая политика // Еженедельник Советской Юстиции. 1922. № 1. С. 6–7.
45. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса. Том 1. Основные положения науки советского уголовного процесса. М. : «Наука», 1968. 468 с.
46. Стучка П.И. Классовый или демократический суд // Правда. 1917. № 185. С. 2.;
47. Стучка П.И. Пролетарское право // Октябрьский переворот и диктатура пролетариата. Сб. ст. 1919. С. 210–220;
48. Суд и правосудие в СССР: учебник. / под. ред. Галкина Б.А. М. : Юридическая литература, 1981. 320 с.
49. Сусл Д.С. Історія суду Радянської України: (1917–1967 рр.). К. : Вид-во при Київському ун-ті, 1968. 233 с.;
50. Титов Ю.П. Первые нормативные акты о советских революционных трибуналах // Советское государство и право. 1990. № 1. С. 119–124.
51. Ундревич В.С., Карева М. П. Пролетарская революция и государственный аппарат: (Очерк истории борьбы за госаппарат в 1917–1918 гг.) М. : Власть Советов, 1935. 142 с.
52. Усенко І.Б. Позасудова репресія. Як це починалось (з історії органів держ. безпеки) // Комуніст України. 1990. № 2. С. 43–53
53. Хмельницький А.И. Красное право и красный суд (публичная лекция). Одеса : Всеукр. Изд-во, 1921. 20 с.
54. Чельцов-Бебутов М.А. Преступление и наказание в истории и в советском праве. Харьков : Юридическое изд-во, 1925. 111 с.

Виталий Гавришук

Винницкий государственный педагогический университет имени Михаила Коцюбинского,
аспирант (Украина)

Олег Мельничук

Винницкий государственный педагогический университет имени Михаила Коцюбинского,
доктор исторических наук, профессор (Украина)

Революционные трибуналы УССР в советской историографии

Аннотация. В статье сделан обзор работ советских авторов, полностью или частично освещавших деятельность революционных трибуналов в УССР. Определены основные этапы научной разработки проблемы в советской историографии, отмечены их особенности. Проанализирован характер теоретико-методологических подходов,

.....
характерных для исследований отдельных историографических этапов. Отмечая ряд недостатков, идеологического и методологического характера, присущих работам указанного периода, отмечен вклад советских исследований в процессе освещения отдельных сторон деятельности трибунальных судов. Указано на необходимость использования советской историографии в процессе дальнейших научных исследований.

Ключевые слова: революционный трибунал, советская правоохранительная система, советское судостроительство, советский суд, советское уголовное право, карательно-репрессивные органы, историография.

ABSTRACT

Vitalii Havryshchuk

Vinnitsia Mykhailo Kotsiyubynskiy State Pedagogical University,
postgraduate student (Ukraine)

Oleh Melnychuk

Vinnitsia Mykhailo Kotsiyubynskiy State Pedagogical University,
Dr (History), Professor (Ukraine)

Revolutionary tribunals of the Ukrainian SSR in Soviet historiography

The article comprehensively analyzed the works of Soviet authors, who, in their studies, fully or partially, covered the activities of the revolutionary tribunals in the Ukrainian SSR - the Soviet emergency, extrajudicial bodies. At the initial stage of the Soviet state, under the conditions of an acute struggle of national-patriotic forces and a mass rebel movement against the communist transformations imposed by the Bolsheviks, they tried cases of counter-revolutionary and most dangerous crimes against Soviet power. In particular, it was noted the absence of studies of a historiographical nature with the problems we have chosen. The article identifies the main stages of the scientific development of the problem in the Soviet period. Due to the peculiarities of the coverage of the activities of the revolutionary tribunals in the Soviet historiography of ideological and military-political component. Noted the emergence of new directions in the process of scientific development of the problem. The features of the coverage of the problem and the nature of the theoretical and methodological approaches characteristic of individual historiographic stages of research are analyzed. It is pointed out a number of shortcomings inherent in the studies of the outlined period, due to the influence of ideology, the narrowness of the source base, its uncritical analysis, generalization based on single events and facts, the bias of the results, ignoring the activities of local revolutionary tribunals. However, it was noted that along with this, considerable factual material was accumulated and compiled, comprehensively covered the legislation on revolutionary tribunals, their interaction with other punitive-repressive bodies, defined the tasks of these bodies, their place in the system of Soviet law and the impact on the process of further reform of the judicial system. It was noted that this, in turn, made it possible to form the basis for further, modern research in this direction on the basis of new principles, methodological approaches and using a new source base. It is indicated that, for the reasons mentioned above, certain problems of the activities of extra-judicial Soviet bodies require further research.

Key words: Revolutionary tribunal, Soviet law enforcement system, Soviet judicial system, Soviet court, Soviet criminal law, punitive-repressive bodies, historiography.

REFERENCES:

1. Alekseev N.S. Lukashevich V. Z. Pretvorenje leninskikh idey v sovetskom ugolovnom sudoproizvodstve. (Stadiya sudebnogo razbiratelstva). Leningrad : Izd-vo Leningrad. un-ta, 1979. 197 s.
2. Anashkin. G. Revolyutsiya dolzhna umet zashchishchatsya // Sov. Yustitsiya. 1987 № 21. S. 8–9.
3. Gertsenzon A.A., Gringauz Sh. S., Durmanov N. D., Isaev M. M. Utevskiy B. S. Istoriya sovetskogo ugolovnogo prava. M. : Yurid. izd-vo MYu SSSR, 1948. 466 c.
4. Golinkov D.L. Krushenie antisovetskogo podpolya v SSSR (1917–1925 gg.). M. : Politizdat, 1975. 703 s.
5. Gorman A.Ya. Sovetskoe gosudarstvo i pravo v period inostrannoy voennoy interventsii i grazhdanskoj vojny (1918–1920 gg.). M. : VYuZI, 1955. 108 s.
6. Gorodetskiy Ye.N. Rozhdenie sovetskogo gosudarstva (1917–1918 gg.). M. : Nauka, 1965. 531 s.
7. Gusev L.N. Sovetskaya voennaya yustitsiya v gody inostrannoy voennoy interventsii i grazhdanskoj vojny (1918–1920 gg.). M. : RIO VYuA, 1951. 191 s.

8. Danishevskiy. K.Kh. Revolyutsionnye voennye tribunaly. M. : Izdanie revvoentribunala respubliki, 1920. 61 s.
9. Didenko M.P. Vozniknovenie i razvitie sovetskikh sudebnykh organov v Ukrainской SSR v period provedeniya Velikoy Oktyabrskoy sotsialisticheskoy revolyutsii i v period inostrannoy voennoy interentsii i grazhdanskoy voyny : dis. ... kand. yurid. Nauk. 12.00.01 : Kharkov, 1951. 365 s.
10. Didenko M.P. Sozdanie sovetskogo suda v USSR // Khark. yurid. institut. Uchenye zapiski. 1957. T. 11. № 2. S. 34–65.
11. Estrin A.Ya. Yedinaya sudebnaya sistema i marksistskaya teoriya prava // Yezhenedelnik sovetskoy yustitsii. 1922. № 29-30. S. 4–7.
12. Estrin A.Ya. Desyat let sovetskoy ugovnoy politiki // Revolyutsiya prava. 1927. № 4. S. 92–110;
13. Zakharov N.S. Sovetskoe gosudarstvo i pravo v period inostrannoy voennoy interentsii i grazhdanskoy voyny (1918–1920 gg.). Uchebnik. Kazan, 1962, 86 s.
14. Kalinin M.I. Voprosy sovetskogo stroitelstva: Stati i rechi (1919–1946). M. : Politizdat, 1958. 711 s.
15. Kozhevnikov M.V. Istoriya sovetskogo suda. M. : Yurid. izd-vo M. Yu. SSSR, 1948. 376 c.
16. Kozhevnikov M.V. Istoriya sovetskogo suda, 1917–1956 gody. M. : Gosyurizdat, 1957. 383 c.
17. Korzhikhina T.P. Istoriya gosudarstvennykh uchrezhdeniy SSSR: uchebnik. M. : Vyssh. shk., 1986. 399 c.
18. Kositsyn A.P. Gosudarstvo, rozhdennoe Oktyabrem. M. : Yuridicheskaya literatura, 1987. 318 s.
19. Krylenko N.V. Revolyutsionnye tribunaly v praktike rossiyskoy proletarskoy revolyutsii // Oktyabrskiy perevorot i diktatura proletariata. Sb. st. 1919. S. 250–259
20. Krylenko N.V. Sudoustroystvo RSFSR : leksii po teorii i istorii sudoustroystva. M.: Yurid. izd-vo NKYu, 1924. 208 s.
21. Kuljchyc'kij V.S. Radjansjka derzhava i pravo v period inozemnoji vojennoji intervenciji i ghromadjanskoji vijny (1918–1920 rr.) : Lekcija z kursu istoriji derzhavy i prava SRSR. Dlja studentiv jurydychnogho fakul'tetu un-tu. L'v. 1962, 46 s.
22. Kuritsin V.M. Sovetskoe gosudarstvo i pravo v period inostrannoy voennoy interentsii i grazhdanskoy voyny (1918–1920 gg.): uchebnik. M. : Vysshaya shkola MVD RSFSR, 1960.- 84 s.
23. Kurskiy D.I. Izbrannye stati i rechi. M. : Gos. izd-vo yurid. lit-ry, 1958. 327 s.
24. Lenin V.I. Polnoe sobranie sochineniy. M. : Izdatelstvo politicheskoy literatury, 1969. T. 36. 742 s.
25. Lenin V.I. Polnoe sobranie sochineniy. M. : Izdatelstvo politicheskoy literatury, 1970. T. 44. 726 s.
26. Lisitsin A.K uprazhneniyu VChK // Yezhenedelnik sovetskoy yustitsii. 1922. № 7. S. 2–3
27. Lunacharskiy A.V. Revolyutsiya i sud. // Pravda. 1917. № 193. S. 2
28. Lunin. Ocherednye oganizatsionnye voprosy yustitsii // Yezhenedelnik sovetskoy yustitsii. 1922. № 3. S. 5–7.
29. Maymeskulov L.N., Rogozhin A.I., Stashis V.V. Vseukrainskaya chrezvychaynaya komissiya (1918–1922). Kharkov : Osnova, 1990. 345 s.
30. Martysevich I.D., Portnov V.P. Sotsialisticheskij kontrol v RSFSR i zakonnost (1917–1934 gg.). M. : MGU, 1979. 159s.
31. Mikhaylenko P.P. Ugolovnoe pravo USSR perioda inostrannoy interentsii i grazhdanskoy voyny: stenogramma leksiy. Lvov : Izdanie Lvovskogo un-ta, 1951. 37 s.;
32. Mikhaylenko P.P. Ugolovnoe zakonodatelstvo i organy yustitsii USSR v period borby za Sovetskuyu vlast na Ukraine (1917–1920) L. : Izdatelstvo Lvovskogo un-ta, 1956. 288 s.
33. Mikhaylenko P.P. Narisi z istorii kriminalnogo zakonodavstva Ukraïnskoï RSR. Ch. 1. K.: AN URSR, 1959. 438 s.
34. Mishunin P.G. Ocherki po istorii sovetskogo ugolovnogo prava: 1917–1918 gg. M.:Gosyurizdat, 1954. 232 s.
35. Petukhov G.Ye. Sovetskiy sud i stanovlenie revolyutsionnoy zakonnosti v gosudarstvennom upravlenii Kiev; Odessa : Vysshaya shkola, 1982. 156 s.
36. Polyanskiy N. Sovetskoe zakonodatelstvo o sudoustroystve v ego osnovnykh momentakh // Pravo i zhizn. Kn. 2. 1923. S. 53- 70.
37. Portnov V.P., Skripilev Ye. A. Velikiy Oktyabr i rozhdenie sovetskogo prava. M.: Znanie, 1977. 47 s.
38. Portnov, V.P., Slavin, M. M. Stanovlenie pravosudiya Sovetskoy Rossii (1917 –1922 gg.). M.:Nauka,1990. 168 s.
39. Protokoly desyatoy Vserossiyskoy konferentsii RKP(b) . May 1921 g. / Pod red. K.A. Maltseva. M.:Partizdat, 1933. 128 s.
40. Rivlin A.L. Revolyutsionnye tribunaly na Ukraine // Nauchnaya konferentsiya, posvyashchennaya 40-letiyu Sovetskoy vlasti. 1957. S. 23–27.

41. Rogozhin A.I. Sotsialisticheskaya zakonnost v USSR v period provedeniya Velikoy Oktyabrskoy sotsialisticheskoy revolyutsii i v period grazhdanskoj voyny i inostrannoj voennoj interventsii : dis. ... kand. jurid. nauk : 12.00.01. Kharkov, 1950. 320 s.
42. Rogozhin A.I. Ocherk istorii sotsialisticheskoy zakonnosti USSR v period inostrannoj voennoj interventsii i grazhdanskoj voyny. Kharkov : Izdatelstvo Kharkovskogo gosudarstvennogo universiteta im. A.M.Gorkogo, 1963. 120 s.
43. Skrypnyk M.O. Vybrani tvory / Uporjad. : I. F. Kuras (ker.) ta in. K. : In-t polit. doslidzh., 1991. 617 s.
44. Slavin N.G. Sud i novaya ekonomicheskaya politika // Yezhenedelnik Sovetskoy Yustitsii. 1922. № 1. S. 6–7.
45. Strogovich M.S. Kurs sovetskogo ugolovnogo protsessa. Tom 1. Osnovnye polozheniya nauki sovetskogo ugolovnogo protsessa. M. : «Nauka», 1968. 468 s.
46. Stuchka P.I. Klassovyy ili demokraticheskiy sud // Pravda. 1917. № 185. S. 2.;
47. Stuchka P.I. Proletarskoe pravo // Oktyabrskiy perevorot i diktatura proletariata. Sb. st. 1919. S. 210–220;
48. Sud i pravosudie v SSSR: uchebnyk. / pod. red. Galkina B. A. M. : Yuridicheskaya literatura, 1981. 320 s.
49. Suslo D.S. Istoriya sudu Radyanskoj Ukraïni: (1917–1967 rr.). K. : Vid-vo pri Kiïvskomu un-ti, 1968. 233 s.;
50. Titov Yu.P. Pervye normativnye akty o sovetskikh revolyutsionnykh tribunalakh // Sovetskoe gosudarstvo i pravo. 1990. № 1. S. 119–124.
51. Undrevich V.S., Kareva M. P. Proletarskaya revolyutsiya i gosudarstvennyy apparat : (Ocherk istorii borby za gosapparat v 1917–1918 gg.) M. : Vlast Sovetov, 1935. 142 s.
52. Usenko I.B. Pozasudova represija. Jak ce pochynalosj (z istoriji orghaniv derzh. bezpeky) // Komunist Ukraïny. 1990. № 2. S. 43–53
53. Khmelniitskiy A.I. Krasnoe pravo i krasnyy sud (publichnaya lektsiya). Odesa: Vseukr. Izd-vo, 1921. 20 s.
54. Cheltsov-Bebutov M.A. Prestuplenie i nakazanie v istorii i v sovetskom prave. Kharkov: Yuridicheskoe izd-vo, 1925. 111 s.

Статтю подано до редколегії 26.03.2019 р.

УДК 94(477)«1985/1991»:394:316.342.6

DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2019-28-109-113>

Олег Коваль

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського,
аспірант (Україна)

Трансформація історико-філософських уявлень про повсякдення в зарубіжній історіографії

Анотація. У статті узагальнюються історико-філософські підходи та їх трансформації у розгляді повсякдення в західній історіографії. Розкривається важливість розуміння відмінностей песимістичного, феноменологічного, екзистенціального, прагматичного й інструментального, герменевтичного та семантичного підходів, концепції соціального становлення. Наголошується на важливості ролі цих підходів в становленні вітчизняної школи дослідження історії повсякдення. Пропонується розуміння трансформації уявлень про повсякдення через призму аналізу основних праць в рамках даних наукових течій.

Ключові слова: повсякдення, історія повсякдення, поліпарадигмальність, феноменологія, прагматизм, екзистенціалізм, герменевтика, соціальне становлення.

Інституціоналізація історії повсякдення, як на заході, так і в пострадянських країнах, зокрема в Україні, відбулася в періоди історичних зламів, коли динаміка суспільних перетворень вщент руйнувала існуючі концепції розуміння історико-політичної реальності, законів змін в ній, інтерпретації накопичених даних. Такі стрімкі перетворення в рамках суспільств не могли не мати відгук в філософсько-історичному середовищі. Дослідження повсякдення в рамках німецької історіографії в середині ХХ ст. було проявом бунту проти “традиціоналізму”, яскравим прикладом системної кризи історичної науки. Приблизно в такому ж конфліктологічному руслі, протиставлення макро-мікро, позитивізму-феноменології, детермінізму-екзистенціалізму відбулася інституціоналізація історії повсякдення в інших західних країнах: Об'єднаному

Королівстві, Франції, США і т.д. Проте, аналізуючи праці О. Коляструк, С. Дровозюка, В. Головка, О. Удота, Н. Тригуба, Т. Заболотної та інших вітчизняних істориків, ми можемо прослідкувати не протиставлення традиційного і нового, а їх поєднання та взаємопроникнення в максимально різноманітних формах. Все це змушує нас по-новому переглянути існуюче, детерміноване західною традицією, розуміння формування інтересу до повсякдення і спробувати знайти внутрішні течії парадигмальних зрушень, які непомітно змінювали уявлення наукової спільноти про повсякдення та його роль в історичному процесі.

Метою статті є аналіз особливості уявлень про повсякдення в історичному вимірі та розкриття процесу трансформації розуміння повсякдення у контексті аналізу західної історіографії.

Поряд із представниками школи Анналів, таких як М. Блок, Л. Февр, Ф. Бродель, Ж. Дюба та їх сучасними послідовниками (А. Гуревич, Ю. Безсмертний та Ю. Лотман) слід відзначити вагомий внесок в дослідження феномену повсякдення Г. Зіммеля, Е. Гуссерля, М. Хайдеггера, Ч. Пірса і У. Джеймса, Ж. Сартра і А. Камю, Е. Фромма, П. Штомпки.

Так, німецький філософ Г. Зіммель у своїх працях приділяє увагу повсякденню, що виступає в ролі рутини, яка протистоїть пригодам [4, с. 322-337]. Тобто автор продовжує песимістичну лінію розуміння повсякденного життя людини, яка формується в добу Відродження, починаючи з праць М. Монтеню та продовжуючи уявленнями С. К'єркегера та А. Шопенгауера.

Повсякдення - це сфера з якої потрібно вириватися, яка є з однієї сторони природною для людини, а з іншої подавляє її волю [4, с. 331].

Проте уже на початку XX ст. відбувається переосмислення ролі людини в історичному бутті. Вагомий внесок в зміну уявлень про повсякденності здійснив Е. Гуссерль, засновник Нової філософії в західній традиції. Згідно з вченням німецького філософа, повсякдення виступає в ролі окремого, відмінного від інших форм, буття людської реальності. За феноменологією Е. Гуссерля, повсякденне життя є універсальним смислом, для якого характерні такі ознаки як внутрішня впорядкованість та власний когнітивний смисл.

Повсякдення – це та універсальна реальність, яка притаманна для всіх людей, при цьому в ній індивіди виступають в ролі суб'єктів, життя яких базується на основі природних установок. Оскільки проживання, переживання прожитого можливе тільки в рамках суб'єкта, його досвіду, то і сама повсякденна реальність отримує його властивості, основною з яких є її суб'єктивність в рамках свідомості окремо взятого індивіда [2, с. 134-137].

При цьому феноменологія повсякдення не акцентує увагу на життєвих практиках, матеріальних благах чи індивідуальних установках. Науковець повинен бачити не матеріальний предмет, чи діяльність людини, а концептуальні основи цього матеріального предмету, як пише сам Е. Гуссерль «побачити в столі можливість до буття, як стіл».

Традиції Е. Гуссерля продовжив у своїх працях М. Хайдеггер. Він першим проставив межі буття повсякдення, яке виступає в ролі не наукового та не історичного простору існування особи. Повсякдення – це сукупність рутинних повторюваних дій, які не пов'язані із самоосмисленням [7]. Філософ вважає це нижчою формою людської реальності, для нього повсякдення виступає в ролі буття, яке подавляє творчі пориви людини.

М. Хайдеггер розрізняє одні і ті ж дії в залежності від ступеня їх осмисленості та мети [7]. Для більшої наочності наведемо приклад: наукова дискусія і буденна розмова. Для першої притаманна осмисленість дій її суб'єктів і чітко окреслена ціль – вона може носити як безпосередньо вузький предметний характер, так і концептуальний. В той час як буденна розмова є випадковою дією за участі суб'єктів, які не переслідують конкретної цілі.

Власне такий погляд на повсякдення є достатньо суперечливим. Якщо за Е. Гуссерлем науковець має знайти внутрішні механізми, феномени, які б пояснили повсякденню діяльність людини, то М. Хайдеггер відкидає їх наявність в повсякденному житті і прагне шукати їх за межами повсякдення.

А відповідно до цього можна вважати, що уявлення М. Хайдеггера про повсякдення є ідеологізацією з негативним відтінком, в системі якої відбувається підміна поняття повсякдення рутиною, яка виступає складовою першого, але не заміщує його.

В працях вітчизняних авторів прослідковується певний вплив прагматизму (В. Даниленко, В. Марочко), який на відміну від феноменології, яка шукає суб'єктивну сторону людської повсякденної реальності, намагається знайти об'єктивне пояснення щоденної поведінки людини.

Ч. Пірс, вказує, що свідомість – це досвід перебування людини в світі, а людська діяльність – це пошук власної вигоди [5, с. 25]. Тобто людина діє на основі власного досвіду виходячи із пошуку користі. При цьому будь-яка діяльність є корисливою і виходить із системи цінностей людини. У. Джеймс вважає, що повсякдення проявляється в прагматичних діях

індивіда [5, с. 32-33]. Тобто, це не ірраціональна поведінка, а осмислена і спрямована діяльність на отримання певного результату. Виходячи із нашого попереднього прикладу порівняння наукової дискусії та буденної розмови за даною концепцією вони обидві можуть виступати раціональними діями, якщо учасники комунікації усвідомлюють яку вигоду вони можуть отримати в результаті такої взаємодії.

Д. Дьюї (представник течії інструменталізму) в певній мірі продовжує думку прагматиків, оскільки основним орієнтиром повсякденної діяльності для нього виступає, як і для Ч. Пірса досвід. Проте він акцентує увагу на тому, що світ повсякдення нестабільний, дії людей непередбачувані, тому індивіду потрібна максимальна концентрація духовних й інтелектуальних здібностей [5, с. 33]

Особливу роль в дослідженні історії повсякдення слід приділити екзистенціалістам, теоретичні концепції котрих знайшли і продовжують знаходити особливе відображення в сучасній історіографії України. Так, для представників даного напрямку повсякдення виступає не тільки в формі рутинних повторювальних процесів, але й переживання, невдачі та пристрасті: смерть, сором, страх, любов і т.д.

Ж. Сартр вважає, що людина несе повну відповідальність за своє життя, самостійно приймаючи рішення в повсякденні. При цьому не існує умов, при яких людина була б позбавлена суб'єктності в своєму житті, в незалежності від її статі, віку, місця проживання, статусу і ролі в суспільстві. Дане уявлення про повсякденність приводить науковця до концепції абсолютної свободи і самотності людини [6, с. 78]. При цьому слід зауважити, що Ж. Сартр не заперечує наявності зовнішніх, по відношенню до індивіда, стимулів, але особа здатна, як прийняти умови, так і відкинути їх, наприклад, ухилення від мобілізації під час військових дій, відмова від традиційної освіти. Можна погодитись про наявність певної свободи людини, проте Ж. Сартр упускає особливості первинної та вторинних соціалізації, цінності, які безумовно формуються за межами свідомості окремо взятої людини.

А. Камю також продовжує думки Ж. Сартра, при цьому науковець не апелює до абсолютної відповідальності людини за її життєві процеси, але вказує на її домінуючу роль. Картина повсякдення його сучасників бачиться для філософа сукупністю абсурдних і необдуманих характеристик [6, с. 78].

Представник франкфуртської школи Е. Фромм у своїй праці «Мати чи бути?» розкриває крос культурні відмінності розуміння свого повсякденного життя в різних частинах світу. Філософ ділить усі наявні суспільства на ті, в яких буття відбувається за рахунок привласнення («мати») і ті, в яких воно відбувається в процесі проживання («бути»). [3].

Слід зауважити, що праця була написана після завершення Другої світової війни, в якій філософ намагався знайти джерело виникнення в західній цивілізації причин, які привили б технологічно високорозвинуті капіталістичні суспільства до світових війн в ХХ ст. В своєму аналізі Е. Фромм виходив із концептуальних основ повсякденного життя людини і на основі теоретичного аналізу сприйняття реальності, розуміння себе в даній реальності запропонував класифікацію суспільств: ті в яких переважає тип сприйняття через «мати» і ті, в яких через «бути». [3].

Робота Е.Фромма «Мати чи бути?» має вагоме значення для історіографії, оскільки це одна з перших робіт філософсько-історичного спрямування, яка вказує на залежність макропроцесів від мікро.

Особливу вагу для дослідників радянської доби становлять праці Г. Гадамера, який розглядає повсякдення через призму передачі досвіду між поколіннями. Проте філософ вважає, що попри прагнення батьків застерегти своїх дітей від помилок за допомогою власного досвіду, в результаті діти не отримують потрібного повсякденного знання, яке може набуватись виключно завдяки безпосередній власній практичній діяльності [1, с. 421].

Важливим внеском в структурування поняття повсякдення є праця П. Штомпки «У фокусі уваги повсякденного життя. Новий поворот в соціології», де автор розглядає повсякдення, як предмет дослідження «третьої науки». Польський соціолог вказує, що сучасні соціальні науки все більше відходять від аналізу мікропроцесів, пошуку концептуальних закономірностей розвитку суспільств в сторону соціальної екзистенції [8, 4 с.].

П. Штомпка, розглядаючи анатомію повсякденного життя, виділяє складові, які не являються повсякденням:

1. Повсякденне життя не обмежене «профальним» за Е. Дюркгаймом, а й належить до «священного». Тобто як типові повторювані дії, так і нетипові випадки в житті людини.
2. Повсякденне життя не обмежується соціальною реальністю широких мас населення, а й поширюється на політичних чи культурних лідерів.
3. Повсякдення не виступає синонімом приватності [8, с. 5].

Третя теза є однією з концептуальних для даної публікації. Оскільки в даній роботі ми не розглядаємо повсякдення, як рутинну, повторювальну дію. Більш цікавим для нас буде виступати нетипова поведінка науково-педагогічної інтелігенції в період Перебудови і це не слід вважати виходом за межі повсякдення.

Отже, в даній роботі ми намагались подати певні рамки розуміння повсякдення. І хоч цілі аналізу предмету повсякдення в поданих працях відрізняються, окреслення повсякдення накладаються одна на одну. Тому концептуальне розуміння повсякдення як перформативної дійсності може з легкістю перекочувувати із філософії в історію та інші соціальні науки, ускладнюючи та доповнюючи існуюче знання.

Отже, в рамках даної статті було проаналізовано основні напрямки дослідження повсякдення в західній філософсько-історичній думці, трансформації уявлень, що дало можливість розширити коло історичних поглядів щодо його природи. В роботі Г. Зіммеля, песимістичне розуміння повсякдення, що узагальнює доробок філософів починаючи з доби Відродження і аж до початку XX ст. Альтернативний погляд на повсякдення пропонують представники феноменології, які розуміють його як окреме, відмінне від інших форм, буття людської реальності, що виступає в ролі універсального смислу зі своїми унікальними ознаками. Представники прагматичної школи (Ч. Пірс та У. Джеймс) розуміють повсякденну діяльність, як сукупність осмислених та послідовних дій людини для досягнення певної мети. Д. Дьюї погоджується з представниками прагматичної школи, проте ускладнює їх модель розуміння людських дій її непередбачуваністю, сформованою необмеженою кількістю ймовірнісних факторів та умов. Особливу роль в дослідженні повсякдення слід приділити екзистенціалістам, для яких останнє виступає не тільки в формі рутинних повторювальних процесів, але й переживання, невдачі та пристрасті: смерть, сором, страх, любов і т.д. Представник франкфуртської школи Е. Фромм у своїй праці «Мати чи бути?» розкриває крос культурні відмінності розуміння свого повсякденного життя в різних частинах світу. Натомість герменевтика пропонує розглядати повсякдення через призму взаємодій між поколіннями, а П. Штомпка пропонує систематизувати існуючі знання про повсякдення як предмет дослідження «третьої науки».

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Гадамер Х.-Г. 13 Истина и метод: Основы философской герменевтики. / Пер. Б. Н. Бессонова. М.: Прогресс, 1988. 704 с.
2. Гуссерль Е. Криза європейських наук і трансцендентальна феноменологія. Вступ до феноменологічної філософії // Філософська думка. 2002. № 3. С. 134-149.
3. Еріх Фромм. Мати чи бути / Пер. з нім. О. Михайлова та А. Буряк. Київ: Український письменник, 2010. 222 с.
4. Зиммель Г. Избранные работы. Киев: Ника-Центр, 2006. 440 с.
5. Нечаев, С.Ю. Чарльз Пирс и пирсоведение в России. Опыт библиографии / Вестн. Ленингр. гос. ун-та им. А. С. Пушкина. 2016. № 1. Т. 2. С. 25-35.
6. Станкевич Л. П., Полякова И. П. Феномен повседневности: сущность, содержание и целостность // Философия и общество. Москва, 2009. С. 72-81.
7. Хаиґдеггер, М. Время и бытие: Статьи и выступления. / Пер. В. В. Бибихина. Москва: Республика, 1993. 448 с.
8. Штомпка П. В фокусе внимания повседневная жизнь. Новый поворот в социологии // «Социологические исследования». 2009. №8. С. 3-13.

Олег Коваль

Винницкий государственный педагогический университет имени Михаила Коцюбинского,
аспирант (Украина)

Трансформация историко-философских представлений о повседневности в зарубежной историографии

Аннотация. В данной статье обобщаются историко-философские подходы и их трансформации в рассмотрении повседневности в западной историографии. Раскрывается важность понимания различий пессимистического, феноменологического, экзистенциального, прагматичного и инструментального, герменевтического и семантического, концепции социального становления. Отмечается важность роли данных подходов в становлении отечественной школы исследования истории повседневности. Предлагается понимание трансформации представлений о повседневности через призму анализа основных работ в рамках данных научных трудов.

Ключевые слова: повседневность, история повседневности, полипарадигмальность, феноменология, прагматизм, экзистенциализм, герменевтика, социальное становление.

ABSTRACT

Oleh Koval

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University,
postgraduate student(Ukraine)

**Transformation of historico-philosophical concepts of everyday life
in international historiography**

The institutionalization of the history of everyday life, on the West and in the post-Soviet states, in particular in Ukraine, took place during historical breakthroughs when the dynamics of social transformations destroyed existing concepts of understanding of historico-political reality and the interpretation of accumulated data.

In this article the main directions of the study of everyday life in the Western philosophical and historical thought, transformation of conceptions and their transformation were analyzed, which made it possible to expand the range of historical views about its nature. Thus, more attention was paid to the following philosophical and historical trends: pessimistic, phenomenological, existential, pragmatic and instrumental, hermeneutic and semantic, and the concept of social formation of P. Sztompka. Thus, in the work of G. Simmel, the pessimistic understanding of everyday life summarizes the work of philosophers from the time of the Renaissance and up to the beginning of the XX century. Representatives of phenomenology offer alternative way of understanding of everyday life: they see it as a separate, different from other forms, the existence of human reality in the role of universal meaning with its unique features. Representatives of the pragmatic school (Ch. Peirce and W. James) understand everyday life activities as a set of meaningful and consistent human actions for achieving a certain goal. J. Dewey agrees with them, however, at the same time he complicates their model of understanding human actions with its unpredictability, formed by an unlimited number of probabilistic factors and conditions. Special role in the study of everyday life was given to existentialists, who interpret everyday life not only as the form of routine repetitive processes, but also as feelings, failures and passions: death, shame, fear, love, etc. The representative of the Frankfurt school, E. Fromm, in his work, "To Have or To Be?" reveals the cross-cultural differences of understanding of everyday life in different parts of the world. Instead, hermeneutics suggests to consider everyday life through the prism of interactions between generations, and P. Sztompka proposes to systematize existing knowledge of everyday life as a subject of the "third science".

Key words: everyday life, the history of everyday life, poly-paradigmatic approach, phenomenology, pragmatism, existentialism, hermeneutics, social formation.

REFERENCES:

1. Gadamer Kh.-G. 13 Istina i metod: Osnovy filosofskoi germenevtiki./ Per. B. N. Bessonova. M.: Progress, 1988. 704 s.
2. Ghusserlj E. Kryza jevropejskykh nauk i transcendentaljna fenomenologhija. Vstup do fenomenologhichnoji filosofiji // Filosofska dumka. 2002. № 3. S. 134-149.
3. Erikh Fromm. Maty chy buty / Per. z nim. O. Mykhajlova ta A. Burjak. Kyjiv: Ukrajinskyj pysmennyk, 2010. 222 s.
4. Zimmel G. Izbrannye raboty. Kiev: Nika-Tcentr, 2006. 440 s. (4).
5. Nechaev, S.Iu. Charlz Pirs i pirsovedenie v Rossii. Opyt bibliografii // Vestn. Leningr. gos. un-ta im. A. S. Pushkina. 2016. № 1. T. 2. S. 25-35.
6. Stankevich L. P., Poliakova I.P. Fenomen povsednevnosti: sushchnost, sodержanie i tselostnost // Filosofii i obshchestvo . Moskva, 2009. S. 72-81.
7. Khai degger, M. Vremia i bytie: Stati i vystupleniia. / Per. V. V. Bibikhina Moskva: Respublika, 1993. 448 s.
8. Shtompka P. V fokuse vnimaniia povsednevnaia zhizn. Novyi povorot v sotciologii // «Sotciologicheskie issledovaniia». 2009. №8. S. 3-13.

Статтю подано до редколегії 27.03.2019 р.

РЕЦЕНЗІЇ

УДК 37. 091. 3(477. 43/44)

DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2019-28-114-116>

Олена Зінько

Вінницький національний технічний університет,
кандидат історичних наук, доцент (Україна)

**Зузяк Т. П. Становлення й розвиток педагогічної освіти на Поділлі
(кінець XVIII – початок XX століття) : монографія / Тетяна Зузяк.
Вінниця : Нілан - ЛТД, 2017. 452 с.**

Анотація. У статті прорецензована монографія, в якій розглянуто процес становлення й розвитку педагогічної освіти на Поділлі кінця XVIII – початку XX століття. В монографії Зузяк Т. П. проаналізовано становлення навчальних закладів краю та висвітлено педагогічні ідеї, творчий доробок видатних педагогів і громадських діячів Поділля.

Ключові слова: педагогічна освіта, педагогічні навчальні заклади, педагогічні ідеї, видатні педагоги, громадські діячі Поділля.

Монографія Зузяк Т. П. – є комплексним дослідженням становлення й розвитку педагогічної освіти на Поділлі кінця XVIII – початку XX століття. Книга має передмову, п'ять розділів (13 підрозділів) та додатки.

У передмові дослідження автор звертає увагу на те, що історики освіти й педагогічної думки, філософи, культурологи, теоретики й практики педагогічної галузі критикують систему освіти за технократичний підхід у професійно-педагогічній підготовці вчителя, нівелювання ціннісних орієнтирів у системі педагогічної освіти. Вирішення складних завдань модернізації вітчизняної педагогічної освіти неможливе без вивчення власного історичного минулого, ознайомлення з педагогічною спадщиною видатних теоретиків і практиків, особливо на Поділлі, де наприкінці XVIII – початку XX ст. склалися оригінальні традиції підготовки вчительських кадрів у духовних і світських навчальних закладах.

Розділ 1. «Соціально-економічні та політичні проблеми розвитку педагогічної освіти на Поділлі наприкінці XVIII – початку XX ст. має три підрозділи: 1.1. Історіографія генези педагогічної освіти на Поділлі; 1.2. Передумови становлення педагогічної освіти Поділля; 1.3 Вплив західноєвропейської педагогічної теорії і практики на підготовку вчителів на Поділлі. Ґрунтовний розгляд зазначених питань свідчить, що автором опрацьований значний обсяг архівних матеріалів, періодика, стародруки, спеціальна історична та історико-педагогічна література, документація навчальних закладів, дослідження закордонних авторів. У праці зазначено, що освіта Поділля формувалась під різними впливами. Усі держави, які володіли Поділлям, відзначалися політично гострою своєрідністю, соціально-економічним розвитком, національним складом та релігією. Це сприяло локалізації етнокультурної спільності мешканців Поділля. Наслідком приналежності Поділля до двох різних державних суспільно-економічних формацій стала відмінність розвитку економіки: Західного, як усієї Галичини (Поділля складало 1/3 її території), Східного – як інших українських земель у складі Російської імперії. Відмінним також був і розвиток етнічних відносин.

Виявлені та проаналізовані автором документи й матеріали розкривають реакційну сутність політики австрійського уряду в галузі освіти на Західному Поділлі, польський вплив та демонструють процеси русифікації на Східному Поділлі. На австрійську систему освіти впливали педагоги Німеччини, Англії, Франції. Російська імперія запозичила австрійську систему, але на Східному Поділлі вона впроваджувалася з певними особливостями.

Розділ 2. «Педагогічні особливості формування особистості майбутніх учителів у духовних закладах освіти Поділля наприкінці XVIII – початку XX ст.» має підрозділи: 2.1. Загальнопедагогічна підготовка вчителів у чоловічих духовних училищах та семінаріях; 2.2. Розвиток творчої особистості майбутніх учителів у жіночих духовних училищах; 2.3. Освітньо-виховна діяльність учительських шкіл. Автор зазначає, що на Поділлі не було жодного вищого навчального закладу, тобто духовної академії, а середнім духовним навчальним закладом освіти була Подільська духовна семінарія й нижчими – чоловічі духовні училища.

В Україні досить розвиненими були села, що сприяло розвитку освіти. Майже в кожній парафії існувала школа. Специфіка духовної освіти була в тому, що шкільне навчання

відбувалося в душі православної віри та захисту від католицького впливу. Така тенденція зберігалась після приєднання українських земель до Російської імперії.

До 1833 р. на Поділлі існувало три духовні повітові чоловічі училища: Приворотське, Шаргородське та Кам'янецьке. В 1833 р. було відкрито Тульчинське чоловіче духовне училище. До середини XIX ст. спеціальних навчальних закладів для жінок не існувало. Представники вищих станів відправляли своїх доньок для виховання за кордон або запрошували звідти гувернанток. З другої половини XIX ст. жінок стали залучати до просвітницької діяльності, почали відкриватися початкові жіночі училища, зокрема, при Немирівському, Вінницькому та Браїлівському жіночих монастирях. Училища мали обмежений курс навчання (6 років). Однак, після завершення навчання випускниці не прагнули працювати на педагогічній ниві. Автор пояснює цю обставину тим, що духовні училища Поділля не були спеціальними педагогічними закладами, а давали учням загальну середню освіту.

В кінці XIX – на початку XX ст. важливу роль у становленні педагогічної освіти на Поділлі відігравали другокласні церковнопарафіяльні вчительські школи та Вінницька церковно-вчительська школа, якими керувало переважно духовенство. Провідними навчальними закладами, що готували вчителів для церковних шкіл були Подільська духовна семінарія, два жіночих училища в м. Тульчин та м. Кам'янець-Подільському та Вінницька ЦВШ, яка була вищою народною школою в єпархії. Суспільно-економічне життя періоду вимагало більш професійного вчителя, що зумовлювало необхідність відкриття нових закладів світського характеру.

Розділ III. «Еволюція педагогічної майстерності у гімназіях (друга половина XIX – початок XX ст.)» містить підрозділи: 3.1. Допрофесійна підготовка майбутніх учителів у чоловічих гімназіях; 3.2. Розвиток педагогічної майстерності в жіночих гімназійних установах. Автор звертає увагу на те, що наприкінці XIX ст. допрофесійна підготовка майбутніх учителів зводилася до вивчення основних предметів гімназійного курсу – стародавніх мов і математики. Основними тенденціями освітнього процесу були: штучна регламентація програм і методичних прийомів; відсутність внутрішнього зв'язку між предметами; поверхневе вивчення предметів, що не давало ґрунтовних знань тим, хто прагнув стати вчителем; способи вивчення зводилися до зубріння; переповнення класів не давало можливості належним чином здійснювати навчально-виховну діяльність. Таким чином, допрофесійна підготовка в чоловічих гімназіях Поділля мала безсистемний характер, обмежувалася виключно набуттям теоретичних знань, а не орієнтацією на майбутню професію.

Жіночі гімназії, згідно «Положення про жіночі гімназії та прогімназії» від 1870 р., відкривалися переважно в тих містах, де була можливість забезпечити їх існування за допомогою громадських чи приватних пожертвувань. Жіночі училища першого розряду було перетворено на гімназії, а училища другого – на прогімназії. Проте, на думку автора, у цих навчальних закладах не було цілісного процесу підготовки майбутніх учителів-жінок, а викладачі не мали належної фахової освіти. У дослідженні зазначається, що в жіночих гімназіях в основі педагогічної підготовки переважно було естетичне виховання.

Розділ IV. «Освітньо-професійна діяльність педагогічних закладів Поділля наприкінці XIX – початку XX ст.» має підрозділи: 4.1. Особливості формування професійних педагогічних умінь і навичок в учительських семінаріях. 4.2. Сутнісний зміст психопедагогічної підготовки у Вінницькому вчительському інституті. 4.3. Післядипломна професійно-педагогічна підготовка на Поділлі. Автор пояснює, що для підготовки вчителів початкових шкіл упродовж другої половини XIX – на початку XX ст. в системі освіти Австрійської та Російської імперій почали виникати державні педагогічні середні навчальні заклади – чоловічі й жіночі вчительські семінарії. Наприклад, Тернопільська, Вінницька, Кам'янець-Подільська, Ольгопільська. У 1907 році був прийнятий сеймовий закон, згідно якого за новими правилами підготовки вчителів встановлювалися два типи чоловічих учительських семінарій – мовно-рисункові та природничо-господарські. Для народних шкіл у містах переважали мови й малюнок, а в сільських – природничі науки й предмети, пов'язані з веденням сільськогосподарських робіт. Випускники були достатньо компетентними з основних предметів, що викладалися. Істотною відмінністю семінарій Поділля стало практичне ознайомлення вихованців з навчально-виховною справою народних училищ у зразкових школах, які діяли при семінаріях.

Вінницький учительський інститут був влаштований на зразок вчительських інститутів Західної Європи для підготовки вчителів міських училищ. Згідно «Інструкції» (1876 р.) щодо організації та навчальної роботи в учительських інститутах вивчалися предмети двокласних училищ ґрунтовно, а інші предмети дозволялося вивчати поверхнево. Склад учнів дає можливість стверджувати про популярність Вінницького учительського інституту не лише на Поділлі, а й у всій Україні, підвладній російській імперії. Спостерігалася суттєва психопедагогічна підготовка в поєднанні з естетичним вихованням, що, на думку автора, підтверджує прагматичну єдність наукових сфер у загально-педагогічній та практичній

професійно-педагогічній діяльності інституту у якісній підготовці працівників освіти. Для покращення якості професійної підготовки вчителів на Поділлі організовувалися постійні однорічні, дворічні й тимчасові педагогічні загальноосвітні курси.

Розділ V. «Здобутки і втрати освітян Поділля наприкінці XVIII – початку XX ст. та використання історичного досвіду для реформування вітчизняної педагогічної освіти» містить підрозділи: 5.1. Основні закономірності й тенденції розвитку педагогічної освіти на Поділлі в досліджуваний період; 5.2. Прогностичне обґрунтування ідеї і творче використання досвіду організації педагогічної освіти на Поділлі для модернізації освітньої теорії й практики в сучасній Україні. У розділі Зузяк Т. П. пропонує авторську періодизацію освітніх процесів на Поділлі в досліджуваний період. Також, автор на основі науково-теоретичного аналізу творчого використання досвіду організації педагогічної освіти на Поділлі виокремлює першочергові напрями здійснення реформ, якими можуть сьогодні послуговуватися урядовці, керівники МОН України, теоретики та практики педагогічної галузі.

Таким чином, на думку автора, ретроспективний вимір поступу педагогічної освіти Поділля наприкінці XVIII – початку XX ст. дозволяє виокремити головну цінність педагогічної освіти, актуальну й для сьогодення.

Елена Зинько

Винницький національний технічний університет,
кандидат исторических наук, доцент (Украина)

Зузяк Т. П. Становление и развитие педагогического образования на Подолье (конец XVIII – начало XX столетия) : монография / Татьяна Зузяк. Винница : Нилан - ЛТД, 2017. 452 с.

Аннотация. В статье прорецензирована монография, в которой рассматривается процесс становления и развития педагогического образования на территории Подолья в конце XVIII – начале XX столетия. В монографии Зузяк Т. П. проанализированы становления учебных заведений края и освещены педагогические идеи и творчество выдающихся педагогов и общественных деятелей Подолья.

Ключевые слова: педагогическое образование, педагогические учебные заведения, педагогические идеи, выдающиеся педагоги, общественные деятели Подолья.

ABSTRACT

Olena Zinko

Vinnytsia National Technical University,
PhD (History), Associate Professor (Ukraine)

Zuziak T. P. Formation and development of pedagogical education in Podillia (the end of the XVIII – the beginning of the XX century) : monograph / Tetyana Zuziak. Vinnytsya : Nilan LTD, 2017. 452 s.

The article is a peer-reviewed monograph, in which the process is considered the formation and development of pedagogical education in the Podillia of the late 18th and early 20th centuries. In the monograph Zuzyak T. P. the formation of the educational institutions of the region was analyzed and pedagogical ideas, creative achievements of prominent teachers and public figures of Podillia were highlighted. The monograph Zuzyak T. P. is a comprehensive study of the formation and development of pedagogical education in the late 18th and early 20th centuries. The book has a preface, five sections and attachments. The author has developed a considerable volume of archival materials, periodicals, old books, special historical and historical-pedagogical literature, documentation of educational institutions, research of foreign authors. As well as the substantiated tendencies and regularities of each of the periods of pedagogical education of Podillia of the period under consideration. Proved that the accumulated experience of organizing the teacher training system of Podillia at the end of the XVIII – early XX century was quite controversial. Proved that active searches for the development of systemic factors of vocational and pedagogical and practical training of future teachers were conducted, the necessity of special pedagogical education based on the principles of spirituality, social and professional values of the human personality was substantiated in Podillia.

Key words: pedagogical education, pedagogical educational institutions, pedagogical ideas, outstanding teachers, public figures, Podillia.

Статтю подано до редколегії 20.03.2019 р.

Віталій Тучинський

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського,
кандидат історичних наук, доцент (Україна)

**Валерій Рекрут. Нариси життя Гайсинщини. Українська революція (1917-1921 рр.):
Події. Особи. Роздуми. Книга 1.: Доба Української Центральної Ради. (4 березня
1917-29 квітня 1918 рр.). Вінниця: ТОВ «Меркьюрі-Поділля». 420 с.**

Анотація. У статті зроблено спробу прорецензувати монографію Валерія Рекрута в якій досліджуються соціально-економічні та політичні процеси, що відбувалися на території Гайсинщини у період Центральної Ради та Української Народної Республіки (березень 1917 – квітень 1918 рр.). Дослідження характеризує ґрунтовна та різноманітна джерельна база, основу якої складають вперше введені до наукового обігу архівні документи та матеріали. Автору вдалося відтворити події, що відбувалися в одному із повітів Подільської губернії на тлі загальноукраїнських політичних процесів.

Ключові слова: Поділля, Гайсинщина, Українська революція 1917-1921 рр., Центральна Рада, місцеве самоврядування, земельна реформа

Сучасний етап розвитку вітчизняної історичної науки характеризується гострою нестачею фахових краєзнавчих досліджень періоду Української революції 1917-1921 років. А тому вихід у світ чергової праці добре знаного подільського краєзнавця Валерія Рекрута, присвяченої історії окремого регіону у переломні часи революційних подій, має не лише пізнавальне значення, а ще раз підтверджує беззаперечний факт про те, що здобуття незалежності нашою державою у 1991 році спирається на багатовікову історичну традицію, волю та бажання широких верств українського народу.

Рецензовану роботу характеризує ґрунтовна джерельна база, основу якої складають документи та матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Центрального державного історичного архіву в м. Києві, Державного архіву Вінницької області. Вагомим джерелом фактологічного наповнення праці виступили матеріали періодичної преси періоду революції, зокрема газети «Вестник губернского исполнительного комитета», «Подольские губернские ведомости», «Народна воля», «Поділля», «Наш шлях» та ін.

Структура роботи є цілком логічною і відповідає її меті та дослідницьким завданням. Монографія складається із вступу, двох частин, що поділені на підрозділи, висновків, додатків та іменного покажчика.

У першій частині «Гайсинський повіт у період становлення Української Центральної Ради», що komponується із шести підрозділів, послідовно відтворюються події від Лютневої революції до жовтневого перевороту та проголошення Української Народної Республіки. Нашу увагу привернула глибока характеристика особливостей соціально-економічного становища регіону навесні 1917 року. Найбільш складним та насиченим різноманітними сюжетними лініями виявився підрозділ у якому досліджується роль єврейського населення у життєдіяльності Гайсина та повіту. Тут автор аналізує сферу торгівлі через призму україно-єврейських відносин. Значним за обсягом та оригінальним за змістом є підрозділ у якому досліджуються особливості проведення земельної реформи на теренах Гайсинщини, яка як слушно зауважує автор більше нагадувала політичну боротьбу ніж намагання вирішити це першочергове завдання в інтересах селян.

Друга частина «Гайсинщина на етапі проголошення Української Народної Республіки та падіння Центральної Ради», що поділяється також на шість підрозділів, стосується видозмін суспільної свідомості мешканців повіту в період виборів до Установчих зборів, жовтневого перевороту та присутності австро-німецьких військ. Окремий підрозділ присвячено діяльності закладів освіти Гайсина протягом 1917-1918 навчального року. Тут подано цікаву характеристику освітньої мережі, що була типовою для повітового міста Поділля. Підсумовуючи діяльність навчальних закладів, автор прийшов до висновку про те, що незважаючи на спроби Центральної Ради та УНР зламати імперську систему освіти, швидких та ефективних зрушень у напрямку українізації освіти так і не відбулося. На прикладі Гайсинського повіту автор рецензованої праці наводить конкретні приклади помилок та прорахунків органів влади та управління Української Народної Республіки стосовно вирішення земельного, фінансового та військового питання, що призвело до її падіння 29 квітня 1918 року.

Застосовуючи проблемно-хронологічний метод у поєднанні з іншими методами наукового дослідження автор зробив вдалу спробу показати не лише весь спектр суспільно-політичних процесів, що відбувалися на Гайсинщині та в окремо взятих населених пунктах краю, а й подати узагальнену картину подій, які відбувалися на Поділлі. Використовуючи значний масив фактичного матеріалу автор монографічного дослідження намагався показати складність та суперечливість суспільно-політичних, соціально-економічних та етнокультурних подій і на їх основі простежити зміни настроїв та політичних вподобань різних верств населення повіту. Цікавою видається та частина праці де досліджується політична діяльність відомих уродженців Гайсинщини та їх участь у подіях Української національної революції. Ми повністю погоджуємося із висновком автора дослідження про те, що активні політичні процеси серед національних меншин, зокрема євреїв, поляків та росіян, які переслідували свої інтереси, не змінили національного характеру революційних подій і розчинялися в українському національному русі спрямованому на творення власної держави.

Заслугує на увагу і судження В. Рекрута про те, що «для Гайсинщини період доби Української Центральної Ради став не лише уособленням невідповідності української влади до самостійного державного управління, а й вилився у демонстрацію її нездатності протистояти методам політичної боротьби, які виходять за рамки принципів демократії та гуманізму».

Варто також відзначити ще одну особливість, що надає праці оригінального характеру. Автор широко цитує значну кількість документальних та історіографічних джерел та надає власні, вдало обґрунтовані судження, що завершуються цікавими узагальненнями та висновками.

Рецензована робота містить цікаві та інформаційно насичені додатки, що суттєво доповнюють її основний зміст. Іменний покажчик до монографії значно полегшує опрацювання тексту, насиченого об'ємним фактичним матеріалом і, відповідно великою кількістю учасників досліджуваних подій.

Позитивно оцінюючи рецензовану працю в цілому, хотілося б висловити декілька побажань та пропозицій. Дослідження такого рівня мусить мати ґрунтовну характеристику джерельної бази та історіографічну довідку, які варто виділити в окремий розділ. Деякі висновки автора про роль і місце єврейського населення міста та повіту подаються без належного обґрунтування, крім того, досліджуючи вказані питання автор суттєво виходить за хронологічні межі своєї праці досліджуючи єврейську колонізацію Правобережної України з XVI століття.

Висловлені зауваження та побажання не впливають на високу загальну оцінку рецензованої праці. Одержані результати та висновки є обґрунтованими й мають вартісне наукове значення, оскільки у сукупності вирішують суттєву краєзнавчу наукову задачу – комплексно відтворюють особливості соціально-економічного, політичного та духовного життя Гайсинського повіту Подільської губернії в період зламу Російської імперії, Тимчасового уряду та становлення Центральної Ради та УНР. Видання є також вагомим внеском у поповнення джерельної бази подільського краєзнавства періоду Української революції 1917-1921 років. Сподіваємося, що монографія не залишиться поза увагою істориків, краєзнавців та всіх тих хто цікавиться історією Поділля та Гайсинщини.

Виталий Тучинский

Винницкий государственный педагогический университет имени Михаила Коцюбинского,
кандидат исторических наук, доцент(Украина).

Валерий Рекрут. Очерки жизни Гайсинщины. Украинская революция (1917-1921 гг.): События. Персоналии. Размышления. Книга 1.: Период Украинской Центральной Рады. (4 марта 1917-29 апреля 1918 гг.). Винница:ТОВ «Меркьюрі-Поділля». 420 с.

Аннотация. В статье сделана попытка прорецензировать монографию Валерия Рекрута, в которой исследуются социально-экономические и политические процессы, происходившие на территории Гайсинщины в период Центральной Рады и Украинской Народной Республики (март 1917 - апрель 1918) Исследование характеризует основательная и разнообразная база источников, основу которой составляют впервые введенные в научный оборот архивные документы и материалы. Автору удалось воссоздать события, происходившие в одном из уездов Подольской губернии на фоне всеукраинских политических процессов.

Ключевые слова: Подолье, Гайсинщина, Украинская революция 1917-1921 гг., Центральная Рада, местное самоуправление, земельная реформа.

ABSTRACT

Vitaliy Tuchynskyi

Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University,
PhD (History), Associate Professor (Ukraine)

Valerii Rekrut. Essays on the life of Haisynschyna. Ukrainian Revolution (1917-1921): Events. Personalities. Thoughts. Book 1.: Times of the Ukrainian Central Rada (March 4, 1917-29, April 1918). Vinnytsia: LLC "Mercury-Podillya". 420 p.

In the article an attempt is made to protract the monograph of Valerii Rekrut that explores the socio-economic and political processes that took place in the Haisyn region during the Central Rada and the Ukrainian People's Republic (March 1917 - April 1918).

The research is based on the thorough and diverse sources, mostly archive documents presented for the first time. Ukrainian periodicals of this period are also widely used. The first section of the monograph examines the events that took place in the territory of the Haisyn district during the Central Rada, in particular the formation of local authorities, the peculiarities of land reform and food shortages. The second part of the work is devoted to the characterization of the political and socio-economic situation in the Haisyn region during the UPR.

The author focuses heavily on describing the peculiarities of the national-cultural processes that were being activated at this time. This applies, in particular, to the activities of Jewish, Polish and Russian political powers pursuing their political interests. The section also analyzes the educational activity in the Haisyn region in the context of the formation of a national Ukrainian school. The author managed to recreate the events that took place in one of the districts of Podolia governorate on the background of nationwide political processes, and therefore the monograph deserves a highly positive assessment.

Key words: Podillya, Haisynshchyna, Ukrainian Revolution 1917-1921, Central Rada, local government, land reform.

Статтю подано до редколегії 21.03.2019 р.

Журнал «Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія» входить до переліку фахових видань, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт (Наказ МОН України №528 від 12.05.2015 р.).

Журнал індексується в Index Copernicus та Google Scholar та виходить 4 рази на рік..

Редакційна колегія запрошує Вас взяти участь у формуванні його випусків.

До друку приймаються статті докторів наук, кандидатів наук, молодих науковців (ад'юнктів, аспірантів, здобувачів), а також інших осіб, які мають вищу освіту та займаються науковою діяльністю.

Редколегія забезпечує внутрішнє та зовнішнє рецензування статей. Вона залишає за собою право на редагування, скорочення і відхилення статей. За достовірність фактів, статистичних даних та іншої інформації відповідальність несе автор. Передрук матеріалів журналу дозволяється тільки з дозволу автора і редакції.

ВИМОГИ ДО РУКОПИСІВ:

Загальні вимоги:

Наукові статті, відповідно до постанови Президії Вищої атестаційної комісії України № 705/1 від 15 січня 2003 р. «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України», мають містити такі необхідні елементи:

- постановку проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;
- формулювання цілей статті (постановка завдання);
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Технічні вимоги:

- Наукові статті повинні включати: УДК (друкується зверху зліва звичайним шрифтом); через 1 інтервал посередині напівжирним курсивом друкуються ім'я та прізвище автора; в наступній стрічці звичайним шрифтом вказуються навчальний заклад чи наукова установа, в якій працює автор; науковий ступінь та вчене звання (в разі відсутності – посада), країна (в дужках); через 1 інтервал по центру – назва статті напівжирними літерами; через 2 інтервали симетрично до тексту звичайним курсивом – анотація (**не менше 1800 знаків**) і ключові слова українською мовою (**6-10 слів**); після цього через 2 інтервали – основний текст; в кінці статті через 2 інтервали симетрично до тексту заголовок «ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА», формування списку здійснюється в **ручному режимі** у стовпчик; через 2 інтервали анотація (**не менше 1800 знаків**) та ключові слова російською мовами (**6-10 слів**). Після цього подається реферативний огляд статті, що включає в себе: англійську анотацію (**не менше 1800 знаків**) з ключовими словами (**6-10 слів**) та транслітерацію списку використаних джерел та літератури. В анотаціях вказуються ім'я та прізвище автора, а також назва статті;

- обсяг авторських рукописів: статті – 12-24 сторінок; рецензії – до 6 сторінок;

- формат аркуша А4; усі поля 2 см; шрифт Times New Roman, розмір шрифту -14 кеглів, стиль «нормальний» («звичайний»); міжрядковий інтервал – 1,5; абзацний відступ – 1,25 см (в автоматичному режимі); текст друкувати без переносів;

- посилання на джерела та літературу в тексті подаються за таким зразком: [6, с. 12], де 6– номер джерела за списком використаних джерел, 12 – сторінка. Посилання на декілька джерел одночасно подаються таким чином: [1; 4; 8] або [2, с. 32; 9, с. 48; 11, с. 257]. Посилання на архівні джерела – [15, арк. 258, 231зв]. В дужках ставляться нерозривні пробіли (одночасне натискання клавіш Ctrl+Shift+пробіл). Авторські примітки оформлюються наприкінці сторінок з використанням символу * як знаку виноски;

- список використаних джерел «ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА» подається наприкінці статті (розмір шрифту – 14, через 1 інтервал) в **алфавітному порядку** відповідно до стандартів бібліографічного опису (див.: **Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання ДСТУ 8302:2015**). Слова «там само», «там же» - не використовуються. Бібліографічні описи джерел мають обов'язково містити прізвище та ініціали авторів, назви їхніх праць, місто (повністю) та рік видання, видавництво, кількість сторінок видання. При формуванні списку **не застосовується функція автоматичного нумерованого списку**;

.....
- Обов'язкове розрізнення знаків тире (–) і дефіс (-), використання лапок такого формату – «» («текст»); скорочення на зразок т. п., т. д., ініціали при прізвищах (напр., І.І. Іванов), указівки на сторінки (с. 34), назви населених пунктів (м. Київ), рр. – роки, перед квадратними чи круглими дужками, а також в них – друкувати через нерозривний відступ (одночасне натискання клавіш Ctrl+Shift+пробіл). Для запобігання потрібно використовувати функцію «Недруковані знаки»; гіперпосилання вилучати із списку літератури.

- Згідно нових правил, які враховують вимоги міжнародних систем цитування, автори статей повинні подавати список літератури у двох варіантах: один – мовою оригіналу, а також окремим блоком той же список літератури (References) в романському алфавіті (harvard reference system), повторюючи в ньому в тому ж порядку всі позиції літератури, незалежно від того, чи є серед них іноземні.

Онлайн-конвертер з української мови для транслітерації: <http://translit.kh.ua/?passport>

Онлайн-конвертер з російської мови для транслітерації: http://english-letter.ru/Sistema_transliterazii.html

Матеріали, подані без дотримання зазначених вимог, повертаються автору без розгляду.

ЗРАЗОК ОФОРМЛЕННЯ ТЕКСТУ СТАТТІ

УДК 94(477.08)-058.232.6.:338.3

Максим Марков

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського,
доктор історичних наук, професор (Україна)

Роман Марков

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського,
кандидат історичних наук, доцент (Україна)

Олег Марков

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського,
аспірант (Україна)

Архітектура батуринських урядових будівель XVIII ст.

Анотація. У статті досліджується розвиток цивільної архітектури України-Гетьманщини на прикладі архітектури батуринських урядових будівель XVIII ст., особливості їх розташування та побудови; встановлено розміри адміністративних споруд, охарактеризовано систему опалення та інтер'єр, досліджено допоміжні господарські та особливі будівлі, проаналізовано будівельні матеріали використані для спорудження адміністанов, а також окреслено перспективи подальшого дослідження проблеми.

Ключові слова: Батурин, архітектура, урядові будівлі, земський суд, сотенна канцелярія, будівельні матеріали.

Далі друкується текст через 1,5 міжрядковий інтервал. Посилання на літературу в тексті позначаються арабськими літерами за формою [2, с. 154].

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Давыдов А.Ю. Кооператоры советского города в годы нэпа. Между «военным коммунизмом» и социалистической реконструкцией. Санкт-Петербург : Алетей, 2011. 216 с.
2. Держархів Вінницької області. Ф. Р–29. Оп. 1. Спр. 15. 49 арк.
3. Дудчак А.В., Маначинский А.Я. Третья мировая «демократическая» война, как механизм ненасильственного передела мировых ресурсов. Киев : Прогресс, 2011. 293 с.
4. Журба М.А. Громадські об'єднання українського села : етно-національні та міжнародні аспекти діяльності (20–30-ті рр. XX ст.) : дис. ... д-ра істор. наук : 07.00.01. Київ, 2002. 526 с.
5. Журба М.А. Громадські об'єднання українського села : етно-національні та міжнародні аспекти діяльності (20–30-ті рр. XX ст.) : автореф. дис. ... д-ра істор. наук : 07.00.01. Київ, 2002. 30 с.
6. Калініченко В.В. Інститут громади в доколгоспному селі УСРР у сучасній українській історіографії // Актуальні проблеми історії України. 2011. № 1. С. 87–92.
7. Комзюк А.Т. Податкова політика в Україні в роки непу (1921–1928 рр.) // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2008. Вип.41. URL: <http://bookmeta.com/book/47-visnik-xarkivskogo-nacionalnogo-universitetu-vnutrishnix-sprav-41-visnik-komzyuk-at/14-podatкова-politika-v-ukrayini-v-roki-nepu-19211928-rr.html>. (дата звернення: 08.02.2012).

Максим Марков

Винницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського,
доктор історических наук, професор (Україна)

Роман Марков

Винницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського,
кандидат історических наук, доцент (Україна)

Олег Марков

Винницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського,
аспірант (Україна)

Архитектура батуринских правительственных строений XVIII в.

Аннотация. В статье исследуется развитие гражданской архитектуры Украины-Гетманщины на примере архитектуры батуринских правительственных зданий XVIII в., особенности их расположения и построения; установлены размеры административных зданий, охарактеризована система отопления и интерьер, исследованы вспомогательные хозяйственные и особые здания, проанализированы строительные материалы использованы для сооружения админучреждений, также намечены перспективы дальнейшего исследования проблемы.

Ключевые слова: Батурин, архитектура, правительственные здания, земский суд, сотенная канцелярия, строительные материалы.

ABSTRACT

Maxim Markov

Vinnitsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsiubynsky,
Dr (History), Professor (Ukraine)

Roman Markov

Vinnitsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsiubynsky,
PhD (History), Associate Professor (Ukraine)

Oleh Markov

Vinnitsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsiubynsky,
postgraduate student (Ukraine)

Architecture of baturyn government buildings of XVIII century

The article examines the development of civil architecture in Ukraine-Hetmanate on the example of Baturyn architecture government buildings of the eighteenth century, features of its location and construction. At Hetmanate period there was extensive construction of buildings of different functional types, including civil or administrative buildings, which eventually played an increasing role compositional central city squares. In XVIII century there was marked by the fact that along with the construction of them local landmarks – churches and bell towers, massively built office buildings, city councils, town halls, shelves and Centesimal Office of the Courts. Of that time massive urban development was mainly manor, wooden, onestory, with a predominance popular types of housing. The best examples of wooden construction were in those places where rampant carpentry and had their masters. As Ukrainian wooden building played an important role style, there were two: classic and illusional.

Urban wooden building arose under the influence of social and economic relations, so the building was different from agriculture. General location plan and external forms of urban homes had the most features masonry construction of the Renaissance. In Ukraine in XVII-XIX centuries. widely used construction method foursquare log cabins – cage.

Certainly interesting for researchers is building of Baturyn centesimal office. Scientists believe that it was similar to Chernihiv centesimal office and belonged to the category of buildings, which were divided into five chambers: porch, hallway, office, and prysudstvenna prison. But Baturyn prison facilities were separate, and in the office, which was to be a prison - was a place reserved for the archive. In terms of building Baturyn centesimal office – square, divided into three parts: in the center of the hall, the left and right wing cross fingering is divided in two partitions each. It was heated by two stoves that were probably covered with tiles, like the vast majority of contemporary stoves in gross and government buildings. This study established the administrative structures described heating and interior, studied business and special auxiliary buildings, analyzes building materials used to construct adminustanov and outlines the prospects for further study of the problem.

Keywords: Baturyn, architecture, government buildings, district court, squadron office, building materials.

REFERENCES:

1. Davydov A.Yu. Kooperatory sovetskogo goroda v gody nepa. Mezhdru «voennym kommunizmom» i sotsialisticheskoy rekonstruktsii. Sankt-Peterburg : Aleteya, 2011. 216 s.
2. Derzharkhiv Vinnytskoi oblasti. F.R–29. Op. 1. Spr. 15. 49 ark.
3. Dudchak A.V., Manachinskiy A.Ya. Tretya mirovaya «demokraticeskaya» vojna, kak mekhanizm nenasilstvennogo peredela mirovykh resursov. Kyiv : Progress, 2011. 293 s.
4. Zhurba M.A. Hromadski obiednannia ukrainskoho sela : etno-natsionalni ta mizhnarodni aspekty diialnosti (20–30-ti rr. XX st.): dys. ... d-ra istor. nauk : 07.00.01. Kyiv, 2002. 526 s.
5. Zhurba M.A. Hromadski obiednannia ukrainskoho sela : etno-natsionalni ta mizhnarodni aspekty diialnosti (20–30-ti rr. XX st.): avtoref. dys. ... d-ra istor. nauk : 07.00.01. Kyiv, 2002. 30 s.
6. Kalinichenko V.V. Instytut hromady v dokolhospnomu seli USRR u suchasni ukrainskii istoriohrafii // Aktualni problemy istorii Ukrainy. 2011. №1. S. 87–92.
7. Komziuk A.T. Podatkova polityka v Ukraini v roky nepu (1921–1928 rr.) // Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav. 2008. Vyp. 41. URL: <http://bookmeta.com/book/47-visnik-kharkivskogo-nacionalnogo-universytetu-vnutrishnikh-sprav-41-visnik-komzyuk-at/14-podatkova-politika-v-ukrayini-v-roki-nepu-19211928-rr.html>. (data zvernennia: 08.02.2012).

ЗРАЗОК ОФОРМЛЕННЯ ІНФОРМАЦІЇ ПРО АВТОРА

Прізвище, ім'я, по батькові	
Науковий ступінь, вчене звання, посада	
Місце роботи	
Контактний телефон	
E-mail	
Поштова адреса (за зразком: відділення №5 Нової пошти в Києві)	

ПОРЯДОК ПОДАННЯ МАТЕРІАЛІВ

Для опублікування статті необхідно надіслати **електронною поштою** до наступні матеріали (файли):

- 1) статтю, оформлену відповідно зазначених вимог;
- 2) інформацію про автора: прізвище, ім'я, по батькові; науковий ступінь, вчене звання, посада, місце роботи, поштова адреса, e-mail та контактний телефон;
- 3) відскановану квитанцію про оплату публікації;
- 4) відскановану рецензію-рекомендацію наукового керівника, завірену печаткою установи, де він працює (для аспірантів і дослідників, які не мають наукового ступеня).

Приклад підпису файлів: Марков_стаття.doc; Марков_інформація.doc; Марков_квитанція.pdf. (або JPEG); Марков_рецензія.doc.

Електронна адреса: naukzapVDPU@meta.ua

Публікація статті в збірнику передбачає автоматичну згоду автора на розміщення її електронного варіанта в наукометричних та наукових базах, ресурсах відкритого доступу, у мережі Інтернет.

КОНТАКТНА ІНФОРМАЦІЯ

Редакція Наукових записок ВДПУ імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія.

вул. К.Острозького, 32, корп.3, каб. 323.

м. Вінниця, Україна, 21100.

Телефон: 0432 26-71-33.

Контактні телефони:

067 417-26-06 (Мельничук Олег Анатолійович – головний редактор).

067 596-15-48 (Войнаровський Анатолій Володимирович – відповідальний секретар).

Наукове видання

УДК 9

ББК 63.3(0)

Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. Вип. 28. Збірник наукових праць / За заг. ред. проф. О.А. Мельничука. – Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2019. – 124 с.

Збірник включений до переліку наукових фахових видань, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт з історичних наук (Наказ МОН України №528 від 12.05.2015 р.)

Видання індексується в Index Copernicus та Google Scholar

Головний редактор Мельничук О.А.
Заступник головного редактора Зінько Ю.А.
Відповідальний секретар Войнаровський А.В.

Технічний редактор Мурашова О.П.

Зважаючи на свободу наукової творчості, редколегія бере до публікації й статті тих авторів, думки яких не в усьому поділяє. Відповідальність за достовірність матеріалів, фактів і висновків несуть автори публікацій. Редакційна колегія має право редагувати та скорочувати текст.

Підписано до друку 3.05.2019 р. Формат 60х84/8.
Папір офсетний. Друк офсетний.
Друк. арк.11,3. Умовн. друк. арк. 10,5. Обл.-видавн. арк. 12,8.
Наклад 300 прим. Зам. №2342.

Віддруковано з оригіналів замовника.
ФОП Корзун Д.Ю.

Видавець ТОВ «ТВОРИ»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до
Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК №6188 від 18.05.2018 р.
21027, а/с 8825 м. Вінниця, вул. Келецька, 51а.
Тел.: (0432) 603-000, (096) 97-30-934, (093) 89-13-852
e-mail: tvoru@tvoru.com.ua
<http://www.tvoru.com.ua>